Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 3 жніўня 1990 г. № 31 (3545) ● Цана 10 кап.

На гэтым тыдні завяршыла сваю працу першая сесія Вярхоўнага Савета БССР XII склікання. Яна доўжылася рэкордны тэрмін — два з палавінай месяцы. З 31 пытання вызначанага дэпутатамі парадку дня разгледжана 30, а звыш праграмы — яшчэ 20 першачарговых. Сесія зацвердзіла новую вярхоўную ўладу рэспублікі, сфарміравала ўрад БССР, засяродзілася на чарнобыльскай праблеме, прыняла Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі.

У дэпутатаў пачаліся канікулы. Але парламенцкая праца будзе працягвацца — у Прэзідыуме Вярхоўнага Савета, у пастаянных камісіях, на сустрэчах з выбаршчыкамі. Не будзе канікулаў і ў «Дэпутацкім клубе «ЛіМа» — напрыклад, у бліжэйшых нумарах штотыднёвіка з'явяцца інтэрв'ю З. Пазняка, У. Грыбанава, выступленні іншых парламентарыяў.

Фота А. БІРЫЛКІ і А. КЛЕШЧУКА.

У НУМАРЫ:

ДЭКЛАРАЦЫЯ

Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі

АБ ДЗЯРЖАЎНЫМ СУВЕРЭНІТЭЦЕ БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЙ РЭСПУБЛІКІ

Вярхоўны Савет Беларускай Савецкай Сацыялістычнай рэспублікі,

выяўляючы волю народа Беларускай ССР,

усведамляючы адказнасць за лёс беларускай нацыі,

пацвярджаючы павагу годнасці і правоў людзей усіх нацыянальнасцей, якія жывуць у Беларускай ССР,

сведчачы павагу да суверэнных правоў усіх народаў Саюза ССР і свету,

лічачы рэспубліку паўнапраўным і незалежным членам сусветнага супольніцтва,

дзейнічаючы ў адпаведнасці з прынцыпамі Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека і іншымі агульнапрызнанымі міжнароднаправавымі актамі,

урачыста абвяшчае поўны дзяржаўны суверэнітэт Беларускай ССР як вяршэнства, самастойнасць і паўнату дзяржаўнай улады рэспублікі ў межах яе тэрыторыі, правамоцнасць яе законаў, незалежнасць рэспублікі ў знешніх зносінах і заяўляе аб рашучасці стварыць прававую дзяржаву.

Артыкул 1

Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка — суверэнная дзяржава, якая ўсталявана на аснове ажыццяўлення беларускай нацыяй яе неад'емнага права на самавызначэнне, дзяржаўнасці беларускай мовы, вяршэнства народа ў вызначэнні свайго лёсу.

Неад'емныя правы Беларускай ССР як суверэннай дзяржавы рэалізуюцца ў адпаведнасці з агульнапрызнанымі нормамі міжнароднага права. Беларуская ССР ахоўвае і абараняе нацыянальную дзяржаўнасць беларускага народа.

Беларуская ССР мае свой герб, сцяг і гімн.

Любыя гвалтоўныя дзеянні супраць нацыянальнай дзяржаўнасці Беларускай ССР з боку палітычных партый, грамадскіх аб'яднанняў ці асоб праследуюцца па закону.

Артыкул 2

Грамадзяне Беларускай ССР усіх нацыянальнасцей складаюць беларускі народ, які з'яўляецца носьбітам суверэнітэту і адзінай крыніцай дзяржаўнай улады ў рэспубліцы. Яго поўнаўладдзе рэалізуецца непасрэдна і праз прадстаўнічыя органы дзяржаўнай улады.

Права выступаць ад імя ўсяго народа рэспублікі належыць выключна Вярхоўнаму Савету Беларускай ССР.

Артыкул 3

Дзяржаўны суверэнітэт Беларускай ССР сцвярджаецца ў імя вышэйшай мэты — свабоднага развіцця і дабрабыту, годнага жыцця кожнага грамадзяніна рэспублікі на аснове забеспячэння правоў асобы ў адпаведнасці з Канстытуцыяй Беларускай ССР і яе міжнароднымі абавязацельствамі.

Артыкул 4

Грамадзянства Беларускай ССР з'яўляецца неад'емнай часткай яе суверэнітэту. Рэспубліка ахоўвае гонар, здароўе, правы і законныя інтарэсы сваіх грамадзян, забяспечвае іх сацыяльную абароненасць. Яны знаходзяцца пад яе абаронай, будучы за межамі Беларускай ССР. Рэспубліка прымае ў грамадзянства і вырашае пытанне аб выхадзе з грамадзянства.

Артыкул 5

Зямля, яе нетры, іншыя прыродныя рэсурсы на тэрыторыі Беларускай ССР, паветраная прастора з'яўляюцца ўласнасцю беларускага народа, якому належаць выключныя правы валодання, карыстання і распараджэння імі.

Вызначэнне прававога рэжыму ўсіх відаў маёмасці адносіцца да выключнай кампетэнцыі Беларускай ССР.

Беларуская ССР мае права на сваю долю ў агульнасаюзнай маёмасці адпаведна ўкладу беларускага народа і як рэспубліка — заснавальніца Савецкага Саюза, якая была яго праваздейным суб'ектам, мае права на сваю долю ад алмазнага, валютнага фондаў і залатога запасу СССР.

Беларуская ССР утварае Нацыянальны банк, падпарадкаваны Вярхоўнаму Савету рэспублікі, стварае сваю фінансава-крэдытную сістэму, пацвярджае права ўласнасці на спецыялізаваныя банкі, якія знаходзяцца на яе тэрыторыі на момант прыняцця гэтай Дэкларацыі, арганізуе ўласныя падатковую і мытную службы; мае права на стварэнне ўласнай грашовай сістэмы.

Артыкул 6

Тэрыторыя Беларускай ССР з'яўляецца непадзельнай і недатыкальнай і не можа быць зменена або выкарыстана без згоды Беларускай ССР.

Усе пытанні аб граніцах вырашаюцца толькі на аснове ўзаемнай згоды паміж Беларускай ССР і сумежнымі суверэннымі дзяржавамі шляхам заключэння адпаведных дагавораў, якія падлягаюць ратыфікацыі Вярхоўным Саветам Беларускай ССР.

Артыкул 7

На тэрыторыі Беларускай ССР устанаўліваецца вяршэнства Канстытуцыі Беларускай ССР і законаў Беларускай ССР.

Усе грамадзяне і асобы без грамадзянства, дзяржаўныя органы, прадпрыемствы, установы і арганізацыі, якія знаходзяцца або дзейнічаюць на тэрыторыі Беларускай ССР, абавязаны выконваць заканадаўства Беларускай ССР.

Размежаванне заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады з'яўляецца важнейшым прынцыпам існавання Беларускай ССР як прававой дзяржавы.

Вышэйшы нагляд за дакладным і аднастайным выкананнем законаў Беларускай ССР ажыццяўляецца Генеральным пракурорам Беларускай ССР, які назначаецца Вярхоўным Саветам Беларускай ССР.

Артыкул 8

Беларуская ССР самастойна ўстанаўлівае парадак арганізацыі на тэрыторыі рэспублікі аховы прыроды, выкарыстання прыродных рэсурсаў і забяспечвае народу рэспублікі экалагічную бяспеку.

Беларуская ССР мае права на пакрыццё страт, нанесеных ёй дзеяннямі саюзных органаў, саюзных рэспублік і іншых дзяржаў.

Беларуская ССР патрабуе ад Урада СССР безумоўнай і тэрміновай кампенсацыі страт, звязаных з пераадоленнем наступстваў чарнобыльскай катастрофы.

Сваю свабоду і суверэнітэт Беларуская ССР у першую чаргу выкарыстоўвае на выратаванне народа Беларускай ССР ад вынікаў чарнобыльскай катастрофы.

Артыкул 9

Беларуская ССР самастойная ў рашэнні пытанняў культурнага і духоўнага развіцця беларускай нацыі, іншых нацыянальных супольнасцяў рэспублікі, у стварэнні ўласнай сістэмы інфармацыі, адукацыі і выхавання.

Беларуская ССР забяспечвае функцыяніраванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, захаванне нацыянальных традыцый і гістарычнай сімволікі.

Нацыянальныя, культурныя і гістарычныя каштоўнасці на тэрыторыі Беларускай ССР з'яўляюцца выключна ўласнасцю рэспублікі і яе грамадзян.

Артыкул 10

Беларуская ССР мае права на ўласныя Узброеныя Сілы, унутраныя войскі, органы дзяржаўнай і грамадскай бяспекі, падкантрольныя Вярхоўнаму Савету Беларускай ССР.

Беларуская ССР мае суверэннае права вызначаць парадак і ўмовы праходжання яе грамадзянамі вайсковай службы, службы ў органах дзяржаўнай і грамадскай бяспекі, вырашаць пытанні размяшчэння войск і ўзбраення на сваёй тэрыторыі.

Ніякія вайсковыя фармаванні іншых краін, іх ваенныя базы і пабудовы не могуць быць размешчаны на тэрыторыі Беларускай ССР без згоды яе Вярхоўнага Савета.

Беларуская ССР ставіць мэтай зрабіць сваю тэрыторыю бяз'ядзернай зонай, а рэспубліку — нейтральнай дзяржавай.

Артыкул 11

Беларуская ССР самастойна ажыццяўляе правы на добраахвотныя саюзы з іншымі дзяржавамі і свабодны выхад з гэтых саюзаў.

Беларуская ССР прапануе неадкладна прыступіць да распрацоўкі Дагавора аб саюзе суверэнных сацыялістычных дзяржаў.

Артыкул 12

Палажэнні дадзенай Дэкларацыі рэалізуюцца Вярхоўным Саветам Беларускай ССР шляхам прыняцця новай Канстытуцыі (Асноўнага Закона) Беларускай ССР, законаў Беларускай ССР.

27 ліпеня 1990 года.
г. Мінск.

Ліст у рэдакцыю

Рашыла «дружная брыгада»...

У бярозаўскай раённай газеце «Маяк коммунизма» за 10 ліпеня г. г. быў надрукаваны артыкул пад загалоўкам «Не надо навязывать насильно» за подпісамі рабочых — членаў брыгады Бярозаўскага ХРСУ. Калі б у артыкуле разглядаліся ўнутрыраённыя праблемы, то не было б патрэбы знаёміць з імі грамадскасць рэспублікі. Але артыкул, замешаны на моцнай заквасцы нацыянальнага нігілізму, яўна скіраваны супраць адраджэння беларускай мовы і супраць Закона «Аб мовах у Беларускай ССР». І гэта, відаць, невыпадкова, бо з першага верасня Закон уваходзіць у дзеянне.

Аўтары, закранаючы моўную праблему ў раёне, робяць такое вось адкрыццё: «...кто наиболее усердно ратует за «возрождение» белорусского языка и скорейшего его внедрения в нашу повседневную жизнь, делают вид, будто не знают, что В НАШЕМ РАЙОНЕ КОРЕННОЕ НАСЕЛЕНИЕ НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ НИКОГДА НЕ ГОВОРИЛО». (падкрэслена мною.— В. С.). Вось так, шаноўныя нашы гісторыкі, этнографы, лінгвісты!

Увогуле аўтарам допіса ўласціва схільнасць да нечаканых высноў. Аказваецца, «смутьяны» беларусізацыі проста... «восточники», как называет их местное население...» Вось яны і прынеслі на Бярозаўшчыну чужую беларускую мову. Але бяда, на думку аўтараў, у тым, што ў «восточников» ёсць падтрымка сярод мясцовага насельніцтва: «...как оказалась в их рядах наша уважаемая землячка, наиболее активно выступающая за ТОТАЛЬНУЮ «БЕЛОРУСИЗАЦИЮ», Н. Матяш, — это понять трудно. Среди них она явно смотрится этакой белой вороной». І далей: «Если бы такой подход был присущ только отдельным гражданам, то это было бы полбеды. Но ведь такую политику закрывания глаз на реальное положение вещей (?! — В. С.) избрало не только руководство республики, но и руководители области, а так же и нашего района, судя по опубликованному в «Маяке коммунизма» проекту программы «Родная мова». Ну што тут скажаш!

Чым яшчэ ўстрывожаны бярозаўскія рабочыя? Ім «до боли обидно за наш прекрасный всеми любимый русский язык, СТАВШИМ НАШИМ ВТОРЫМ НАЦИОНАЛЬНЫМ ЯЗЫКОМ». Што датычыць дзвюх нацыянальных моў, то іх не можа быць у рэальнасці, як не можа быць дзвюх родных матак у аднаго і таго ж дзіцяці. Ну, а што тычыцца становішча рускай мовы ў нашай рэспубліцы, то заклапочанасць членаў дружнай брыгады і зусім беспадстаўная. Калі б так квітнела наша роднае слова, то не патрэбен быў бы нам, беларусам, і Закон аб мовах.

Плюралізм плюралізмам, але ж у якой іншай краіне са старонак газет беспакарана зневажаецца дзяржаўная мова — такая ж святыня, як герб, сцяг, гімн. Вось і мэта выступлення бярозаўскіх «інтэрнацыяналістаў», як бы яны ні камуфлявалі свае намеры, надта празрыстая — дыскрэдытаваць Закон «Аб мовах у Беларускай ССР», а таксама праект праграмы па адраджэнні роднай мовы ў Бярозаўскім раёне. Працытую яшчэ адзін пасаж: «Если же обратиться к проекту районной программы «Родная мова», то она, как и Закон «О языках в Белорусской ССР», ничего, кроме сожаления, не вызывает»...

Што ж, як калісьці пісаў вялікі Гюго: «Каждый делает свое дело как умеет: птицы поют, змеи шипят, не надо на них сердиться за это».

В. СОКАЛ,
выдатнік народнай асветы БССР, член КПСС.
Брэсцкая вобласць.

Дэпутацкі клуб «ЛіМа»

Васіль БЫКАЎ:

«БУДУЧЫНЯ БЕЛАРУСІ ЗАЛЕЖЫЦЬ АД АДЗІНСТВА І ЗГУРТАВАНАСЦІ ЛЕВЫХ СІЛ»

— Вярхоўны Савет БССР прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі. Як вы, Васіль Уладзіміравіч, успрынялі гэты дакумент? Ці не здаецца дзіўным, што абвяшчэнне новага свята ў нашым календары — Дня незалежнасці — узрушыла хіба толькі саміх парламентарыяў ды яшчэ некальні соцень чалавек, якія прыйшлі ў мінулую пятніцу да Дома ўрада, прычым, многія з іх выказвалі незадаволенасць палавіністасцю дэкларацыі? Увогуле, суверэнная Беларусь — гэта магчымая рэальнасць ці недасяжная мара?

Мабыць, гэта яшчэ добра, калі дакумент такога роду можа каго-небудзь узрушваць. Значыцца, людзі не зусім зняверыліся, не зжылі ў сабе памкненне да ідэалу. Хоць, вядома, прычын для таго, каб зжыць зусім, болей чым дастаткова — як у нашай гісторыі, так і ў нашай сучаснасці.

Я адношуся да гэтай дэкларацыі спакойна. Прыняцце яе (або непрыняцце), па сутнасці, нічога не можа змяніць у жыцці рэспублікі, так што значэнне дэкларацыі чыста тэарэтычнае. Добра, канешне, што наш парламент намогся на такі крок, напэўна, архірадыкальны ў яговых вачах. Але, мабыць, не трэба асаблівай палітычнай пранікліваcці, каб вызначыць рэальную цану таго кроку.

Дэкларацыя мае нямала сваіх аналагаў-папярэднікаў, выдатных ва ўсіх адносінах, складзеных з самых пафасных фраз, а часам і з найлепшых пажаданняў. У нашай канстытуцыі са сталінскіх часоў красаваліся бліскучыя артыкулы аб правах грамадзян «на труд, на отдых, на образование», абвяшчалася свабода мітынгаў і дэманстрацый, права выбіраць і быць выбранымі... Але на працягу дзесяцігоддзяў мы гэтую канстытуцыю ўспаміналі толькі тады, калі ў ёй нешта мянялі, каб, змяніўшы, тут жа і забыцца аб ёй. Жылі не па канстытуцыі — жылі па параграфах чарговых пастаноў, дырэктыў, па званках начальства. Менавіта яно, начальства ўсіх рангаў, вызначала палітыку, эканоміку, быт і нават мараль грамадства.

Мабыць, для таго, каб дакументы такога роду адпавядалі свайму наміналу, патрэбны адпаведны палітычны ўзровень народнай свядомасці, выразна дэмакратычная воля яго кіраўніцтва. А тут якая воля, калі ў зале Вярхоўнага Савета, які прымаў дэкларацыю, панаваў амаль хаўтурны настрой, бо ўсё гэта рабілася супраць волі большасці, пры крайняй раздражнёнасці некаторых дэпутатаў з партгрупы. Левыя дэпутаты самаахвяр... самааддана змагаліся за кожнае слова пры відавочнай пасіўнасці правых, якія, аднак, адчувалі сваю сілу ў іншым — у галасавальнай працэдуры. Яна ўсё і вырашала. Можна было зразумець тых, хто пакінуў залу, калі сесія падышла да перадапошняга артыкула, які, па сутнасці, зрабіў малаэфектыўнымі (калі не зусім бескарыснымі) усе астатнія, нават самыя ўзнёслыя і рамантычныя, але пазбаўленыя сэнсу.

Напрыклад, што практычна азначае заключная частка артыкула 10 аб бяз'ядзернай зоне? Ці можа цяперашняе кіраўніцтва рэспублікі дамагчыся таго, каб не толькі ліквідаваць, а хоць бы зменшыць колькасць ракетных баз — на адну-дзве адзінкі? Хоць бы на тую, паблізу Мінска, якая кожнага дня пагражае сталіцы не меншымі вынікамі, чым Чарнобыль. Як цяпер, так і пасля заключэння саюзнага дагавору, гэтае пытанне будзе цалкам у кампетэнцыі Міністэрства абароны СССР, а не Вярхоўнага Савета БССР. Якi ж тады практычны сэнс тае фразы, апроч як чыста прапагандысцкі? Нават калі і было б інакш, калі б тое вырашаў ВС БССР, дык пры цяперашнім раскладзе палітычных сіл у ім, партгрупа, дэпутаты ад ветэранаў і інвалідаў будуць біцца да смерці, каб захаваць тыя базы, бо без іх яны не ўпэўнены ў сваёй бяспецы, пагрозу якой са сталінскіх часоў бачаць у англа-амерыканскім імперыялізме. Ужо так выхаваны і на тым стаяць. Хіба што можа змяніцца на наступных выбарах, і то ў тым толькі выпадку, калі беларускія выбаршчыкі настолькі «прозреют», што перастануць давяраць вызначэнне нацыянальнай стратэгіі прадстаўнікам «грамадскіх» арганізацый.

Так што рэальнага напаўнення гэтай звонкагалосай дэкларацыі няма ніякага і цяжка меркаваць, каб з такім выразным, мякка кажучы, кансерватызмам КПБ і Саветаў яго магчыма было дасягнуць у бліжэйшым будучым. (Гэты кансерватызм з красамоўнай выразнасцю характарызуецца хоць бы тым фактам, што на XXVIII з'ездзе КПСС менавіта беларускай дэлегацыяй на пасаду намесніка Генеральнага сакратара была вылучана кандыдатура крайне непапулярнага Я. Лігачова).

Відаць, ажыццяўляць суверэннасць магчыма толькі ва ўмовах суверэнітэту, — во ў чым парадокс часу.

— Васіль Уладзіміравіч, як народны дэпутат СССР вы маглі б удзельнічаць і ў рабоце сесіі беларускага парламента. Дарэчы, аднойчы ў залу наведаўся Алесь Адамовіч — пасядзеў з гадзіну і пайшоў... Што ж, напэўна, многае ў дзейнасці нашага парламента выклікае пачуццё незадаволенасці. Здаецца, дэпутацкая большасць атрымлівала ці не сапраўдную асалоду, калі на выбарах старшынь пастаянных камісій «падсякала» Канаплю, Баршчэўскага, Вярцінскага і іншых асоб прагрэсіўнага складу — тых, хто быў гатовы ахвяраваць уласнымі інтарэсамі дзеля справы і быў здатны тую справу рабіць. Апаратчыкі нібыта бралі рэванш: і за выбары, і за мітынгі, і за «ачарніцельства». Маўляў, як мы вас, а?.. Наколькі падобныя сітуацыі знаёмыя вам па маскоўскіх з'ездах, у якіх вы ўдзельнічалі?

— Вядома, і на маскоўскіх з'ездах было шмат падобнага. Справа ў тым, што наша грамадства надта выразна і раптоўна палярызавалася. Семдзесят год уладання адной партыі падзялілі яго на непрымірымыя слаі і праслойкі.

Цяпер у нас назіраецца нешта падобнае таму, што было ў Расіі пасля лютаўскай рэвалюцыі. Нават дэмакратычна абраны Устаноўчы сход рассыпаўся ў непрымірымай варожасці, эмоцыях, назапашаных за доўгія гады самадзяржаўя, ішла бязлітасная барацьба на ўсіх узроўнях. І яна не магла не існаваць... не магла не ісці — надта многа назбіралася крыўды і хлусні, рознанакіраваных палітычных памкненняў. Тое ж і ў нас зараз. Адны слаі грамадства імкнуцца да волі і самастойнасці, другія заклапочаны тым, каб захаваць уладу, вынаходзячы для таго дзесяткі хітраванскіх спосабаў (як, напрыклад, славуты метад перадачы ўлады Саветам шляхам сумяшчэння пасад першых сакратароў і старшынь). І тыя, і іншыя заклікаюць адзін аднаго да кансалідацыі, якая, аднак, на практыцы можа быць ажыццёўлена толькі коштам капітуляцыі адной з процідзеючых палітычных сілаў. Як мы бачым, КПБ капітуляваць не збіраецца, наадварот, яна накоплівае сілы для рэваншу за сваё нечаканае паражэнне ў ідэалогіі, эканоміцы і культуры. І гэты рэванш будзе дасягнуты толькі тады, калі будуць падаўлены ўсе іншыя палітычныя сілы.

Партыйны плюралізм, на мой погляд, — лозунг сугуба часовы, накшталт славутага кітайскага «пусть расцветает сто цветов». Прырода гэтае партыі ўжо такая, што яна не церпіць ніякага саперніцтва, ніякага іншадумства. Таталітарызм — гэта яе ўлюбёная атмасфера, у якой яна адчувае сябе, як птушка ў палёце. Аднак чалавецтва добра ўжо пазнала на ўласным вопыце, якім драпежнакрывавым бывае гэты сакаліны палёт.

КПСС сапраўды цяпер перажывае нялёгкі перыяд. За гады манапольнага панавання ў атмасферы ўсеагульнага самазахаплення яна накапіла безліч памылак. Недаравальны цяжар гэтых памылак гняце яе не толькі ў маральным сэнсе. Яе кіруючы апарат заняў абарончую пазіцыю (уся партыя не вінавата!), але абараніцца няпроста, праўда не на яе баку. Тут не можа дапамагчы і даўно выпрабаваны спосаб, калі былыя віноўнікі-кіраўнікі не адказваюць, бо ўжо не кіруюць (памерлі ці на пенсіі), а новыя не вінаваты, бо кіруюць нядаўна. Такім чынам, крызіс у наяўнасці, а вінаватых няма. Поўнае алібі.

— Прадстаўнік дэпутацкай партыйнай групы выхад з залы часткі парламентарыяў пад час галасавання дэкларацыі ацаніў як «спробу сарваць распачаты канструктыўны дыялог у інтарэсах беларускага народа», «непрыманне ідэі новага саюзнага дагавору, які адкрывае перад намі рэальную магчымасць палітычнага і эканамічнага напаўнення суверэнітэту БССР». З іншага боку, апазіцыя ў нашым Вярхоўным Савеце ўзнікла ў выніку немагчымасці для фракцыі БНФ, паводле слоў Зянона Пазняка, падзяляць адказнасць за палітыку стагнацыі. Што параілі б вы, Васіль Уладзіміравіч, дэмакратычна настроеным дэпутатам — «умываць рукі» ці ўсё ж весці «канструктыўны дыялог?»

— За шмат год у краіне выхаваліся выдатныя майстры звонкай, дэмагагічнай па сутнасці фразы. Ніводная палітычная кампанія мінулага не абыходзілася без такіх фраз, за якімі не значылася ніякага сэнсу, а быў адзін пусты звон. Варта ўспомніць «смычку города с деревней», «ум, честь и совесть нашей эпохи», «экономика должна быть экономной» і безліч іншых. Цяпер, у новых умовах таксама на палітычнай арэне жанглiруюць усё па той жа методзе, хіба што шарыкі трохі новыя і сярод іх — «конструктивный диалог», «деструктивные силы», «консенсус». Дзе той канструктыўны дыялог, дзе кансэнсус? І хто да іх імкнецца? Калі выхад з залы пасяджэнняў групы дэпутатаў БНФ нельга палічыць канструктыўным, дык і наступная «заява групы дэпутатаў-камуністаў» таксама канструктыўнасці не служыць. Нарэшце што такое «обновленный Союз», азначэнне якому не мог даць ніхто на апошняй сесіі ВС Беларусі? І натуральна, бо ўсё гэта тое, што хоць і гучыць на дыскусіях, але не існуе ў палітычнай прыродзе краіны.

Наш беларускі парламент працуе не ў лепшы час, нічога лёгкага не чакае яго наперадзе, таксама як і ўсю рэспубліку. Мусіць, кожнае грамадства павінна прайсці наканаваны яму лёсам шлях да дэмакратыі, пераскочыць цераз які нікому не дадзена. Калі падыходзіць да нашага парламента дыялектычна, дык ужо цяпер можна сказаць, што лёс перабудовы вырашае ў ім не створаная нядаўна партгрупа, не безумоўна кансерватыўная парламенцкая большасць, а яго левае крыло.

Ад адзінства і згуртаванасці левых сіл у большай меры залежыць будучыня рэспублікі. У тым ліку і яе рэальны суверэнітэт. Нездарма Прэзідэнт М. С. Гарбачоў на нядаўняй нарадзе з эканамістамі краіны выказаў заклапочанасць тым, наколькі захаваецца адзінства менавіта левага цэнтра як гаранта перабудовы. Бо правыя — не гарант, правыя — яе магільшчыкі, што даўно ўсім вядома.

— Нядаўна вы прымалі ўдзел у канферэнцыі БНФ «Адраджэнне», якая ўзяла курс на незалежнасць Беларусі, выказала адносіны да КПБ і да Вярхоўнага Савета рэспублікі. Ужо сам па сабе ваш удзел у канферэнцыі — сведчанне палітычных і чалавечых прыхільнасцей Васіля Быкава. Між тым, сёння лідэры БНФ досыць самакрытычна ацэньваюць дзейнасць руху. Што, на вашу думку, трэба, каб ён шырыўся, набываў новых прыхільнікаў?

— Я лічу, што ў сучасных умовах у Беларусі манапольнасць КПБ застаецца рэальнасцю, якую яна (КПБ) не збіраецца ўсур'ёз парушаць. Наадварот, як сказаў у сваім інтэрв'ю газеце «Правда» Я. Я. Сакалоў, партыя «избрала свой путь и идет по нему, не сворачивая». Які гэта «путь», мы добра ведаем, і куды ён прывёў, адчуваем на сабе штодня. Дык што ж можа падправіць гэтую яе хаду «не сворачивая». Як сказаў той жа Сакалоў у тэлеінтэрв'ю, у нас зараз няма іншай палітычнай сілы, якая б магла замяніць КПБ.

Увогуле гэтае сцверджанне недалёка ад ісціны, бо менавіта КПСС за гады свайго панавання мэтанакiравана і няўхільна вытручвала ў грамадстве ўсё палітычна жывое, колькі-небудзь нацыянальна-свядомае, пакідаючы ззаду і наўкола ідэйную пустэчу, тлен і магілы. Не дзіва, што цяпер і не будзе каму з ёй параўнацца. Але ганарыцца тут няма чым. У той таталітарнай нецярпімасці і яе выніках — не заслуга, а вялікая бяда і самой партыі. Вельмі можа так стацца, што, канчаткова абанкруціўшыся, яна сама выпусціць з рук уладу, якой ужо не ў стане будзе карыстацца, але, на бяду нацыі, тую ўладу не знойдзецца вартага ўзяць. На чарнобыльскім могільніку можа не аказацца ніякай палітычнай сілы. Тыя новыя партыі, якія цяпер «для прыліку» ствараюцца са згоды КПБ, будуць залежныя ад яе ласкі і не прычыняць ёй вялікага клопату. А вось БНФ з першага дня свайго існавання чыніць ёй немалы клопат. І яна адказвае яму адпаведна. Па-першае, валадарачы ў Саветах, праваахоўных і карных органах, яна яго не прызнае дэ-юрэ. Па розных прычэпках — важных, дробязных, смешных — вопыт такога роду кручкатворства ў яе самы багаты. Але і не прызнаючы, праследуючы па суду яго кіраўнікоў, учыняючы гвалт і беззаконне над яго актывістамі, яна не можа цалкам ігнараваць ягоныя «крамольныя» ідэі, бо гэта сапраўды народныя ідэі, што ідуць з глыбіні свядомасці нацыі.

Звычайна, як паказала практыка, тыя ідэі праходзяць тры стадыі. Спярша за іх б'юць гумовымі палкамі на мітынгах і шэсцях, затым нейкі час на іх не звяртаюць увагі. А пасля ў перакладзе на рускую мову іх прымаюць у якасці артыкулаў новых законаў, зрабіўшы выгляд, што яны толькі што вынайдзены партапаратам. Так было з многімі палажэннямі эканамічнай рэформы, з законам аб дзяржаўнасці беларускай мовы, так сталася і з дэкларацыяй аб суверэнітэце, аб якім яшчэ месяц назад ніхто не мог заікнуцца ў Вярхоўным Савеце БССР. На чарзе афіцыйнае прызнанне гістарычнай беларускай сімволікі. Пра старшыню Сойма БНФ дэпутата З. Пазняка многія месяцы распаўсюджвалі самыя брыдкія чуткі (аж да недарэчнае сувязі з фашызмам), яму затыкалі рот на ўсіх форумах, не друкавалі ягоных твораў. Але ўсё ж ягоная праўда прабіла свой шлях да народа, і той убачыў, які гэта разумны, адукаваны, а галоўнае — да ахвярнасці самаадданы палітык, сапраўдны лідэр нацыі, якіх у нас заўжды бракавала. І ўжо на апошняй сесіі ВС сярод дэпутатаў пачулася: «Во хто прэзідэнт!»

І сапраўды, чым не прэзідэнт. Але такія людзі, як З. Пазняк, прэзідэнтамі становяцца там, дзе ў наш час дэкларацыю аб суверэнітэце прымаць не трэба, дзе яна ўжо даўно ажыццёўлена. Ужо цяпер відаць, што беспадстаўныя закіды кіраўніцтва КПБ супраць такога масавага і патрыятычнага руху, як БНФ, толькі падрываюць яе, партыі, і без таго падарваны аўтарытэт у вачах беларускага народа, шкодзяць ёй больш, чым «нападкі» ўсіх адкрытых праціўнікаў.

Гутарку вёў Сяргей НАВУМЧЫК.

З пошты «ЛіМа»

□

У ЛІПЕНІ гэтага года я і некалькі маіх таварышаў суправаджалі групу дзяцей з Брагіна, Хойнікаў, Капаткевічаў і іншых раёнаў Чарнобыльскай зоны ў час паездкі на адпачынак і аздараўленне ў Польшчу.

А пачыналася наша падарожжа так. Жыхары горада Бытува Слупскага ваяводства Івона і Раман Бажэшкоўскія прачыталі ў газеце зварот з просьбай аб дапамозе дзецям Чарнобыля. Яны пайшлі да ксяндза Кшыштафа Шары. Ксёндз Чэзарэ, ксёндз Зялінскі ў касцёле звярнуліся да грамады. І вось нас запрасілі да сябе простыя людзі з горада Бытува і вёскі Удорне, што за 3 кіламетры ад яго.

Дзеці жылі ў польскіх сем'ях, як родныя. Не толькі «пра хлеб надзённы» клапаціліся гасцінныя гаспадары. Некалькі разоў арганізоўваліся дыскатэкі ў клубе ВКSМ з паказам «мульцікаў» і відэафільмаў. Спецыяльна для нас выступаў вядомы далёка за межамі Польшчы Кашубскі ансамбль песні і танца. Нас вазілі на экскурсію ў Гданьск, на цеплаходзе па моры, прычым усё было бясплатна.

Асобна хачу расказаць пра жыхароў вёскі Удорне, дзе знаходзілася я з дваццаццю дзецьмі. Мы з сынам і хлопчыкам з Хойніцкага раёна Пецем Каранчуком жылі ў сям'і Мастэрнакоў, дзе сваіх чацвёра дзяцей. Жылі мы ў асобных добра абсталяваных пакоях, харчаваліся разам з дружнай сям'ёй.

Тры тыдні, што праляцелі як адно імгненне, запомняцца нам на ўсё жыццё.

Прашу праз вашу газету выказаць нашу вялікую ўдзячнасць пані Бернадэце, пані Зофіі і пану Олеку Мастэрнакам, Ёлі, Ханцы, Рысеку, Элі і ўсім жыхарам вёскі. Будзем рады запрасіць іх да сябе ў госці. Сустрэнем ад усёй душы, як самых дарагіх і блізкіх.

Н. БУДАЙ.

г. Мінск.

□

З ЧАРГОВАГА нумара «ЛіМа» даведаўся, што журы конкурсу на помнік Ф. Скарыне большасцю ў два галасы пры няпоўным складзе вырашыла ставіць помнік не ля Акадэміі навук, а ў Верхнім горадзе. Гэта не што іншае, як спроба адсунуць асобу-вобраз Скарыны ў чыста гістарычны закутак.

Так, Скарына — гэта гісторыя, але сёння для справы беларускага Адраджэння — гэта фігура першай велічыні. Ён — і гісторыя, і сучаснасць. Месца помніка Францыску Скарыне — толькі на галоўнай вуліцы Мінска — праспекце Леніна. І тое, што ён паўстане ля Акадэміі навук БССР,—цудоўна і сімвалічна. У 1942 годзе ў Падуанскім універсітэце ў Італіі, дзе ў 1512 годзе Скарына закончыў вучобу, быў зроблены роспіс т. зв. залы Сарака. Там было змешчана сорак партрэтаў выдатных дзеячаў, якія сталі гонарам сусветнай навукі і культуры і якія вучыліся ці выкладалі ў сценах універсітэта. Сярод іх — Галілей, Капернік, а таксама наш Скарына. Італьянскі універсітэт увекавечыў памяць нашага Мысліцеля. Ці не адзіна разумным было б, каб і наша Акадэмія працягнула яму руку? Інтэлект Скарыны і інтэлект нашай Акадэміі — гэта звёны аднаго ланцужка. І гэта сувязь павінна быць паказана як мага відавочней. Удзячнасць вучоных Скарыне — гэта помнік Скарыне ў ансамблі з Акадэміяй. І гэта ўбачылі б, адчулі б і ацанілі б усе сумленныя людзі. Рознасць архітэктурных стыляў тут не перашкода, бо так складваецца гісторыя.

Што датычыцца помніка Скарыне ў Верхнім горадзе, то і там з цягам часу ён можа быць пастаўлены. Скарына гэтага заслугоўвае, ды і мы перад ім у вялікім даўгу.

К. ЛУСТАЧ.

п. Умба.
Мурманская вобл.

□

ПРАЗ «ЛіМ» уся наша сям'я далучае свае галасы да таго, каб помнік нашаму знакамітаму земляку Ф. Скарыне быў пастаўлены менавіта ля Акадэміі навук Беларусі, каб там была створана плошча імя Ф. Скарыны.

І абавязкова, каб Ленінскі праспект быў перайменаваны ў Скарынінскі.

В. ПЯТРОВА,
урач-неўрапатолаг.

г. Мінск.

26 ліпеня ў Доме літаратара ў Мінску адбыліся адразу дзве навукова-практычныя канферэнцыі, арганізаваныя грамадскім саюзам «Чарнобыль».

Адна з іх была прысвечана праблемам уздзеяння радыеактыўных нуклідаў. Другая — яна праводзілася сумесна з Міністэрствам жыллёва-камунальнай гаспадаркі БССР — разглядала праблемы забруджання пітной вады ў рэспубліцы, у прыватнасці, радыяцыйнага.

Пасяджэнні вёў старшыня саюза «Чарнобыль», пісьменнік В. Якавенка. У дыскусіях, па выніках якіх былі прыняты адпаведныя рэкамендацыі, прынялі ўдзел вучоныя, медыкі, геолагі, архітэктары, спецыялісты іншых галін з розных гарадоў рэспублікі, а таксама госці з іншых рэспублік.

Сярод удзельнікаў дыскусіі быў і фізік М. Малько, артыкул якога прысвечаны праблеме радыяцыйнай аховы насельніцтва на Беларусі, і прапануецца ўвазе чытачоў «ЛіМа».

І НАВУКА, І ПАЛІТЫКА

У «ЛіМе» за 20.07.90 г. змешчана публікацыя «Новыя «канцэпцыі», старая палітыка», звернутая да найважнейшай праблемы — праблемы пражывання ва ўмовах забруджання значнай часткі тэрыторыі Беларусі радыеактыўнымі нуклідамі. Вядомыя ў нашай рэспубліцы спецыялісты — член-карэспандэнт АН БССР В. Несцярэнка і кандыдат фізіка-матэматычных навук, дацэнт кафедры ядзернай фізікі і электронікі БДУ імя У. І. Леніна А. Люцко — на старонках штотыднёвіка выказвалі слушныя думкі наконт так званых часовых узроўняў забруджанасці прадуктаў радыенуклідамі, што дзейнічаюць у нашай рэспубліцы з 1988 года.

В. Несцярэнка і А. Люцко прывялі звесткі, якія паказваюць — практычна паўсюдна на Беларусі адбываецца назапашванне ў арганізме людзей радыеактыўнага цэзію.

Закранулі калегі і сумнавядомую канцэпцыю «35 бэр», распрацаваную спецыялістамі Нацыянальнай камісіі па радыяцыйнай ахове пры Міністэрстве аховы здароўя СССР (НКРА СССР). Супраць яе выступілі практычна ўсе савецкія спецыялісты па радыебіялогіі. Гэтае супрацiўленне адыграла выключна важную ролю. У чэрвені гэтага года Камісія Бюро ЦК Кампартыі Беларусі і Савета Міністраў БССР па ліквідацыі вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС адобрыла Рэспубліканскія кантрольныя ўзроўні (РКУ-90) утрымання радыенуклідаў па цэзію-137 і стронцыю-90 у харчовых прадуктах і пітной вадзе, якія сведчаць аб яўным адыходзе ад гэтай канцэпцыі. РКУ-90 распрацаваны Міністэрствам аховы здароўя БССР разам з Акадэміяй навук рэспублікі, Дзяржаграпрамам БССР і Белгідраметам.

Рэспубліканскія кантрольныя ўзроўні 1990 года дапускаюць утрыманне цэзію-137 у два-тры разы меншае чым узроўні ЧДУ-88, а гэта ў сваю чаргу павінна прывесці да зніжэння ў два-тры разы дозы ўнутранага абпраменьвання. Асабліва важна, што ўпершыню нармуецца ўтрыманне ў ежы стронцыю-90. Строгае выкананне нарматыву РКУ прывядзе да таго, што гадавая доза ўнутранага *абпраменьвання* крытычнай групы насельніцтва (група людзей, якія ўжываюць прадукты харчавання з утрыманнем ізатопаў цэзію-137 і стронцыю-90) на максімальным узроўні не перавысіць 0,17 бэра.

Многа гэта ці мала?

Каб адказаць на гэтае пытанне, уявім на хвіліну, што кожны жыхар нашай рэспубліні на працягу года атрымае такую дозу. Для ўсяго насельніцтва нашай рэспублікі гэта складзе так званую калектыўную дозу дадатковага абпраменьвання ў адзін мільён семсот тысяч чалавек-бэраў (велічыня атрымана перамнажэннем колькасці жыхароў рэспублікі на велічыню гадавой дозы, якая складае ў нашым мадэльным выпадку 0,17 бэра). Гэта азначае, у сваю чаргу, магчымасць з'яўлення праз нейкі, *даволі працяглы* — да трыццаці гадоў — час ракавых захворванняў са смяротным зыходам колькасцю ў некалькі сот выпадкаў. Зразумела, пры выкарыстанні нормаў РКУ-90 жыхары Беларусі не набяруць такую велізарную калектыўную дозу, прыклад прыведзены толькі для таго, каб чытач зразумеў, што азначае наяўнасць у прадуктах радыенуклідаў. І хоць *пры ўмове выканання нарматываў* РКУ-90 няма пагрозы, што кожны жыхар Беларусі атрымае за год па 0,17 бэра толькі за кошт ежы, тым не менш, усе павінны разумець, што зніжэнне дапусцімых узроўняў утрымання радыенуклідаў — адна з важнейшых задач.

Важнасць зніжэння дапусцімых узроўняў утрымання радыенуклідаў у прадуктах харчавання можна праілюстраваць і іншым спосабам. Гадавая доза за кошт унутранага абпраменьвання, роўная 0,17 бэра, практычна раўназначная ўзрастанню знешняга гама-фону на 20 мікрарэнтген у гадзіну. Напрыклад, у Мінску, у залежнасці ад месца і часу, прыродны гама-фон (уключае таксама тэхнагенны фон і фон, абумоўлены аварыяй на ЧАЭС) складае ад 8 да 16 мікрарэнтген у гадзіну. Павялічым гэтую лічбу яшчэ на 20 мікрарэнтген у гадзіну — для тых, хто за кошт забруджаных прадуктаў атрымае 0,17 бэра ў год. Атрымаем 28—36 мікрарэнтген у гадзіну. Спытаем людзей, дзе ім лепш жыць — там, дзе 8—16 мікрарэнтген, або там, дзе 28—36 мікрарэнтген? Думаю, адказ будзе адназначны.

Праграма ліквідацыі вынікаў аварыі на ЧАЭС, прынятая на XII сесіі Вярхоўнага Савета II-га склікання, як вядома, заснавана на канцэпцыі беларускіх вучоных. Яе часта выкладаюць адным сказам: «нельга жыць там, дзе нельга атрымліваць чыстыя прадукты». Пры гэтым забываюць, што такое разуменне канцэпцыі прадстаўляе толькі адзін аспект яе, скіраваны на зніжэнне радыяцыйнага ўздзеяння на жыхароў забруджаных раёнаў Беларусі. *На самай справе* «беларуская канцэпцыя» больш глыбокая. Яна прадугледжвае абавязковае спыненне сельскагаспадарчай дзейнасці ў тых раёнах рэспублікі, дзе нельга атрымаць сапраўды чыстыя прадукты, а не прадукты, якія адпавядаюць новым часовым дапушчальным узроўням (РКУ-90) ці ЧДУ-88. У выпадку рэалізацыі *канцэпцыі* беларускіх вучоных спыняецца таксама распаўсюджванне ў нашай рэспубліцы і ва ўсім Савецкім Саюзе прадуктаў, забруджаных цэзіем і стронцыем. Спыняецца таксама разнос радыеактыўнага забруджвання, бо спыняецца сельскагаспадарчая вытворчасць у тых месцах, дзе немагчыма атрымаць чыстыя прадукты і дзе нельга жыць без абмежаванняў. Усе гэтыя меры будуць спрыяць змяншэнню калектыўнай дозы абпраменьвання, а значыць — *спрыяць змяншэнню шкоднага* ўздзеяння радыяцыі на людзей.

Вярхоўны Савет СССР пасля разгляду комплексу праблем у красавіку гэтага года ўхваліў беларускую праграму ліквідацыі вынікаў аварыі на ЧАЭС. Гэта азначае, па сутнасці, што падтрымана канцэпцыя беларускіх вучоных, а не канцэпцыя «35 бэр». У *сваёй пастанове* Вярхоўны Савет СССР указаў таксама на неабходнасць распрацоўкі адзінай доўгатэрміновай дзяржаўна-рэспубліканскай праграмы па ахове насельніцтва СССР ад уздзеяння вынікаў чарнобыльскай катастрофы.

Відавочна, якая будзе канцэпцыя, такая будзе і адзіная дзяржаўна - рэспубліканская праграма. Іменна ў гэтым плане і трэба разглядаць сумненні наконт новай канцэпцыі маскоўскіх вучоных, выказаныя В. Несцярэнкам у лімаўскім інтэрв'ю.

Трэба сказаць, што гэтыя сумненні апраўданы хоць бы гісторыяй з'яўлення канцэпцыі «35 бэр». Яна была распрацавана спецыялістамі НКРА СССР яшчэ ў першай палавіне 1988 года, а *зацверджана* 22 лістапада 1988 года. Тэкст з апісаннем канцэпцыі «35 бэр» вучоныя АН БССР змаглі ўбачыць толькі ў канцы ліпеня 1989 года, і то пасля настойлівых патрабаванняў. Нежаданне Міністэрства аховы здароўя СССР пазнаёміць спецыялістаў з гэтым дакументам можна растлумачыць хіба тым, што яно само сумнявалася ў навуковым абгрунтаванні сваёй канцэпцыі. А тое, што яна не была дастаткова абгрунтавана, вучоным АН БССР стала ясна, як толькі яны атрымалі апісанне канцэпцыі «35 бэр».

Тыя самыя вучоныя, якія распрацоўвалі яе, удзельнічаюць і ў распрацоўцы новай канцэпцыі, *стварэння якой патрабуе* пастанова Вярхоўнага Савета СССР. Тут, аднак, трэба мець на ўвазе наступную акалічнасць. Згодна з рашэннем Вярхоўнага Савета СССР, у распрацоўцы мерапрыемстваў па ліквідацыі вынікаў чарнобыльскай катастрофы павінны прыняць удзел Акадэмія навук СССР і Акадэміі навук БССР і УССР. Гэтае палажэнне прынцыповае, бо скіравана супраць манаполіі акадэміка Л. Ільіна і ягоных калег у вырашэнні пытанняў, надзвычай важных для будучыні беларускага народа.

Работа над стварэннем канцэпцыі бяспечнага пражывання, якая павінна стаць асновай праграмы ліквідацыі вынікаў чарнобыльскай катастрофы, пачалася. Рашэннем Савета Міністраў СССР створана спецыяльная рабочая група. У склад яе ўваходзяць вядомыя спецыялісты ў галіне радыебіялогіі, радыяцыйнай медыцыны і радыяцыйнай генетыкі, радыяцыйнай экалогіі і г. д. — вучоныя і спецыялісты, якія працуюць у інстытутах АН СССР, АН БССР, АН УССР, у навукова-даследчых установах Міністэрстваў аховы здароўя СССР: РСФСР, БССР, УССР і іншых ведамстваў.

Ад АН БССР у рабочую групу ўваходзяць народны дэпутат БССР, дырэктар Інстытута радыебіялогіі Я. Канапля, дырэктар Інстытута мікрабіялогіі А. Лабанок, намеснік дырэктара Інстытута генетыкі і цыталогіі АН БССР М. Картэль, намеснік дырэктара Інстытута радыебіялогіі І. Ралевіч, намеснік дырэктара Інстытута ядзернай энергетыкі Ю. Дубіна, а таксама аўтар гэтых радкоў.

Першае пасяджэнне рабочай групы адбылося 20 ліпеня гэтага года ў Маскве. На ім абмеркаваны першачарговыя дзеянні. Зразумела, вучоныя АН БССР, прадстаўленыя ў гэтай рабочай групе, будуць абараняць гуманныя пазіцыі беларускай канцэпцыі. Але трэба зразумець і другое. Праблемы абмежавання маштабаў чарнобыльскай трагедыі не зводзяцца выключна да праблем навукова-тэхнічнага і эканамічнага характару. Тут ёсць праблемы, так бы мовіць, палітычнага характару.

Той факт, што нейкае цэнтральнае ведамства можа вызначыць, што і як мы павінны *рабіць у нашых варунках*, абумоўлена, на мой погляд, адсутнасцю рэальнага суверэнітэту Беларусі. Я не сумняваюся, што праблемы, народжаныя чарнобыльскай катастрофай, вырашаліся б інакш, калі б наша рэспубліка мела права сама рашаць, верыць ці не верыць тым маскоўскім спецыялістам, якія і сёння сцвярджаюць, быццам бы *павышэнне* колькасці захворванняў выклікана паляпшэннем дыягностыкі, або радыяфобіяй. Дзе яны бачылі тое «паляпшэнне», калі з гэтых рэгіёнаў адбываецца масавы адток медыцынскіх спецыялістаў? Калі паверыць, што іменна дыягностыка — прычына росту колькасці некаторых захворванняў у два-чатыры, а то і больш разоў у паўднёвых раёнах Беларусі, дык узнікае пытанне — што рабіла ўсе гады перад аварыяй на ЧАЭС кіраўніцтва Міністэрства аховы здароўя БССР і *наогул* кіраўніцтва нашай рэспублікі? Няўжо ў нашай рэспубліцы такі стан аховы здароўя, што людзі хварэюць, а ніхто і не ведае аб гэтым?

Можна зрабіць некалькі заўваг і наконт радыяфобіі. Цікава, чаму праявы радыяфобіі не адзначаюцца ў тых рэгіёнах, дзе людзі *спажываюць* чыстую ежу, дзе нармальны прыродны радыяцыйны фон (каля 10 мікрарэнтген у гадзіну)? На гэтае маё запытанне мне могуць адказаць: там людзі ведаюць, што пражываюць у нармальных умовах. Але гэта азначае, што пражыванне ва ўмовах павышанай радыяцыі стварае псіхалагічнае напружанне, якое *можа прывесці да адхілення ў* стане здароўя. Значыць, яно павінна разглядацца як нейкі матэрыяльны фактар уздзеяння на стан здароўя чалавека, а таму — трэба зняць само ўздзеянне радыяцыі. Тады знікне і псіхалагічнае напружанне.

Акрамя таго, нельга гаварыць аб радыяфобіі ў тых р[illegible]*нах, дзе людзі вымушаны* ўж[illegible]ваць забруджаныя радыенуклідамі прадукты. Справа ў тым, што любое павышэнне абпраменьвання звязана з павышэннем колькасці ракавых захворванняў, у прыватнасці, лейкеміі. Іншая справа, што розныя спецыялісты прытрымліваюцца розных меркаванняў аб колькасці гэтых захворванняў. Але ўсё роўна, практычна кожнаму чалавеку, які падвяргаецца дадатковаму абпраменьванню ў так званых малых дозах, аднолькава пагражае небяспека захварэць на рак і г. д. Таму і трэба імкнуцца максімальна зніжаць уздзеянне радыяцыі на насельніцтва. А гэта ўжо — непасрэдная сфера палітычных рашэнняў Вярхоўнага Савета рэспублікі.

Вучоныя і спецыялісты павінны выпрацоўваць правільныя рэкамендацыі, а палітыкі — правільна іх выкарыстоўваць. У сувязі з гэтым хацелася б выказаць надзею, што нарэшце ў нашай рэспубліцы будуць створаны Нацыянальная камісія па радыяцыйнай ахове і пазаведамасны цэнтр радыяцыйнага кантролю. Неабходнасць у арганізацыі гэтых структур наспела і не церпіць прамаруджвання.

Міхась МАЛЬКО,
кандыдат фізіка-матэматычных навук,
вядучы навуковы спецыяліст
Інстытута ядзернай энергетыкі АН БССР.

Валянцін ЛУКАШОЎ,
член-карэспандэнт АН БССР

Чарнобыль і вучоныя: «ТЭЛЕРЫ» ЦІ «ПОЛІНГІ»?

БОЛЬШАСЦЬ чытачоў ведае, што зараз паміж вучонымі ідзе дыскусія пра нормы радыеактыўнасці для бяспечнага пражывання ў раёнах, што пацярпелі ад аварыі Чарнобыльскай АЭС. Маскоўскія вучоныя прапанавалі 35-бэрную канцэпцыю, у той час як беларускія вучоныя лічаць, што чалавек не можа жыць там, дзе ён не можа атрымліваць чыстую прадукцыю. Асабліва гэта тычыцца сельскіх жыхароў, якія вырошчваюць прадукты для сябе і здачы дзяржаве, пасля чаго яны распаўсюджваюцца па ўсёй краіне. Для рашэння, мабыць, гэтага пытання, а таксама экспертызы радыелагічнага ўздзеяння на здароўе людзей, ацэнкі эфектыўнасці ахоўных мерапрыемстваў Савецкі ўрад запрасіў 100 вучоных з Аўстрыі, Канады, Фінляндыі, Францыі, Японіі, Англіі, ЗША, а таксама з міжнародных арганізацый КЕС, ФАО, НКДАР, ААН, ВОЗ, МАГАТЭ для правядзення даследаванняў у пацярпелых раёнах УССР, БССР і РСФСР.

29 чэрвеня гэтага года на сустрэчы з вучонымі АН БССР Генеральны дырэктар МАГАТЭ Ханс Блікс заявіў у сваім выступленні, што асноўныя намаганні замежных вучоных будуць скіраваны не на паўторныя здымкі радыеактыўнасці тэрыторыі, а на інтэрпрэтацыю ўжо атрыманых беларускімі і іншымі савецкімі вучонымі матэрыялаў з мэтаю іх выкарыстання на карысць беларускага народа, усяго чалавецтва. Восенню гэтага года будзе дадзена справаздача. Аднак канчатковыя высновы пра вынікі Чарнобыля *запатрабуюць* некалькіх гадоў даследаванняў.

Чарнобыль — гэта сапраўды трагедыя такога маштабу, што для ліквідацыі вынікаў аварыі патрэбен разумовы патэнцыял і дапамога ўсяго чалавецтва. Значэнне міжнародных навуковых сувязей разумелі яшчэ антычныя і сярэдневяковыя вучоныя. І не толькі разумелі, але па меры магчымасцей у той час іх ажыццяўлялі. У нашу эпоху, нават у перыяд суперсакрэтнасці, за развіццё міжнароднага навуковага супрацоўніцтва выступалі У. Вярнадскі, П. Капіца, А. Сахараў і інш. Разам з тым зусім нядаўняя гісторыя нашага грамадства паказвае, што яно схільнае да крайнасцей і ў дачыненні да супрацоўніцтва вучоных: ад барацьбы з «касмапалітызмам» і сітуацыі, калі ўсе сусветныя адкрыцці рабілі толькі рускія вучоныя, да становішча ганебнага нізкапаклонства перад усім замежным і ліслівага зазірання ў рот замежным вучоным, чакаючы, што менавіта адтуль вылеціць ісціна ў апошняй інстанцыі. У дачыненні да Чарнобыля абедзве гэтыя крайнасці шкодныя. Асабліва другая, калі ўлічваць таксама, што пэўная частка апарату можа выкарыстоўваць супярэчнасці *паміж вучонымі* ў сваіх мэтах. Як пісаў нядаўна А. Мігдал, кіраўнікі нашай краіны «альбо не слухаюць вучоных, альбо выбіраюць парады, што супадаюць з іх уласным меркаваннем, альбо выслухоўваюць і робяць па-свойму» («Литературная газета» за 4 студзеня 1989 года).

Не хацелася б таксама, каб у сувязі з прыездам замежных вучоных у часткі нашай грамадскасці складвалася ўражанне, што савецкія вучоныя бездапаможныя ў вырашэнні праблем Чарнобыля. Таму гэты артыкул прысвечаны вытлумачэнню складанасці паасобных з гэтых праблем і аналізу магчымасцей як замежных, так і савецкіх вучоных.

ВАРТА АДРАЗУ АДЗНАЧЫЦЬ, што па многіх раздзелах савецкая навука займае вядучае становішча ў свеце, і нашы замежныя калегі высока цэняць яе. Аўтару артыкула ў час шматлікіх сустрэч з замежнымі вучонымі даводзілася асабіста пераконвацца ў гэтым.

Разам з тым чарнобыльская аварыя паставіла шэраг складаных праблем, у вырашэнні якіх няма дакладных адказаў сёння ні ў замежных, ні ў савецкіх вучоных. Напрыклад, як пісалі англічане ў досыць сур'ёзным брытанскім энцыклапедычным выданні «Медыцына і здароўе» за 1988 год, Чарнобыль заспеў еўрапейскіх вучоных знянацку, і ў іх не было аніякай згоды ў адносінах да гранічна дапушчальных канцэнтрацый радыеактыўнасці ў прадуктах харчавання. Большасць краін узялі ў якасці гранічнай нормы 600 Бк/кг, але Францыя падняла яе да 1000 Бк/кг. У той жа час у Швецыі яна склала 300 Бк/кг. Федэральны ўрад Германіі зацвердзіў норму для малака 250 Бк/кг, але дзве зямлі ў ФРГ знізілі яе да 20 Бк/кг. У Заходнім Берліне знішчылі 240 тысяч літраў малака з ГДР, якое мела ўсяго 7,5 Бк/л, але ў той жа час баварцы пілі малако, у якім было 900 Бк/л.

Многія амерыканскія даследчыкі лічаць, што ў прадуктах харчавання не павінна быць наогул ніякай тэхнагеннай радыеактыўнасці (за кошт стронцыю, цэзію, плутонію і г. д.), толькі нізкая прыродная, якую ствараюць калій, уран, радый, торый. Амерыканскія ўрачы былі вельмі заклапочаны ў 50—60 гадах, калі пасля выпрабаванняў ядзернай зброі ў малацэ ў Нью-Йорку была выяўлена радыеактыўнасць у 10^{-12} кюры/л за кошт стронцыю і цэзію. Між іншым, Р. Гейл у адным са сваіх інтэрв'ю выказаў думку аб тым, што прадукты харчавання павінны быць зусім чыстыя.

Што тычыцца нашых савецкіх норм, дык камісія Мінздрава СССР вызначыла іх у маі 1986 года для згушчанага малака ў 18,5; мяса-ялавічыны ў 3,7; маргарыну ў 7,4 раза вышэй за самыя высокія еўрапейскія нормы. Напэўна, у разліку на самага вынослівага і жыццястойкага ў свеце савецкага чалавека! Такім чынам, сёння відавочныя дзве рэчы. Па-першае, трэба тэрмінова зніжаць нормы Мінздрава СССР, а, па-другое, вучоным належыць сумеснымі намаганнямі знайсці нейкія прымальныя, бяспечныя ўзроўні канцэнтрацыі радыеактыўнасці ў харчовых прадуктах, калі яны наогул існуюць для такіх элементаў, як стронцый-90, які паступова назапашваецца ў касцях чалавека. На наш жаль, у заходніх краін няма вопыту кармлення свайго насельніцтва радыеактыўнымі прадуктамі. Таму і заходнія вучоныя тут не вельмі могуць памагчы парадамі. А эксперыментаў з мышамі і пацукамі ў нас хапае і сваіх! Становішча яшчэ пагаршаецца тым, што, як высветлілася, некаторыя *ландшафты* з нізкай (1—5 кюры/км²) радыеактыўнасцю могуць даваць непрыдатныя для выкарыстання сельскагаспадарчыя прадукты. Такім чынам, толькі вонкавая радыеактыўнасць тэрыторыі сама па сабе перастае быць меркай магчымасці жыцця на ёй чалавека. Адказ дае якасць прадуктаў, якія атрыманы тут. Вырашэнне гэтай праблемы тым больш важна, што яны з'яўляюцца краевугольным каменем беларускай канцэпцыі «нельга жыць там, дзе нельга атрымліваць чыстую прадукцыю». А што такое чыстая прадукцыя?

Няма ў вучоных агульнай думкі і наконт ацэнкі вынікаў аварыі на ЧАЭС для здароўя насельніцтва. Погляды і разлікі тут сярод замежных вучоных даволі розныя. (У нашых прафесійных медыкаў і чыноўнікаў да апошняга часу ўсё было проста здарова!) Джон Гофман, прафесар Каліфарнійскага універсітэта ў Берклі, лічыць, што на працягу наступных 70 гадоў ахвярамі чарнобыльскай аварыі стануць 424300 ракавых хворых у СССР і яшчэ 526700 у іншых кутках Еўропы, з якіх палова памрэ з гэтай прычыны. Роберт Гейл даваў лічбу ў 75000 дадатковых ракавых хворых у свеце, уключаючы 26000 у СССР. Наколькі вядома аўтару артыкула па літаратурных крыніцах, спецыялісты ВОЗа адмовіліся пакуль што даваць ацэнку ахвяр Чарнобыля, спаслаўшыся на тое, што ў іх няма для гэтага методыкі і што натуральныя ваганні колькасці анкалагічных хворых у розных краінах і рэгіёнах настолькі значныя, што на іх фоне цяжка выявіць уплыў Чарнобыля. Пэўна, спецыялісты ВОЗа паказалі прыклад навуковай сумленнасці. Відаць, зараз не так важна падлічыць будучыя ахвяры, як прыняць захады па перасяленні насельніцтва і навядзенні парадку з якасцю прадуктаў, каб гэтых ахвяр было менш.

Што датычыць уплыву Чарнобыля на іншыя віды захворванняў, дык тут становішча яшчэ больш складанае, бо як многія савецкія, так і замежныя вучоныя не прызнаюць іх сувязі з радыеактыўнасцю. Хоць амерыканцы ў 70-х гадах нібыта статыстычна даказалі, што шэраг хвароб пайшоў на зніжэнне пасля спынення выпрабаванняў ядзернай зброі ў атмасферы і што з радыяцыяй звязаны не толькі рак, але таксама разбурэнне імуннай сістэмы, сардэчна-сасудзістыя хваробы, дзіцячая прыдуркаватасць і г. д., аднак гэтыя дадзеныя пасля былі забыты і не ўсімі вучонымі былі прыняты. Тут варта зрабіць агаворку, што спроба чалавецтва выкарыстаць энергію атама ў XX стагоддзі з'яўляецца яркім прыкладам таго, што развіццё тэхналогіі павінна ісці ў нагу з з экалагічнымі, медыцынскімі, сацыялагічнымі і іншымі даследаваннямі. Грамадства, якое затраціла сотні мільярдаў грошай на стварэнне зброі масавага знішчэння сябе (напрыклад, у перыяд з 1945 года толькі ЗША затрацілі на вытворчасць прыкладна 65 тысяч ядзерных боегаловак каля 250 мільярдаў долараў) і поруч з атамнай бомбай узнікшага так званага «мірнага атама», на жаль, не захацела затраціць некалькі мільярдаў на папярэдняе вывучэнне пытання, як радыеактыўнасць уздзейнічае на здароўе чалавека. Калі б гэта было зроблена загадзя, дык чалавецтва, магчыма, адклала б выкарыстанне атамнай энергетыкі на XXI ці XXII стагоддзе. Таму такое грамадства не мае права зараз прыставаць да сваіх вучоных, так бы мовіць, з нажом да горла і патрабаваць: адказвайце, як узнікае і як лячыць рак, СНІД ці як уздзейнічае на арганізм слабая і не надта слабая тэхнагенная радыеактыўнасць. Адказы на гэтыя тайны прыроды вымагаюць вялікіх сродкаў і часу. Тым не менш за мінулыя дзесяцігоддзі ўжо назапашана нямала дадзеных па ўздзеянні радыеактыўнасці на чалавечы арганізм і ўсе гэтыя дадзеныя трэба выкарыстаць пры ліквідацыі вынікаў Чарнобыля.

Амерыканцы і японцы маюць каштоўныя даследаванні вынікаў атамнай бамбардзіроўкі Хірасімы і Нагасакі (між іншым, у залежнасці ад падлікаў нашых вучоных, Чарнобыль ацэньваецца то ў дзесяткі, то ў сотні Хірасім). Як было апублікавана ў 1987 годзе, група японскіх і амерыканскіх даследчыкаў на аснове навейшых аналізаў матэрыялу Хірасімы і Нагасакі прыйшла да высновы, што радыеактыўнасць, у прыватнасці гама-выпраменьванне, больш небяспечная, чым думалі раней. Яна выклікае прыкладна ў 3—4 разы больш пашкоджанняў і смяротных выпадкаў, чым лічылася дагэтуль. Гэтыя пераацэнкі, у прыватнасці, прывялі да зніжэння ўзроўню норм бяспекі на атамных электрастанцыях у заходніх краінах. У амерыканцаў ёсць таксама каштоўныя звесткі пра захворванне персаналу палігонаў, а таксама жыхароў бліжэйшых штатаў, у час выпрабавання атамнай зброі ў штаце Нявада, на Бікіні, сярод насельніцтва Маршалавых астравоў, шматлікія дадзеныя пра здароўе людзей, якія працуюць на АЭС, а таксама шматгадовы вопыт прымянення радыепрэпаратаў пры лячэнні розных захворванняў, калі, напрыклад, лячылі шчытападобную залозу, а ў якасці ўскладнення чалавек набываў лейкоз ці рак мозга і г. д.

Кантакт з замежнымі вучонымі, безумоўна, карысны для нас дзеля паляпшэння нашай лабараторнай базы, набыцця навыкаў ранняй дыягностыкі захворванняў крыві і іншых захворванняў, і галоўнае — метадаў іх лячэння. На жаль, працэнт вылячэння лейкозу і многіх відаў рака пакуль значна вышэйшы ў заходніх краінах, чым у нас.

У той жа час нявартa забываць, што наша краіна валодае больш багатым матэрыялам для вывучэння ўздзеяння радыеактыўнасці на насельніцтва, чым заходнія дзяржавы. Калі апошнія (ЗША, Францыя, Вялікабрытанія) выпрабоўвалі ядзерную зброю дзе-небудзь далей ад сябе (на Бікіні, атоле Мururoa ці ў пустынях Аўстраліі), то наша краіна праводзіла іх на сваёй тэрыторыі. У выніку, на жаль, жыхары многіх раёнаў Казахстана, Запаляр'я, Урала і г. д. пацярпелі ад гэтага. Пра гэта цяпер досыць шмат пішуць (гл. хоць бы «Літаратуру і мастацтва» за 15 чэрвеня г. г.). Гэты журботны вопыт з'яўляецца як бы нашым «нацыянальным здабыткам», і яго трэба як мага паўней і хутчэй вывучыць, каб выкарыстаць для вырашэння чарнобыльскіх праблем. На жаль, да апошняга часу ўсе гэтыя матэрыялы былі засакрэчаны. Цяпер самыя сенсацыйныя рэчы выйшлі на старонкі масавага друку. Аднак вучоным патрэбен дасканалы аналіз усіх дадзеных.

ГАДОЎ СОРАК НАЗАД, на пачатку распрацоўкі ядзернай зброі, між вучонымі ішла дыскусія пра вынікі ядзерных выпрабаванняў для чалавецтва і біясферы. Адзін накірунак узначальваў вядомы вучоны-атамшчык Тэлер. Ён і яго паслядоўнікі лічылі, што забруджанне атмасферы радыеактыўнымі элементамі не з'яўляецца ў якой-небудзь меры небяспечным для чалавецтва. У атмасферы, маўляў, заўсёды існавалі радыеактыўныя элементы, і, натуральна, чалавек заўсёды падвяргаўся ўздзеянню ўсіх відаў радыеактыўнага выпраменьвання. На іх думку, ад узрываў атамных бомбаў радыеактыўнага выпраменьвання дадавалася гэтак мала, што ніякай прыкметнай шкоды гэта як быццам не павінна было прынесці. Усё гэта, само сабою, пацвярджалася доўгімі разлікамі, якія старанна абгрунтоўваліся. У тыя гады прыхільнікі Тэлера лілі ваду на млын ваенна-прамысловага комплексу ЗША, якія хацелі ў што б там ні стала ўдасканальваць атамную зброю, дзеля чаго патрэбны былі выпрабаванні. Сёння яны, напэўна, сярод апалагетаў ядзернай энергетыкі і будаўніцтва АЭС!

Другі накірунак, прыхільнікі якога лічылі неабходным забараніць атамныя выпрабаванні, узначальваў не менш вядомы вучоны, лаўрэат Нобелеўскай прэміі Полінг. Ён і яго паслядоўнікі сцвярджалі, што фармальны колькасны падыход, зроблены Тэлерам, тут непрымальны, бо неабходна ўлічваць уплыў радыеактыўнага забруджвання на складаны механізм біяпрацэсаў. Жыццё пацвердзіла правату Полінга. (Такую ацэнку, напрыклад, даў акадэмік П. Капіца ў адным са сваіх выступленняў). Аказалася, што радыеактыўны стронцый, які выпадае за сотні кіламетраў ад месца выбуху ядзернай бомбы, сапраўды дае вельмі невялікую дадатковую радыеактыўнасць самой глебы, але пасля, трапляючы ў траву, карову, яе малако, аказваецца ў касцях дзяцей, якія асабліва адчувальныя да радыяцыі. А гэта прыводзіць да развіцця асобных відаў прамянёвай хваробы, якая часта канчаецца смерцю чалавека.

Неўзабаве былі выяўлены ўласцівасці радыенуклідаў назапашвацца ў харчовым ланцужку ў велізарных канцэнтрацыях. Напрыклад, вада, што скідваецца атамнай электрастанцыяй у Хэнфардзе (ЗША), лічылася спачатку зусім бясшкоднай. Аднак пазней высветлілася, што ў суседніх вадаёмах у 2000 разоў павысілася радыеактыўнасць планктону, а радыекатыўнасць качак, што харчаваліся планктонам, павялічылася ў 40000 разоў, рыба ж стала ў 150000 разоў больш радыеактыўная за ваду, што скідвала электрастанцыя. Ластаўкі, што лавілі насякомых, лічынкі якіх развіваліся ў вадзе, выявілі радыеактыўнасць у 500000 разоў больш высокую, чым вада самой станцыі. У жаўтку яек вадаплаўных птушак радыеактыўнасць павысілася ў мільён разоў. Высветлілася таксама, што многія ландшафты, напрыклад, забалочаныя землі Беларусі, аказаліся асабліва адчувальныя да радыеактыўных забруджванняў.

На жаль, і чалавецтва, і многія вучоныя вельмі марудна засвойваюць назапашаны вопыт. І сёння, праз многа гадоў, нават пасля Чарнобыля, працягваюць шчасліва існаваць як *прыхільнікі Тэлера, так і Полінга*. Прычым, як у нас, так і за мяжой. Хоць дэталі спрэчкі, натуральна, змяніліся, аднак у сваёй сутнасці, у дачыненні да біясферных працэсаў, рознагалоссі засталіся тыя ж. Я на ўласныя вушы чуў, як на адной нарадзе акадэмік А. Аляксандраў падаў з месца незадаволеную рэпліку, што ў Індыі і Бразіліі ёсць пляжы з вельмі высокай радыеактыўнасцю, таму, маўляў, беларусам няма асаблівых падстаў празмерна скардзіцца на радыеактыўнасць сваіх ландшафтаў. Акадэмік Я. Веліхаў, выступаючы нядаўна на Вярхоўным Савеце СССР (пасяджэнне транслiравалася па тэлебачанні) з выпадку Чарнобыльскай праграмы, таксама заявіў, што на свеце наогул не бывае чыстых ад радыяцыі ландшафтаў. А генеральны дырэктар МАГАТЭ Блікс у гутарцы, апублікаванай у газеце «Праўда» 15 мая г. г., таксама параўнаў чарнобыльскую сітуацыю з высакагорнай Мексікай, дзе ўзровень радыяцыі досыць высокі. Нарэшце, добра вядо-

(Працяг на стар. 12).

Штрыхі да творчага партрэта

Цяжкі шлях да святла

Перачытваючы раманы Паўла Місько

І святло ў цемры свеціць, і цемра не пахавала яго.
(Евангелле ад ІААНА, 1, 5).

ПА УЗРОСТУ (нарадзіўся ў 1931 г.) ён трохі старэйшы за большасць з тых беларускіх празаікаў, каго называюць цяпер пакаленнем «шасцідзесятнікаў». Ды і ягонае першае апавяданне («Унучка бальшавіка») надрукавана яшчэ ў канцы пяцідзесятых. Тым не менш можна з упэўненасцю сказаць: і Паўла Місько абудзіла да творчасці менавіта тая дзіўная і даволі кароткая пара ў нашай блізкай айчыннай гісторыі, якую інтэлектуалы ахрысцілі «адлігай». Эпоха XX з'езда КПСС і хрушчоўскіх рэформ — з аднаго боку ўразлівых, але ж і нейкіх хісткіх, сутаргавых. У Крамлі партдэлегаты слухаюць знакаміты даклад пра Сталіна, аднак астатнім грамадзянам Саюза тэкст ягоны ўдаецца пачытаць толькі ў зашмальцаваных машынапісных копіях «самвыда» ці пачуць, калі хопіць нерваў, праз дзікае выццё глушылак у радыёперадачах Бі-бі-сі.

Гэткі вось час «адлігі» пасярод зімы: з раніцы згодна глабальнаму пацяпленню прыгравае сонейка надзеі, але што будзе к ночы? І хоць ужо сыходзіліся пры кожным выпадку маладыя літаратары ля сяброўскага вогнішча ў Каралішчавічах, каб учуць застуджаныя галасы нядаўніх зэкаў — элегічнага Міколы Хведаровіча ці іранічнага Рыгора Бярозкіна, але ж ужо зноў, як зусім нядаўна, трасуць «кампетэнтныя органы» маладых гісторыкаў з Акадэміі навук БССР, махаючы дубінай такога знаёмага «нацдэму», — за падазроную цікаўнасць да мінуўшчыны роднага краю. А ў Маскве прынародна цкуюць Барыса Пастэрнака, і хваля неўзабаве дакочваецца да Мінска. І вось ужо на пашыраным пасяджэнні праўлення рэспубліканскага Саюза пісьменнікаў літаратурнае чыноўніцтва Беларусі, распальваючы ў сабе «святую класавую нянавісць» да высокага майстэрства і чалавечай годнасці, спаборнічае ў кляйменні паэта, твор якога наўрад хто з іх і чытаў.

Якраз у той час супрацоўнік раённай газеты Павел Місько ў далёкім Давыд-Гарадку піша свае першыя апавяданні, і надзвычай цяжка пачаткоўцу пазбегнуць дурману «сацрэалістычнай» імітацыі, прыхарошвання жыцця, хоць і паспытаў яго, сапраўднага, гэты малады літаратар ужо багата. Насычанага цяжкай і амаль бясплатнай працай, пастаянна працятага страхам-прымусам.

Ён і нарадзіўся ў гады Вялікага прымусу, калі яго бацькі ўступілі ў калгас. А вось дзед з боку маці — Лукаш Нядзелька, хоць і быў не з заможнікаў, ісці ў «кагал» не хацеў і ўсё тут. І тады за яго ўзяліся «акцівісты». З тых, у каго сваё чамусьці не надта радзіла, але каторыя ярасна прагнулі татальна і найхутчэй абагуліць чужое, — «працэнты ўсё гналі», растлумачвала тое маці будучага пісьменніка. «Акцівісты», каб пазбавіць упартага Лукаша магчымасці хоць неяк існаваць незалежна, у запале беспакаранасці разбурылі ягоныя гаспадарчыя пабудовы, нават сенцы ў хаце.

Пра ўсё гэта цікаўны хлапчук даведваецца ад маці. Сам дзед Лукаш пра сваю абразу не гаварыў і нікуды наогул не скардзіўся, проста «зацяўся». О, гэта наша так званая зацятасць! Як да яе ставіцца? І наогул — як адрозніць яе ад пакорлівасці вала? Менавіта ж такую пароду і імкнулася вывесці на Беларусі спачатку царскае, а потым і «пралетарскае» начальства, праводзячы сацыяльную селекцыю «тутэйшых» у гэтым накірунку бязлітаснай рукой. На радзіме Паўла Місько — Случчыне, дзе людзі славіліся гаспадарлівасцю, тая «пралетарская» селекцыя пачалася практычна з 1920 года, калі случакі першы раз не вытрымалі гвалту татальнай харчразвёрсткі,—з засекаў тады выграбалася нават апошняе насенне. Бунтаўшчыкоў уціхамірвалі расстрэламі. Ацалелых ці падросшых «крыкуноў» ды ўпартых праз дзесяць гадоў «супакоілі» ў часе калектывізацыі. Так што ўрэшце засталіся (і то далёка не ўсе) хоць, можа, і «зацятыя» ў душы, але пакорлівыя. Ад іх, адселекцыяніраваных, нарадзіліся новыя пакаленні, якія ў асноўным і сталі героямі раманаў і аповесцяў Паўла Місько.

Вернемся, аднак, да пачатку яго пісьменніцкай і наогул жыццёвай адысеі. У той яе перыяд, калі ўнук Лукаша Нядзелькі пайшоў у школу. Там тады ўжо праслаўлялі, паміж іншым, подзвіг піянера Паўліка Марозава, які быццам бы данёс у карныя органы на свайго бацьку-«падкулачніка». А дома, назіраючы, як маці загортвае ў хусцінку яшчэ цёплы бохан хлеба ці толькі што адціснуты сырчык ды збанок малака, каб аднесці старому Лукашу, піянер Паўлік Місько дапытваўся: «А чаму дзед не ходзіць у калгас? А чаму ў яго такая абгрызеная хата?» І чуў расказ пра калектывізацыю. У тым, што Лукаш Нядзелька так і не адбудаваў некалі разбураныя «акцівістамі» сенцы, ёсць свая сімволіка. Ёсць і неаспрэчны доказ: нягледзячы на свой добры нораў, Нядзелька ўсё ж не дараваў гвалтаўнікам абразы, так і нёс праз жыццё ў душы вялізны цяжар, як цяпер кажуць, стрэсу. Не ўсе з яго пакалення гэта і вытрымлівалі, дарэчы. Можна не сумнявацца: татальны прымус да «светлай будучыні» пэўным чынам паўплываў на псіхічны стан асноўнай масы ацалелага сельскага насельніцтва. Нашчадкі ж атрымлівалі ўжо гэтыя вынікі сацыяльнай селекцыі ў генную спадчыну. Найбольш жыццястойкі элемент усімі сродкамі імкнуўся інстынктыўна пакінуць вёску і як мага хутчэй забыць сваё мінулае, у тым ліку мову, народныя звычаі. Вось чаму і даводзіцца аднаму з герояў рамана Паўла Місько «Градабой» «донкіхотстваваць», расходуючы мізэрныя ўласныя сродкі, «матацца» па вёсках у пошуках дзе-нідзе ацалелых носьбітаў таго фальклору, у асноўных бабулек, якія адна за адной сыходзяць у атручаны суцэльнай хімізацыяй дол.

Дзед Лукаш адчуваў палёгку ў часе вандровак па лесе. Калі ўнук крыху падрос і таксама зацікавіўся прыродай, дзед стаў браць з сабою і яго. «Я з вялікай цеплынёй успамінаю Лукаша Аляксандравіча Нядзельку, — зазначае пісьменнік у аўтабіяграфічным эсэ «На покліч душы».—І якіх бы старых я потым ні выводзіў у сваіх творах (Лукаш у «Калодзежы», Стахей у аповесці «Зямля ў нас такая», Параненька ў аповесці «Поезд ішоў на захад», нават бабка Вера з цыкла «Ласіныя пацеркі»), некаторыя рысачкі дзеда Лукаша я перадаваў ім». Дадамо, што і ў раманах «Мора Герадота» і «Градабой» жыве ягоная душа. А яшчэ, заўважае пісьменнік, «у хвіліны меланхоліі або калі вельмі надакучыць звяглівая Палашка (другая жонка), заўсёды разгортваў Евангелле. Чытаў голасна, хоць быў хто за слухача, хоць не». Тую, ахутаную таямніцай старую кнігу з «цітламі» незадоўга да смерці Лукаш Нядзелька падараваў унуку. Што, аднак, не перашкодзіла таму напачатку свайго літаратурнага шляху выдаць кніжкай нарыс «Адмаўленне ад крыжа».

Было. Аказваецца, з путаў «ваяўнічага» атэізму, які літаральна з першага класа ўбівалі ў галовы школьнікам, выкараскацца было не проста нават таму, хто атрымаў Евангелле ў спадчыну ад любімага дзеда. Іншая справа, што маладым літаратарам валодала хутчэй не «пралетарская» ваяўнічасць атэіста, а трывога за тых з землякоў, хто, запалоханы рэпрэсіўным ладам, апусціў рукі і стаў на калені перад злом, спадзеючыся ўжо толькі на боскую ласку. Ды і наогул сціплую тую кніжачку хутчэй можна аднесці да журналісцкай практыкі аўтара, чым да мастацтва прыгожага пісьменства. А вядома ж: у часіны грамадзянскай няволі першай гіне сапраўдная, чэсная журналістыка. Яе лягчэй «пільнаваць» чыноўнікам ад казённай ідэалогіі. Прамое журналісцкае слова навідавоку, яно прасцей паддаецца праўцы, прымусоваму скажэнню. У такіх умовах, каб неяк духоўна выжыць і выконваць свой грамадзянскі абавязак, сумленныя журналісты вучыліся не толькі майстэрству сцісла ды змястоўна апісваць падзеі, але і «заганяць» тое-сёе ў падтэкст, у разліку на здагадлівага чытача.

Прайшоў гэтую школу і Павел Місько. А перад тым і працоўная жыццёвая школа падлетка была досыць жорсткай. Жах акупацыйнага ліхалецця, пасляваенная галеча, бесперапынная праца ў калгасе практычна задарма. А яшчэ ж дапамога бацькам, што хоць і былі працавітымі, а ледзьве зводзілі канцы з канцамі і пастаянна ламалі галаву — што б такое занесці на базар у Слуцак, за пятнаццаць кіламетраў, каб атрымаць капейчыну і на падаткі, і на штогоднія абавязковыя дзяржаўныя пазыкі («добраахвотныя»!), і каб унесці плату за вучобу дзяцей у сярэдняй школе, і каб нейкую адзежыну купіць. Ды як ні біліся, колькі сам Павел той калгаснай работы ні перарабіў, а не меў нават паліто. Так і хадзіў амаль цэлы семестр у старым пінжаку, калі стаў студэнтам аддзялення журналістыкі БДУ. Пакуль адзін з сакурснікаў, заўважыўшы, як сінее і курчыцца хлопец ад холаду, не прынёс яму стары салдацкі шынялёк.

Здавалася б, уражанняў — на ўсё далейшае жыццё. Але не, пасля сканчэння Белдзяржуніверсітэта (1955 г.) Павел Місько разам з жонкай-студэнткай (тая пераводзіцца на завочнае аддзяленне фізмата) вырашае ехаць на працу ў самую глыбінку Палесся, у мясціны, дзе, як лічыў гісторык старажытнасці Герадот, некалі знаходзілася мора. Так і апынуўся ў Давыд-Гарадку на Гарыні, якая і сапраўды кожную вясну разлівалася морам. «Вабілі заходнія вобласці рэспублікі, — тлумачыць пісьменнік тое сваё рашэнне. — Яны былі для мяне «тэра інкогніта». Ён яшчэ не ведае, што Палессе стане для яго шляхам у вялікую літаратуру, месцам дзеяння яго першага рамана.

Аб рабоце над буйным мастацкім творам, вядома ж, марыў. Не ведаў толькі, як гэта адбудзецца. Ды і наогул бязрадасная рэчаіснасць уносіла свае карэктывы ў планы і мроі маладога літаратара. Амаль усе яго сілы адбірала раённая газета, «гэтая малатарня», характарызуе ён раёнку пазней. Матэрыял туды трэба было даваць і даваць. А каб здабыць яго, «трэба было па некалькі разоў на тыдзень ехаць у калгасы — то на веласіпедзе, то на кані... то на матацыкле». «Тады, — заўважае пісьменнік, — я зразумеў выраз — «Кроў з носу, а давай!»

Тым не менш не ўвесь сабраны матэрыял паглынала газета. Частка жыццёвых назіранняў асядала ў блакнотах. Нешта з гэтага ішло затым для кароткіх апавяданняў, у асноўным гумарыстычных, а нешта патрабавала іншай, больш маштабнай формы. Так было з запісамі шматгадзінных гутарак з настаўнікам Цімохам Андрэевічам Ніколенкам, былым камісарам аднаго з атрадаў Пінскага партызанскага злучэння. У газету з тых матэрыялаў пайшла нейкая часцінка — пра разгром народнымі мсціўцамі Хатыніцкага гарнізона. А як распарадзіцца астатнімі запісамі, дзе не менш значнае? Там — лёсы чалавечыя ў перыяд партызанскай вайны на балотных прасторах Палесся, высакароднасць і здрадніцтва, неверагоднасць абставін і суровы побыт партызанства, боль і радасць, лютая жорсткасць і пяшчотнасць чыстага кахання, якое так часта бязлітасна абрывала варожая куля ці выбух міны. Пройдзе, аднак, яшчэ нямала часу, перш чым прататып Ніколенкі пачне ўсё выразней пераплаўляцца пісьменнікам у галоўнага героя рамана — Мікульскага з яго адысеяй у суровым «моры Герадота». Але для гэтага спатрэбіліся і дадатковыя жыццёвыя назіранні, і выпрацоўка ўласнай філасофскай канцэпцыі партызанскай вайны на Палессі.

З Давыд-Гарадка Павел Місько летам 1959 года перабіраецца ў Гродна, уласным карэспандэнтам рэспубліканскай газеты «Звязда». А гэта новыя гарызонты і многія паездкі ўздоўж і ўпоперак па вобласці якраз у часы знакамітай хрушчоўскай «адлігі» і пачатку звароту «халадоў» трохі прыхаванай нова-сталіншчыны. Былі і ціхі адчай ад усемагутнасці нахабнага партчыноўніцтва, і вера маладога камуніста, што ўсё гэта будзе пераможана, што гэта ўсё асобныя, хоць чамусьці надзіва шматлікія хібы Вялікай ідэі сацыяльнага брацтва і справядлівасці.

Ён верыць і веру сваю ўкладае ў творчасць... нават калі гэта не зусім стыкуецца з рэаліямі жыцця. Бо так вучыць адзіна правільная тэорыя сацыялістычнага рэалізму, які загадваў літаратарам углядацца толькі ў далячынь... і абавязкова «светлую». Дзіўная з'ява — гэты наіўна-светлы ідэалізм спакушанага, здаецца, самай суровай рэчаіснасцю юнака. Але ж і ад таго, што ён неаднойчы паспытаў на ўласнай скуры, Павел Місько таксама не схільны адмаўляцца. Прабіцца да ісціны яму няпроста. Каму верыць: уласным назіранням ці ўзброеным «адзіна правільным пралетарскім метадам» рэцэнзентам з Мінска? «Гэта ўжо такі гратэск, якому цяжка нават паверыць», — дае заключэнне на сатырычны твор маладога літаратара адзін з іх. Але адгукаецца і Янка Брыль: «Праўды баяцца толькі слабыя».

А яшчэ былі сустрэчы з Васілём Быкавым, які працаваў тады літкансультантам у «Гродненской правде». Уразілі ягоныя словы: «Пісаць што? Прасцей. У асноўным думаць трэба, выношваць. А вось думаць, браце мой, пры нашых умовах... Няма калі думаць!» І гэта: «Хопіць нам ужо маляваць кулака на хутары з барадою па пояс...»

Хутар у прозе Паўла Місько з'явіцца не скора. Толькі ў рамане «Градабой». І то быццам трохі збоку. Але ўчытваешся — і следам за гэтым словам-панядцем аднекуль з падсвядомасці ўсплываюць іншыя падобныя словы, чапляючыся адно за другое: хутаранін... кулак... батрак... камбед... класавае процістаянне... нехацімец... лішэнец... спецпасяленец... калгаснік... саўгаснік... і — датацыя... стагнацыя... А што далей? Гэта мы цяпер трохі ўяў-

ляем сабе. Героі ж рамана «Градабой» яшчэ нават і не здагадваюцца, што можна будзе калі-небудзь у станоўчым сэнсе вымаўляць: арандатар... фермер... нават — розныя формы ўласнасці. Аднак што ж адбываецца на прасторы рамана Паўла Місько? Прыгледземся, услухаемся. Магчымасці для гэтага аўтарам прадастаўлены значныя. «Градабой» — твор шматпланавы, шматфігурны, поліфанічны, шматфарбны. Наогул, чытаць яго трэба ўважліва, не спехам, гэта не прыгодніцкая белетрыстыка, хоць ёсць тут нават і развіты дэтэктыўны сюжэт, якога іншаму аўтару хапіла б на добрую аповесць. Ды Павел Місько, які, дарэчы сказаць, неаднойчы сваімі аповесцямі для дзяцей пацвярджаў умельства будаваць вастразаймальны сюжэт, тут заклапочаны іншым. Ну вось услухаемся, скажам, у голас з Хора: «Не перспякціўны наш пункт. У целявізары казалі, што толькі некаторыя сёлы развівацца будуць. На астальныя — запрэт...» Гэта старыя кабеты гамоняць. А вось сталыя дзядзькі-партыйцы. У іх размова пра душу, хоць абодва не толькі ў свой час і неаднаразова атрымалі прывіўку «ваяўнічага» атэізму, але і адзін з іх, Лявошка, намеснік старшыні калгаснага парткома, ды раз і змагаецца супраць «забабонаў», мала таго, дзеля ідэі нават гатовы рызыкаваць здароўем уласнай дачкі. А размова ў іх узнікла такая таму, што памёр раптоўна блізкі абодвум чалавек — стары Ясь Сухавей. Дык няўжо, з болем гаворыць Гардзей, сын, знікае і ягоная душа? Душа? — хмыкае Лявошка. — «Выйдзе з цябе дух, от і ўся душа. Астатняе — зямля... Ні раю, ні пекла...» «Не, чалавеча! — пратэстуе супраць такога канца Гардзей, хоць увогуле і ён дастаткова насычаны сучасным прагматызмам. — Штосьці павінна быць... А то ж вельмі страшна, калі нічагенькі...».

Штосьці павінна быць... А то?

Адны яны такія? Не. Так у адной толькі «неперспекціўнай» гэтай вёсцы? Зноў жа не. «Не так, як трэба» і ў самой сям'і Гардзея — знатнага камбайнера, у якога і разумная гаспадарлівая жонка, і сучасная кватэра, і машына, і работа па душы. Па душы? А Саша, прыгледзеўшыся, і тут заўважае прыхаваны фарс: зусім не вольны працаўнік, аказваецца, яго кумір Гардзей Іванавіч і прыносіць сябе «ў ахвяру». У ахвяру — «справе... жніву... Некаму ж трэба і першым ісці». Думка падлетка ці на гэты раз проста дысанансам урэзаўся ў суроовую рэчаіснасць сацрэалізм аўтара? А ўвогуле мог так суцяшаць сябе і сам Гардзей Іванавіч, бо ён жа і сапраўды выкладваецца да апошняга. Тым часам пытанне працягвае ў кантэксце гучаць, яно не знята. «Ісці першым» — куды і дзеля чаго? Дзеля таго, каб недзе там, у светлым будучым, усталяваліся любоў і самаахвярнасць. Саша, якому моташна ад сучаснасці, хоча ў тое верыць. Ну, а самі ідэолагі калгасныя, якія заклікаюць да самаахвярнасці? Разбяромся з верай Гардзея Сухавея. Лявошку ён прызнаецца, што яго «захоплівае сам працэс працы» і ён, канечне, імкнецца атрымаць пасля ордэна і зорку Героя. Захоплівае працэс працы, працягвае Гардзей, і многіх іншых, хто «ўпарта перавыконвае нормы». А Лявошка чаканіць, адкідваючы ўсе эўфемізмы: «Свядома б'юць на Героя?» Гардзей зноў сваё (пра рабочых-меліяратараў, якія перашкаджаюць тым, хто намнога перавыконвае нормы): «Ды раскінулі б сваёй прапітай мазгаўнёй: быць добрым, сумленным рабочым, калі на тое пайшло, нават выгадна». Лявошка: «А-а, дык і ты выгаду шукаеш».

Гардзей яшчэ ў нешта спрабуе верыць. Але ў плён яго нага працоўнага гераізму не вераць ужо ўласныя дзеці, кідаюцца туды-сюды, шукаючы выйсця з гэтай фантасмагорыі, мараць стаць «артыстамі», каб існаваць у мроях.

І фантасмагорыяй жа выглядае прыезд на свінакомплекс сакратара ЦК партыі рэспублікі. Цяпер, калі мы, чытачы, трохі паразумнелі, выглядае гратэскам (ці гэта з самага пачатку было закладзена аўтарам, але яшчэ не прачытвалася?) — той маладзецкі пераскок бравага сакратара праз паркан дзіцячага сада, у загарадку. І гэты гурт падхалімаўчыноўнікаў, якія паспешліва караскаліся следам! «Метр дваццаць сантыметраў», — абвяшчае сакратар, і юнак Саша ўспрымае гэта з захапленнем: вось дык спрыт у партыйнага кіраўніка!

Тым часам Сашава маці, Маня, падбіраецца ўжо з карабком запалак да хутара. І нарэшце сцэна сімвалічная і алегарычная: Маня, у разумовым зацьменні «ўбіваецца ў статак кароў і пакорліва ідзе з ім на ферму».

А за дзесяткі кіламетраў, у другой вёсцы на малодшага брата Рыгора, Федзю, які збірае фальклор, «упаўнамочаны райкома партыі па ўборцы» нацкоўвае міліцыянера, і гучыць такое знаёмае-зламеснае: «Каб за дваццаць чатыры часа... з раёну!»

«Кончылася цярпенне!» — крычыць Рыгор. Але ж ці так гэта? Тады, калі пісаўся раман, думаецца, не. Ва ўсякім разе ні Рыгор, ні мудры яго старэйшы брат Гардзей, ні малодшы і адукаваны этнограф Федзя, які ліхаманкава і насуперак начальству збірае-шукае скарбы народнай мудрасці, ні «гвардзеец працы» Пахвалёны з яго сіпаватым дыханнем і вінавата-панурым позіркам загнанага калгаснага каняці, ні Волька, ні нават яе стары бацька-хутаранін, якога ўсё жыццё душыла крыўда «немаведама на каго», да свядомага сацыяльнага пратэсту гатовы не былі. «Пралетарская» селекцыя яшчэ спрацоўвала. Аднак кожны па-свойму яны адчувалі: усё, так далей жыць на гэтым месцы нельга. Таму самай актыўнай формай іх пратэсту і з'яўляецца памкненне альбо некуды збегчы ў «светлую далячынь», якой іх дурманілі, альбо дзікая неасэнсаваная варожасць да ўсяго на свеце, нават да ўласных дзяцей, альбо п'янства па-чорнаму і значыць — самагубства.

Дык чым жа ўсё скончыцца? Для літаратуры — гэта ўжо новы раман, дзе ніяк не абысціся без дакладнага ведання таго, што назапашвалася ў беларускай літаратуры раней і зусім нядаўна. У тым ліку і ў праўдзівай прозе Паўла Місько. Як шкада толькі і якая гэта страта для грамадства, што да гэтага часу ні сацыяпсіхолагі, ні сумленныя палітыкі не маюць звычкі, здаецца, прымаць усур'ёз мастацкую літаратуру сваёй рэспублікі.

Эрнест ЯЛУГІН.

ГАЛОЎНЫ ГЕРОЙ — ЖЫЦЦЁ

Пра кнігу Я. Пархуты «Зямля бацькоў нашых»

Гэтую кнігу можна чытаць з сярэдзіны — з любой старонкі: дазваляюць кароткія, з разнастайным зместам раздзелы. Не скажу, што адарвацца цяжка, але і зацікавіцца ёсць чым. Каб напісаць яе, Яраслаў Пархута падарожнічае па ўсіх кутках Беларусі. На аўтобусе, на газіку, на спадарожным грузавіку, на лодцы, а часцей пехатой — як прыйдзецца. Заходзіць у праўленні калгасаў, у сельскія школы, у хаты, у райкомы і раённыя газеты, бывае ў пчаляроў і леснікоў, гутарыць з удзельнікамі вайны і механізатарамі. Не лянуецца паглядзець усё, чым славіцца тая ці іншая мясцовасць,— помнік, курган, найбольшае дрэва ці валун (культавыя збудаванні, праўда, ігнаруе). Пераказвае легенды, прыводзіць гістарычныя і краязнаўчыя звесткі, можа і песню запісаць ад бабулі. Не забывае назваць ураджэнцаў — Герояў Савецкага Саюза і іншых вядомых людзей, згадвае партызанскія атрады, прыводзіць лічбы нанесенага фашыстам урону і нашых страт.

Замнога для адной кнігі, скажаце вы? Магчыма. Тым больш, што задумвалася яна як аповяд «пра самае-самае» (вызначэнне самога аўтара), што ёсць у нашым краі: Нарач, Белавежу, месцы здабычы нафты, калійнай солі, граніту, буйнейшую ў Еўропе калонію шэрых чапляў і іншыя унікальныя мясціны.

Задума напісаць серыю кніг пра Беларусь — «Зямля бацькоў нашых» у іх ліку — варта, безумоўна, і павагі, і ўхвалы. Ды калі б Я. Пархута абмежаваўся пастаўленай ім самім задачай, атрымалася б звычайнае выданне рэкламна-азнаямляльнага характару, якіх шмат навыдавалі ў добрыя старыя часы і «Полымя», і «Беларусь». На шчасце, пісьменнік, акунуўшыся ў народнае жыццё, сустракаючы самабытнейшыя натуры, знаёмячыся з нявыдуманымі турботамі, не мог адкінуць усё назапашанае як пабочны матэрыял — не занатаваўшы, не апрацаваўшы.

Назвы беларускія для яго гучаць, як музыка. Бабровічы, Нямержа, Дабраволя, Ціхаволя (вёскі), Дубіна, Вербалоцце (урочышчы), Паненка, Дзіва (рэкі) або вось гэта: «Правы прыток Моўчадзі — Паніква»... Услухайцеся ў гэтыя найменні! Яны таксама помнікі гісторыі і культуры, вартыя пашаноты і беражлівых адносін.

А вось паляшук распавядае: «Прыехалі, значыць, з Фрунзе некалькі чалавек і пачалі гадзючак лавіць. У нас наўкол балатэ, на балатах імхі, а на імхах — безліч гадзючак было. Дык тыя людзі лоўляць і лоўляць. І ўсё туды, у Фрунзе, адпраўляюць».

Прывяду і невялічкае паданне, якіх шмат у кнізе: «Пра Райгарад у нас такія байкі ходзяць. Нібыта тут некалі стаяў багаты горад. Адных цэркваў было за сорак. А сам ённазываўся Райскім. Жыхары яго пакланяліся аднаму — золату. Нават свае дамы крылі залатой бляхай. Бог чакаў, што людзі адумаюцца, адмовяцца ад прагнасці, ды не дачакаўся. Тады наслаў пакаранне — праваліўся Райскі скрозь зямлю, а на яго месцы стала вада...»

Аднак жа прыкмецім такую акалічнасць: краязнаўца і пісьменнік падчас не ўжываюцца на старонках, супярэчаць адзін аднаму. Ці не адсюль вялікая стракатасць стылю, рэзкія перапады ад сухой інфармацыйнасці да маляўнічасці і вобразнасці? Аўтар не стамляецца пералічваць сацыяльныя даброты вясковага жыцця: «Цяпер вёска Ленін адраджаецца. З'явіліся новыя вуліцы — Ленінская, 17 Верасня, Інтэрнацыянальная, Камсамольская, Савецкая (...). Пабудаваны магазін, сталоўка, Дом культуры, пошта, камбінат бытавога абслугоўвання, сярэдняя школа...» і г. д. Прыводзіць статыстыку ахвяр па мірных жыхарах часу Вялікай Айчыннай, апавядае пра наступленні, адступленні, засады і партызанскія аперацыі, многія з якіх мы назвалі б сёння тэрарыстычнымі актамі. Разам з тым у кнізе шмат мастацкіх, рукою майстра напісаных старонак. Увогуле кожны раздзел аўтар спрабуе неяк «абраміць», аздобіць лірычнымі адступленнямі або пейзажнымі замалёўкамі. Яму гэта, трэба сказаць, удаецца. Малюнкаў прыроды, бадай, і замнога. Ні то такое ўжо ў пісьменніка бачанне—заўважаць вакол толькі прыгожае, ні то задума вымушала, але і Палессе, і іншыя рэгіёны Беларусі паўстаюць перад намі амаль што аазісам. Пра згубную меліярацыю і браканьерства гаворыцца похапкам, затое падрабязныя звесткі прыводзяцца з мінулага: «За два дні ў кастрычніку 1860 года цар Аляксандр II і яго світа забілі 28 зуброў, 23 вепры, 36 казуль і шмат іншых звяроў». Пэўна ж, пра сучасныя «каралеўскія паляванні» звестак няма. Ні тых дат, ні тых лічбаў...

Не толькі глыбінкай, куды не дабраліся механізацыя з хімізацыяй, але і індустрыяльнымі пейзажамі аўтар наіўна захапляецца: «Калі пад'язджаеш да Салігорска, перад вачамі адкрываецца дзівосная панарама: неба падпіраюць шахтныя капры-веліканы, узвышаюцца гмахі абагачальных фабрык, уздымаюцца карпусы іншых прамысловых збудаванняў». І толькі ў канцы раздзела «Соль зямлі» вуснамі заслужанага геолага-разведчыка БССР І. Л. Зелянцова сцісла гаворыцца пра засаленне і забалочванне зямлі, асяданне глебы. Паўстае пытанне: няўжо аўтар сам не ведаў пра гібельныя вынікі солеадзалаў? І людзі не падказалі?

А ён жа такі прагны да простых людзей, столькі ў яго жывой да іх цікаўнасці! А як разгаварыць умее — колькі гісторый і здарэнняў ад іх запісана, колькі каларытных слоўцаў, дыялогаў і маналогаў. Вы падумайце: змеялова нават адшукаў тутэйшага! Цікава: дасюль возяць у Фрунзе ці перасталі — з прычыны «змяншэння пагалоўя»?..

Гэта чыста пісьменніцкая рыса: разглядзець у чалавеку адметнае, «падаць» яго некалькімі трапнымі штрыхамі. Я. Пархута літаральна купаецца ў яскравых, падгледжаных у жыцці драбніцах. *Забыўшыся пра «самае-самае»*, ён проста запісвае — адбіраючы — пачутае: як ястраб ластавак лавіў, як зімой збіраюць апенькі, як робіцца кашанка «з вантробак», як дзеці ў буслоў гуляюць... «На дзоце гняздо пабудуюць, белых камянёў наносяць і пасядуць. Адно сядзіць, другое стаіць побач і «клякоча», а потым з дому пячэнне «буську» подбегам носіць. А тады чарадой лятуць на лугавіну, размахваючы рукамі, нібы крыламі. Усё адно як буські!..».

Само жыццё просіцца на старонкі, і Яраслаў Пархута шырака адчыняе перад ім дзверы: заходзь! Сядай на покуці! Ты, жыццё, і ёсць наш галоўны герой! І радавацца б нам гэтай душэўнай шчодрасці, але... Ёсць жыццё, а ёсць афіцыйна прынятае ўяўленне пра тое, якім жыццё паказваць і што ў ім лічыць найбольш важным. І аўтар, як ні сумна канстатаваць, тых уяўленняў строга прытрымліваецца. Адсюль і прыведзеныя пералікі клубаў ды магазінаў, і падкрэсліванне добрых заробкаў калгаснікаў (дзіўна, што цэнтнеры на га не фігуруюць), і апісанні заможных вясковых хат, і — «панікі — ніякай» у дачыненні да Брагіншчыны... Адсюль і абавязковыя ледзь не ў кожным раздзеле, як быццам узятыя з даведніка звесткі пра партызанскі рух: «Улетку сорак другога атрад перарос у брыгаду...» або «12 верасня 1942 года партызаны разграмілі фашысцкі гарнізон у пасёлку...» Відавочна спрацоўваюць стэрэатыпы (найбольш трывалыя якраз у франтавікоў), згодна з якімі і сёння пасылаюцца за мяжу ў парадnёныя гарады стэнды «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне». Альбо, можа, пакуты нашы і страты таксама «самыя-самыя»?

Сустракаюцца і набіўшыя аскоміну газетныя штампы тыпу «неўміручая слава», «прыклад гераізму», «векапомны верасень»... Адзін радок сваёй недарэчнасцю прама па сэрцы разануў. Пра паэта Леаніда Якубовіча, які ў 22 гады загінуў пры аварыі шахты, сказана так: «Яго жыццё абарвалася на працоўным пасту».

Захапіўшыся фактаграфічным матэрыялам (бо недахопы — працяг нашых вартасцяў), публіцыст даволі часта застаецца проста назіральнікам, *устрымліваецца ад ацэнак і каментарыяў* нават там, дзе героі выказваюць розныя погляды. Як, напрыклад, па пытанню міграцыі вясковай моладзі ў горад. Старшыня *калгаса лічыць, што вінаваты перш за ўсё* бацькі, маўляў, самі адпраўляюць дзяцей «на лёгкі хлеб». А старая жанчына з Бешанковіцкага раёна «апусціла вочы і, як вінаватая ў нечым, *прамовіла:* — Не раз казала: сынок, роб у калгасе! Не паслухаўся. І дочкам казала: робце, дачушкі, дома! Таксама з'ехалі...». Думаецца, жанр, абраны аўтарам — эсэ,— дазваляе і яму самому паразважаць і выказацца.

Зашмат увагі, на мой погляд, удзяляецца заказнікам, трошкі надакучаюць пералікі рэдкіх жывёл і птушак, якія яшчэ захаваліся ў нас, ёсць паўторы ў апісаннях прыроды. Ды ўсё гэта кампенсуецца глыбокім, непадробным пачуццём любасці да ўсяго роднага, якое і водзіць пяром. «...колькі таямніц хавае наша зямля! Адкрыць бы іх, дакрануцца сэрцам — і чалавек пабагацеў бы душою! Але кожны з гэтых скарбаў няўмольны час замкнуў на дзесяткі, сотні замкоў...» Нельга не прызнаць: талент і чалавечнасць далі Яраславу Пархуту ключы ад гэтых замкоў. Пазайздросцім і нястомнасці, якая вядзе яго дарогамі і сцежкамі роднага краю.

Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ.

Вітаўт ЧАРОПКА

АБРАЗКІ

●

Калі страсянулася Вавілонская вежа, мой сябар стаяў на апошняй яе прыступцы. Разам з іншымі цаглінку за цаглінкай клаў ён, ладзячы лесвіцу да нябёсаў. З завоблачнай вышыні ён вярнуўся на зямлю, дзе і знайшоў сабе вечны спакой. А на далёкай яго радзіме, у краіне дзікіх неўраў, цёмнай ноччу прысніўся мне сябар. Што ж, ён загінуў, але не плакаць жа мне, калі не трэба аддаваць яму пазыку, калі стос яго лістоў пра будаўніцтва вежаў і храмаў застаўся ў мяне. І на лістах гэтых я пастаўлю сваё прозвішча, і праслаўлюся, як дойлід.

У Вавілон пахаваць сябра майго паехалі прыдворны паэт, прыдворны летапісец, прыдворны спявак, прыдворны кухмістар, ахоўнік веры, ахоўнік маралі. А мяне ў спіс гэтых шчасліўцаў не ўключылі. Я неўр, які не могператварыцца ў ваўка. Я неўр, які не праліваў крыві чалавечай. Я неўр, які не перабягаў Хорсу дарогі. Маладзён я быў, і тайны народа свайго не зведаў.

А праз колькі часу пры рымскім двары на вачах у Герадота я ператвараўся ў ваўка, даведаўшы яму праўду пра той народ — неўраў-ваўкоў. Я вяртаўся праз землі чужыя на радзіму, перабягаў Хорсу шлях. А калі абярнуўся ў чалавека, стаў няміласцівым на кровапраліцце. А на ўспамін пра сябра пабудаваў я храм, дзе і замольваў грахі свае, зробленыя, калі ператвараўся я ў ваўкалака.

P. S. В лето 6609. Преставися Всеслав, полоцкий князь, месяца апреля в 14-й день, в 9 ч. дня, в среду...

●

Нам мовілі: «Гэта ёсць ваш апошні і рашучы бой. Вы абараняеце святыню святыняў — дзверы ў пакой нумар сто два». Што гэта за святыня святыняў, мы не ведалі, але зразумелі тую адказнасць, якая выпала нам. «Вораг будзе хітры, вораг будзе жорсткі, вораг будзе страшэнны», — вяшчалі нам. І жах ахапіў нас. Мы выкапалі траншэі вакол пакоя, але бруствер здаваўся нам саламяным. Рукі нашы дрыжэлі, ногі трэсліся, і нам уяўлялася, што дрыжыць пад варожымі ботамі зямля. І вось з'явіўся вораг. Гэта быў віж. У спартыўнай форме, без зброі, ён згадваў на фізкультурніка. Віж падбег да нас і спытаўся, дзе знаходзіцца пакой нумар сто два. Мы і рады адказаць, але ад жаху забыліся, дзе гэты пакой. І ад жаху, што зараз вораг угневіцца на нас — і не чакай тады літасці!, — нашыя душы пакінулі нашыя кодабы. Глядзім, а ўслед за намі падымаецца віжава душа. «Ты адкуль?» — пытаемся здзіўленыя мы. «З пакоя нумар сто два». «І што ж там?» — «Смерць!»

●

У адзін з дзён, калі і вецер не дыхаў і сонечныя промні высвятлялі плакаты на фасадах дамоў, з пастамента звалілася статуя Радзімы-маці. Гараджане не хваляваліся. Яны ведалі, што прыедзе аварыйная служба, падыме статую і паставіць яе на пастамент. Гараджане звыкла мітусіліся па горадзе. А хто не мітусіўся, цярпліва стаялі ў чэргах. І толькі я... Не падумайце, што я такі свядомы грамадзянін. І не з-за мільёнаў казначэйскіх білетаў, якіх у мяне няма, і не з-за прывілеяў нявольніка, і таму не з-за пачуцця ўдзячнасці Радзіме-маці я падышоў да статуі. Яна нагадвала мне старую, што, згорбіўшыся пад цяжарам гадоў, сунецца ад сметніка да сметніка, шукаючы там пустыя бутэлькі. А я старых шкадаваў. Я падняў статую і ўбачыў крывавую пляму на месцы, дзе яна ляжала. Азірнуўся на статую, а яна жывая. Пагладае на мяне выцвілымі падслепаватымі вачыма. Яна выцерла з твару кроў і моўчкі паклыпала па вуліцы дробным старэчым крокам. Ля першага сметніка яна спынілася і зазірнула туды. І не яе мне было шкада ў гэты момант, а сябе. Мне хацелася плакаць, але я ведаю, што ні слязінкі не выцісну з сябе. Мне хацелася крычаць, але я ведаў, што і рэхам не адгукнецца мой голас. Мне хацелася спыніць кагосьці, але я ведаў, што ніхто не спыніцца. І я пайшоў прэч, каб не бачыць, як Радзіма-маці даставала са сметніка пустую бутэльку.

●

Я піў з Брэжневым самагон. А побач білі ў ладкі яго верныя брэжнеўцы і крычалі: «Слава КПСС і асабіста Леаніду Ільічу!» Быў праваднр гуляй-басота, наколькі старэчы кодаб і гемарой яму дазвалялі. І ўсё чын-чынам: дывановыя дарожкі, золата зорак і золата фанфар, здравіцы ў гонар любага генсека і самагон-гон-гон. Толькі я быў сон розуму, а Леанід Ільіч — маім параджэннем. Ад жаху на досвітку прачынаўся народ і дрыжачай рукою цягнуўся да шкляніцы з самагонам.

●

Залежу ад пастаноў урада, ад грамадскай думкі дужа залежу, ад мітусні, ад надвор'я, ад грошай, сам ад сябе і то залежу, і ад тых, хто яшчэ не нарадзіўся, залежу. І гэта — воля? Я ўпіваюся ёю, як пчала ўпіваецца нектарам кветкі. І хада вольнага чалавека падобна на стомлены палёт пчалы ў соты свае.

Ну носьць, можна перакурыць, хоць Мінздраў і папярэджвае, што курэнне небяспечнае для нашага здароўя. Ды якая розніца вольнаму чалавеку: днём раней — днём пазней — усе там будзем, дзе не трэба называць сябе вольным, бо там ужо ні ад кога не залежым.

●

Хто забыўся пра мяне — той мяне не пракляне. Хай будзе бласлаўлёна яго бяспамяцтва.

Хто не любіў мяне — той не разлюбіць. І я застануся сам-насам. Колькі лістоты апалай пад маімі нагамі! Вось так нехта пройдзе па словах маіх і абыякава ўтопча іх у бруд.

У свеце, які пачаўся са слова, яно стала непатрэбным. Але бог ахоўвае мяне, бо ў мяне таксама ёсць слова і слова ёсць Я.

Таму і няма каму клясці мяне і разлюбіць мяне няма каму. Толькі б апалую лістоту маіх слоў закружыў вецер.

●

Мы не багі, і вечнасць нас не чакае. Смерць нас вучыць даражыць кожным імгненнем жыцця. А дні мінаюць... Вось і гэты мінуў, і захад чырвоным вянком бруіцца ў цьмянае начное прадонне.

●

Я шукаў у гэтым горадзе каханую. Што ж, паверыў усмешцы дзявочай, вачам сінім паверыў і па вуліцах блукаў у надзеі сустрэць яе. За грошы смяшыў народ у вандроўным сваім тэатры. Мальвіна, П'еро... Любоў і Смех... Я з-за шырмы прагна пазіраў на гледачоў і не ўбачыў яе. А калі дом каханай адшукаў — бялюткім сцягам лунаў на ёй падвянечны вэлюм. Бывай, горад падманутай надзеі!

Мой вазок кідае па калдобінах новай дарогі, а конь не выбіўся з сіл. Толькі плачуць за маёю спіною Мальвіна ды П'еро і, здаецца, слёзы іхнія цякуць па маіх шчоках.

●

У каляінах дарогі туды, дзе нас няма (а дзе нас няма — там лепш), спынілася гэта машына. Той, хто вёў яе, лёг каля колаў і, заплюшчыўшы вочы, мовіў: «Я стаміўся». Ад чаго стаміўся, не паведаміў. Можа, ад бясконцай дарогі туды, дзе нас няма? Яго пахавалі. Не ведалі, як яго імя, таму на крыжы напісалі: «Невядомы, які стаміўся». А машына яго стала малечы забаўкай. І я там забаўляўся, круціў руль і ўяўляў, што еду па дарозе туды, дзе нас няма.

І вось я вырас, разумею сэнс свайго імя, ведаю, дзе праваруч, дзе леваруч, пазнаю сябе ў чужых тварах. У мяне ёсць машына, на якой я еду туды... Перад вачыма бясконцая стужка дарогі. Я стаміўся ад гэтай бясконцасці, і так хочацца спыніцца ў каляінах.

●

Князь Кейстут вывеў дружыну сваю на сечу. За яго спіною подых соцень ваяроў. Знак Пагоні на сцягах іх.

Ён на полі бітвы стаў. І вось бой. Вось ворагі ў сініх мундзірах нясьбітаў мяча і шчыта, а ў руках іх дубінкі пераможцаў. Вої Кейстута гінулі. Нібы вырывалі старонкі з летапісу. Нібы падалі вежы ад дынаміту. Князь застаўся адзін. У цьмяных лабірынтах стагоддзяў ён уцякаў ад носьбітаў мяча і шчыта. Упершыню было яму боязна — хто абароніць Бацькаўшчыну? На цьмяных вуліцах, у пакоях будынкаў, на старонках кніг хаваўся ён ад ворагаў. І не схаваўся. Вось яго апошні прытулак — склеп Крэўскага замка. Праз імгненне сюды ўваляцца забойцы. Растае ў чаканні імгненне, і адчыняюцца дзверы ў бессмяроцце.

●

Я быў на пахаванні слова. Нібыта ў далоні пакутніка забівалі цвікі ў труну. І пра заслугі нябожчыка, пра памяць яго ў нашых сэрцах прамовілі ўжо, і слухалі стук малаткоў. Я хацеў бы сказаць пра зорку, што згасла тысячу гадоў таму, а святло яе мы бачым і па гэтую ноч. Але палохаюся я, што не зразумеюць мяне і спытаюцца: «А што гэта значыць?» А значыць гэта, што смерць — яшчэ не згуба. А значыць гэта — у вуснах нашых нашчадкаў калі-небудзь ды прагучыць замест слова «набытак» пахаванае намі слова «страта».

●

Удзячны лёсу, што хоць зрэдку пасылаў цябе да мяне, каб вывесці з доўгата шляху маўчання і абудзіць у знямелых вуснах слоў благавейны звон.

●

Упрыгожыліся чырвонымі
завушніцамі рабіны.
І восені сумныя заручыны...
І астыў след лета даўно.
Вось і журавы мне развітальны
спеў адспявалі.
Ды чаго я сябе падманваю?
Развітваюцца яны з Радзімай
І хто я для іх?

Я не ў баі паранен на вайне
І не ад кулі боль нашу ў сабе...
І. МАРОЗАЎ.

1985 год. Вучэбнае падраздзяленне. Брэст.

Упершыню пра тое, што некалькі салдат нашай часці будуць адпраўлены ў Афганістан, я пачую ў страі. Але-але, у страі. Мы, зялёныя хлапчукі з тонкімі шыямі, угваздоўвалі падэшвы сваіх ботаў у гарачы летні асфальт. Мы стараліся з усіх сіл грымнуць крапчэй, званчэй, бо нашы спіны ўздрыгвалі ад выцця яфрэйтара:

— Не чую роты! Цвярдзей крок!

Тады, у вучэбцы, яфрэйтар быў для нас сапраўдным начальнікам, камандзірам, загады якога трэба было выконваць без пярэчання. У Афганістане ўсё змянілася. Там усё жыццё вымяралася не па званні, а па тэрміне службы. І калі ты быў «дух» — малады, то ніякія лычкі не маглі цябе выратаваць ад «духанкі» — схаванай ад чужога вока павіннасці, якую павінен быў «отпахать» кожны малады салдат незалежна ад пасады і звання...

Але аб гэтым мы даведаліся пазней. А тады, у той сонечны летні дзень, мы настойліва займаліся страявой. Пэўна, нашы старанныя заняткі не надта падабаліся камандзіру роты. Ён нам і прыгразіў, што калі мы будзем такімі страевікамі, то большую частку з нас ён пастараецца адправіць у тую краіну, дзе горы і пясок і дзе займацца страявой зусім неабавязкова. Яшчэ да арміі я думаў пра Афганістан, як аб магчымым месцы будучай службы, а пасля гэтых слоў камроты мая душа чамусьці перастала сумнявацца і адчула канчаткова, што служыць я буду менавіта там. Прарочае адчуванне жыло не толькі ўва мне — з гаворак з хлопцамі, якія служылі ў Афганістане, я даведаўся, што нешта падобнае звeдалі і яны. А што да камроты, дык, несумненна, ён з камузводамі быў адным з распарадчыкаў нашых лёсаў.

Неяк пасля фізпадрыхтоўкі я аддаў яму чэсць, абапіраючыся локцем на па-

Кораткa пра аўтара. А. Крыванос нарадзіўся ў 1966 годзе ў Мінску. Пасля другога курса філалагічнага факультэта БДУ быў прызваны ў СА, службу праходзіў у Афганістане. Дэмабілізаваўся ў 1987 годзе, завяршыў навучанне на філфаку. Цяпер працуе малодшым рэдактарам у выдавецтве «Універсітэцкае».

Фота А. НЯМЫЦКАГА

Аляксандр КРЫВАНОС

Па тэрміне службы

даконнік. Ен вызверыўся на мяне, сказаў нешта пра тое, што Афганістан дурняў лечыць, і загадаў вычысціць сарцір. Вельмі блізка сутыкаліся мы з ім яшчэ некалькі разоў. Гэта: калі прыехалі мая маці з бацькам, і я спрабаваў зрабіць усё магчымае, каб яны нічога не даведаліся пра Афганістан. Трэба сказаць, што маўчалі пра службу ў Афганістане многія. Майму таварышу, залатазубаму азербайджанцу па мянушцы Яша, тайну аб сваім знаходжанні ў гэтай краіне ўдалося зберагчы да самай дэмабілізацыі, і толькі пасля вяртання дадому яго маці даведалася пра такі страшны факт. Я таксама хацеў стаць адзіным уладальнікам гэтай тайны, але камроты меў вялікі талент нетрымання думак у галаве, і ўсё яго абурэнне мной, як салдатам, без прамаруджання было выказана майму бацьку і маці...

Другі раз я сутыкнуўся з камроты на зыходзе апошніх дзён перад адпраўкай. Я нёс на КПП малюнкі майго сябра, добрага мастака Андрэя Маёрава, наіўна мяркуючы, што кожны чалавек мае права на маёмасць нават у арміі. Відаць, шчупленькі салдацік з доўгай шыяй у тымчасовай маёй асобе памыліўся — камроты малюнкі ў мяне забраў.

— Зноў гэты Маёраў! — незадаволена сказаў ён. — Спачатку афіцэрскі састаў шаржыраваў, цяпер вось алкагольную прапаганду праводзіць, падла!

На кавалку шпалер была старанна вымалявана тройка гарачых зацугляных коней, што рваліся ў неба. Больш дакладна, рваўся з усіх сіл толькі карэннік, а прыпрparam — прыпражныя яго стрымлівалі. Аднак не гэта раззлавала маёра. Акрамя коней, быў намаляваны і чалавек, які сядзеў за сталом на першым плане. Чалавек ці то нудзіўся, ці то марыў. А на стале стаяла пляшка гарэлкі. Быў 1985 год, пастанова аб барацьбе з п'янствам і алкагалізмам шырока абмяркоўвалася не толькі на «гражданцы», але і ў арміі. Справа даходзіла да кур'ёзаў...

Апошнія дні ў часці мы праводзілі весела. Пасля прышчэпак і ўсялякіх праверак на загартаванасць у нас падскочыла тэмпература. Яна не надта трывожыла; ведаючы, што мы фактычна ўжо трапілі ў Афганістан і што іншага рашэння гэтага пытання ў дачыненні да нас не прадбачыцца, мы дружна настроіліся на працяглае благое самаадчуванне. Ужо ў Афганістане я даведаўся ад ветэранаў гэтай жа вучэбкі, што мы не былі першаадкрывальнікамі — яны ў свой час зрабілі тое ж самае.

Памятаю той дзень, калі нас адпраўлялі. Дажджлівы, пахмурны, асенні, ён застаўся ў маёй памяці надоўга. Мы ляжалі на ложках у казарме, адпачывалі. Прыбег днявальны, загадаў з'явіцца на развод. Натуральна, мы былі хворыя і не выйшлі на пляц пад ціхі шоргат дажджу. За намі прыбягалі зноў і зноў і, нарэшце, мы, абураныя няўвагай да будучых воінаў-інтэрнацыяналістаў, выйшлі пад дождж. Нас вывелі на пляц, разлітальны асенні дождж сцябаў па тварах. Перад строем абвясцілі трое сутак арышту за невыкананне загаду і прыпалохалі тым, што гэтае парушэнне будзе абавязкова запісана ў асабістую справу кожнага і пасля прыбыцця на новае месца службы нядбайным салдатам давядзецца трымаць адказ за свае агіднасці. Зрэшты, гэта было здзекам, бо ўжо ў наступную хвіліну нас надзялілі значкамі воінаў-спартсменаў аднолькавай ступені і паціснулі з напускной падзякай рукі. Мяне прызначылі старшым групы і прапанавалі з'явіцца па дакументы да камандзіра роты. Маёр уручыў мне паперы і нечакана сказаў, што ён лічыць мяне чалавекам разумным і што я, на яго думку, магу быць «галоўным». Відавочна, ён падлізваўся да мяне, хоць рабіў гэта зусім дарэмна, бо я не адказваў на яго высокія словы ўдзячнасцю. Значна пазней я даведаўся, што камроты быў не супраць «узяць у лапу», гэтым і тлумачылася яго прыхільнасць да асобных салдат, якіх накіроўвалі ў ДРА.

Група наша складалася з пяці чалавек: азербайджанца, армяніна, казаха, рускага і мяне — беларуса. Па дакументах атрымлівалася так, што амаль цэлыя суткі мы павінны былі прабыць у Мінску (да Мінска — цягніком, з Мінска — самалётам да Ташкента). Сустрэча з Мінскам, мяркуемы сутачны адпачынак мяне вельмі ўсцешылі. Надзеям маім, на жаль, не суджана было спраўдзіцца. Прапаршчык, які суправаджаў нас да Мінска, нізавошта не пажадаў пайсці мне насустрач. І як я ні цісну́ў на яго свядомасць словамі пра тое, што еду ў Афганістан, што «самі разумееце, там вайна», што «мне хацелася б пабачыцца з бацькамі», — усё было марна. Прапаршчык аказаўся жалезны і, нягледзячы на тое, што я быў старшым, што адказваў за сябе і за групу, што ўсе дакументы былі ў мяне на руках, — нягледзячы на ўсё гэта, ён мяне не адпусціў. Я не ў крыўдзе на гэтага чалавека і разумею яго: ён прывык падпарадкоўвацца — і падпарадкоўваўся, ён абяцаў нас давезці да Мінска — і давёз. Ен выканаў свае абавязкі, дык і бог з ім.

У аэрапорце Мінск-2 мы чакалі самалёта даволі доўга. Як зараз памятаю, наш рэйс павінен быў быць у 16 з нечым гадзін. Але рэйс бясконца адкладвалі і адкладвалі. Я пазваніў бацькам, яны прыехалі. Я, як і раней, казаў ім, што ў Афганістан мяне не пасылаюць, што еду служыць у невялікі ўзбекскі гарадок пад Ташкентам. Дакументы мае сапраўды былі выпісаны на гэты горад, і я паказваў іх, пераконваў, але пасля слоў камроты бацькі мне не надта верылі. Зноў абвясцілі пасадку. Мы развіталіся. Я з таварышамі пайшоў да самалёта, але рэйс зноў адклалі. Яго адмянялі потым яшчэ некалькі разоў, і мы ў нейкім кафэ нешта елі і кляліся адзін аднаму, што будзем трымацца заўсёды разам, што б з намі ні здарылася. Жыццё ж неўзабаве перакрэсліла нашы клятвы. Мы былі зусім юныя і ўсе пяцёра абсалютна не ведалі жыцця, не ведалі, што жыццё — штука жорсткая.

П'яныя афіцэры і прапаршчыкі, якія таксама ляцелі ў Афганістан, усчалі бойку. Іх ніхто не разнімаў — супакоіліся самі.

А палове другой ночы самалёт «Мінск —Ташкент» набраў вышыню.

1985 г. Узбекістан.

Яшчэ ў Брэсце нам казалі:

— Там будзеце праходзіць акліматызацыю. Азія — рэч хітрая, трэба да яе падрыхтавацца...

Што гэта была за акліматызацыя, трэба расказаць больш падрабязна.

Мы думалі, што на перасылцы нас пастараюцца хоць бы маральна падрыхтаваць да будучай нялёгкай службы. Акрамя таго, мы наіўна меркавалі, што так званая акліматызацыя неабходна і нашым арганізмам, у Афганістане ж страшэнная гарачыня, мы наслухаліся пра гэта... Ні пра якую маральную падрыхтоўку, ні пра якую акліматызацыю і гаворкі быць не магло. Начальства не толькі не глядзела на нас скрозь пальцы — яно ўвогуле не звяртала на нас аніякай увагі. Я думаю, што гэта была віна нават не гэтых малых начальнікаў. Упэўнены, што быў план, які прадугледжваў вельмі вялікую лічбу транспарціроўкі «жывога грузу» ў Афганістан. Мясцовыя афіцэры проста фізічна

(Працяг на стар. 14—15).

Соф'я ШАХ

●

Пара абуджэння — пара завядання,
два станы прыроды — мае дзве журбы
у вечным святла супярэчлівым ззянні:
то ў соладка шчодрым, то ў горка
скупым.

Два смуткі мае, непазбытныя з часам...
Я нават сабе пэўна не адкажу,
чаму так яны ўсё мацней з кожным
разам
кранаюць, вярэдзяць да болю душу.

Чаму беспрытульна парою вясновай,
чаму несуцешна асенняй парой...
Няўжо і было гэта першай умовай,
каб век пражыла адухоўлена свой?

●

Не ўсе яшчэ птушкі замоўклі,
абшар яшчэ ўвесь не заціх, —
світанак абуджваюць мокры
самыя стойкія з іх.

У жоўтым, зялёным, чырвоным
шчыруе і шчэбет, і свіст, —
тым больш трапяткі і натхнёны,
чым больш абяссільвае ліст.

Адкуль ён у восеньскім суме,
такі вось прасветлены спеў?
Над жалем, над стынню, над шумам
узняць сябе лёгка здалеў.

Гучыць так высока і ўдала
скрозь гэта сівое святло,
бы ўсё, што дасюль замінала, —
здрабнела,
аціхла,
сышло.

●

А што ты ўбачыш з гэтага акна?
Хіба кавалак выцвілага дома.
З якіх часоў без фарбы, — невядома, —
яго умураваная сцяна.

Ды вось яшчэ кавалачак нябёс,
што колерам паказвае ўжо зрання
то на цяпло, то на ліхі мароз,
а то зусім знікае у тумане.

Кавалак лесу ціснецца яшчэ, —
сасновыя чатыры верхавіны...
А дзесь рака раздольная цячэ,
І гай дзесь раскашуе салаўіны.

А дзесь шырока бачны далягляд,
з якім так лёгка нараджацца мары...
Ды не на твой разлічаны пагляд
яго благаславёныя абшары.

●

Зноўку незадавальненне
нездаляшчаю сабой, —
засланіў адухаўленне
нейкі роспачны спакой.

Не хачу яго, глухога, —
за хваробу ён страшней.
Уратуй мяне, трывога, —
агарні душу хутчэй.

З ім жа, ведаю напэўна,
я аднойчы прападу.
Ён — не той спакой, не спеўны,
што загойвае бяду.

Ен і сам — бяда-бядота, —
паглыне ў мільганні дзён.
Не душэўная лагода, —
раўнадушша, — вось што ён!

●

І гэта добра, што жыла
горш, чым я жыць магла,
што ў тупікі жыцця ішла
без наракання, зла.

І гэта добра, што за мной
снягі, дажджы — гурмой,
што заплёталі голад мой
скрозь шорсткаю каймой.

І гэта добра, што было
ўсё, што мяне гняло.
Яно, каравае, яно
сустрэць Вас памагло.

●

Іду да той мяжы блакітнай,
куды і да мяне ішлі
па ўсім вятрам такой адкрытай, і
такой даверлівай зямлі.

Куды раней і марам смела
імкнуць не дадзена было,
так нова і незразумела
адтуль праменіла святло.

Куды ўзірацца, — слёзы засцяць,
настолькі дальняя мяжа.
Куды ісці не знала б шчасця,
каб так не прагнула душа.

Змітрок МАРОЗАЎ

НЕ ЗНЯМЕЕ НАРОД...

Людзьмі звацца...
Я. КУПАЛА.

Пад павевамі ветру чужога
Не аслабне мой голас...
Не знямее народ,
у якога
Ёсць Купала і Колас.

Покуль будзе Максімава слова
З воляй, з праўдай гукацца,
Не змарнее матуліна мова...
І людзьмі будзем звацца!

●

КАЛІ ЧАЛАВЕК АПОШНІ РАЗ ВЯРТАЕЦЦА НА ЗЯМЛЮ, ЁН СТАНОВІЦЦА ПРАРОКАМ.
Са слоў маёй бабулі.

Апошні раз касмічны пыл Галактык
Вярнуў мой дух і цела на зямлю...
І ўсё ж я не прарок, а толькі практык—
Пакутую, хвалююся, люблю.

Людзей люблю, ахвярна, як ніколі,
Як іх, мяне пужае немата...
На крыж пайду за веру і за волю,
Не трэба толькі новага Хрыста!

●

Я не прашу ў жывой прыроды
Чар забыцця,
Прымаю кожную нягоду,
Як дар жыцця.

Не спачувайце мне.
Даволі
Дзяжурных фраз!..
Я сам абраў сваю няволю,
Пры чым тут час!

●

Калі сцякае з небасхілу
Па кронах дрэў святло зары;
І пад туманам шызакрылым
Прыціхнуць жвавыя вятры;
Калі стамлёны сейбіт з поля
Вядзе дадому будня цень, —
Тады я думаю міжволі
Пра свой прапахлы потам дзень.

Адыдзе ён...
Ды на світанні
Праз век, а мо праз сто вякоў
Пасля пакутнага чакання
Дзень гэты вернецца ізноў.
І ты, нашчадак яснавокі,
З ім адпалаеш на сяўбе...
І раптам я, такі далёкі,
Зраблюся блізкім для цябе.

●

Меланхалічныя бярозы.
Рачулкі мёртвая вада...
Шкада мне пчолак безгалосых
І кветак хворых мне шкада.

Але душу ізноў хвалюе
Надзея, поўная святла.
«Відаць, не менш цяпер шкадуе
Мяне разумная пчала».

●

Я не выношу чэргаў і прамоў,
Дзе многа тлуму, мітусні і слоў,
Дзе абяцаюць рух, але пры тым —
Мы ўсе стаім!
Чарга па хлеб і мяса, па віно,
Чарга па джынсы і чарга ў кіно,
І на жылплошчу даўкая чарга —
Дзесяцігоддзяў шэрая туга...
А дні ляцяць імклівай чарадой...
Хто на той свет?..
Таварыш, вы за мной!

Ён праходзіў з 30 мая па 4 чэрвеня ў Мінску. Спонсарам меў вытворчае аб'яднанне «Гарызонт», арганізатарамі — Міністэрства культуры і СТД рэспублікі, а таксама Дзяржаўны тэатр лялек Беларусі. Упершыню беларускі тэатральны фэст сабраў прадстаўнічую гасцёўню з Польшчы, Югаславіі, ЗША, Аўстрыі, Францыі, Нідэрландаў, Ізраіля; упершыню абышоўся без звыклых нумараваных прызавых месцаў; упершыню нацыянальнае лялечнае мастацтва годна пачувалася ў, так бы мовіць, сусветным тэатральным кантэксце.

Жанна ЛАШКЕВІЧ

ЦІ ТО КРЫЗІС, ЦІ ТО СТАЛАСЦЬ

Назіранні, развагі, нататкі з Беларускага фестывалю тэатраў лялек

«...НЕШТА АДБЫВАЕЦЦА... мы на парозе ці то крызісу, ці то сталасці»,— друкаваў калісь часопіс «Театр», асэнсоўваючы сучасны «лялечны працэс» краіны. «Нешта» адбываецца і з беларускім лялечным тэатрам, інстытут якога яшчэ толькі мроіцца, будынкі пад які яшчэ трэба фундаваць і праектаваць, дзеячы якога сёе-тое робяць, хоць і не заўсёды з перакананнем, *што справа, якой занятыя,* — іхняя, свойская, адзіная. Замахнуўся ён, беларускі лялечны, на тэатральнае свята, якое пакінула пасля сябе праграмкі з пытаннямі на палях. Напрыклад, далікатнае пытанне госця з Аўстрыі пра мастацкі кірунак тэатра з Віцебска,— маладзенькага, новастворанага. Што адказаць на яго? На адкрыцці фестывалю віцебская «Лялька» паднесла публіцы свой першы блін, — «Сказ пра Гаўрылу з-пад Полацка». Лапці, паласатыя штаны, летуценныя паненкі, якіх палохаюць страшнымі апавядамі,— усе атрыбуты і персанажы «развесистой клюквы а ля насьональ». Праўда, напачатку я меркавала, што відовішча на сцэне вось-вось «вылузнецца» ў нейкі абрад ці рытуал: мітусіліся людзі ў страшных масках — зачараваныя; шныпарылі людзі без масак—іх чаравалі, адбіралі душу, маленькую драўляную ляльку, нібыта паганскага бажка. Астатніх лялечных персанажаў за акцёрскаю мітуснёю не было як угледзець. Тэатру «Лялька», відаць, дужа карцела пачаць сваю дзейнасць з прапаганды чагосьці нацыянальнага.

СТАРОЕ ПЕРАКАНАННЕ: маўляў, нацыянальны тэатр мо-

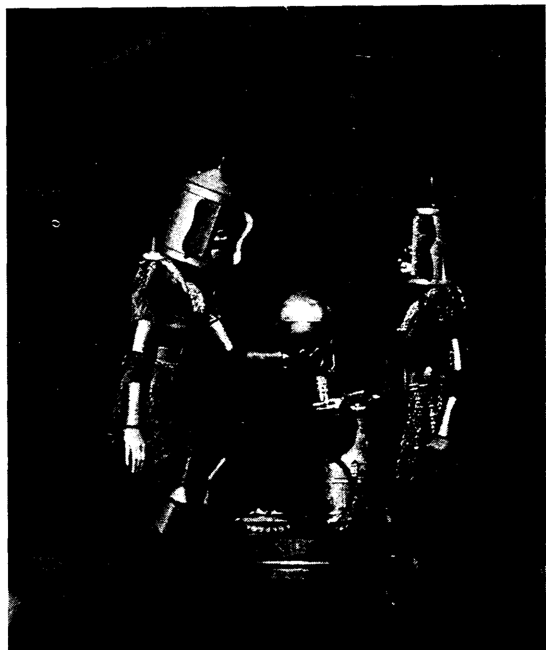

«Бляшаная вайна». «Трэйн Тэатр» (Ізраіль)

жна ствараць толькі на падставе нацыянальнай драматургіі. Гэта не зусім так, але драматургія на Беларусі ёсць і досыць цікавая. Рэжысёр з Магілёва Алег Жугжда заўважыў п'есу А. Вярцінскага «Рыгорка — ясная зорка». У спектаклі дакладна вытрымліваецца канон батлейкі, гэтым разам нібыта афарбаваны пэўнаю мястэчковасцю (у даным кантэксце гэтае слова ніякае зняважы не ўтрымлівае); магчыма, менавіта так і прадстаўлялі батлейку ў колішнім Магілёве,— з характэрным маўленнем і інтанацыямі, магчыма, не без уплыву батлеечных прадстаўленняў ад магілёўцаў сталага веку і цяпер можна пачуць: «Чаго ты прастаўляешся?»

Алег Жугжда пераасэнсаваў традыцыйных батлеечных персанажаў «Анёла», «Чорта», «Дзеда», «Каня», вывеўшы іх, як той казаў, жывым планам, г. зн., даручыўшы іх традыцыйныя лялечныя партыі выканаць акцёрам, што з'яўляюцца ў зале як звычайныя каляднікі, ды (на ніяк не замінае разабрацца ў іхняй геройскай ці негеройскай сутнасці). Рыгорка дастане для людзей добрае семя, знішчыць злое зелле, уратуе Гарынку-светлую іскрынку, зваюе-пераможа Змея-ліхадзея... Шкада, што дачыненні акцёраў-персанажаў рэжысёр не распрацаваў больш падрабязна, скажам, у адпаведнасці з глядацкімі чаканнямі, бо калі Чорт, Дзед, Конь па-майстэрску гуляюць у батлеечныя лялькі, міжволі чакаеш, калі ж самі яны пачнуць «прастаўляцца». Адзін толькі Анёл (абаяльная работа Ларысы Мікуліч) да канца спектакля заваюе як глядацкую ўвагу, так і сімпатыі крытыкаў. Сімпатыі, дарэчы, аддадуць і мастаку Валерыю Рачкоўскаму (выразная, я б сказала, адухоўленая работа), і кампазітару Уладзіміру Кандрусевічу.

Музычная застаўка У. Кандрусевіча гучала перад кожным фестывальным спектаклем. Да гомельскага спектакля «Каб не змаўкаў жаваранак» (п'еса А. Вольскага па матывах народных казак) ягоная музыка дапасавалася віртуозна, а разам з лялькамі мастака Ф. Розава (саламапляценне па матывах беларускіх народных промыслаў) відовішча зрабілася прывабным...

Рэжысёрам Уладзімірам Матросам у пралогу заяўлены вобраз спектакля: дарога, па ўсё воля рэжысёрская), паскакаўшы і паспяваўшы, пакажуць яшчэ і спектакль з нетрадыцыйнымі для батлейкі персанажамі. Анёл, ускараскаўшыся на рыштаванні за батлеечнай канструкцыяй, пераствораць «прапанаваны» лялечны свет на свой лад. Невясёлыя, адзінокія дзед і баба разам з каляднаю зоркаю атрымаюць у падарунак сынка Рыгорку, ён у сваю чаргу *спраўна выканае* ўсё, што належыць выканаць цэнтральнаму казачнаму герою (Ледзь не напісала «станоўчаму», ды ў драматурга зазвычай знаходзіцца для сваіх герояў шмат таноў і адценняў, так што дзятве, а казка чамусьці дагэтуль лічыцца дзіцячай, гэта якой ходзяць казачныя хітраваны і прасцякі. Калі ж прыглядзецца да афармлення сцэны, то ўгледзім драўляны круг з шастом пасярэдзіне і колам уверсе, дзе звычайна гнездзіцца бусел, і дзе ў даным сцэнічным выпадку сядзіць жаўрук. Ходзяць хітраваны і прасцякі ў спектаклі... па крузе; ходзяць і ходзяць, румзаюць і скуголяць, звягаюць і вохкаюць. А ўсё таму, *што пакаёўка царэўны па* загадзе апошняй каштуе чароўны яблык і робіцца прыгажуняй. Капрыза (Т. Гарачава) злуе і *выганяе прасцячку ў лес* да ваўкоў, ды, апамятаўшыся, вырашае, што на ваўкоў надзея слабая, між тым абаяльная *лялька проста не змяшчае* ў сабе столькі прасталінейнага каварства.

Магістральныя лініі казкі — здарэнні ў царскім садзе з чароўнымі яблыкамі і спевы чароўнага жаўрука (калі герой казкі Іваська робіць добра, *птушка спявае, калі нядобра* — маўчыць) — перабіваюць, перакрыжоўваюць адна адну, як мне здалося, не ў самых падыходзячых месцах (дробныя выдаткі драматургіі). Акцёрскія знаходкі (адна з іх — звягі царэўны, якая пры тым, нібы дзіцятка, хаваецца ў спадніцу сваёй актрысы-лялькаводкі, ішла на «біс») і займальныя калізіі казкі не падтрымала сцэнічнае дзеянне,— усё, што ўтрымала з яго памяць, «яблычкі» зусім не з рэжысёрскай «яблынькі».

ВЫБАР «ЯБЛЫЧКАЎ», *скажу* шчыра, здзівіў мяне на спектаклях Гродзенскага лялечнага тэатра, які мае рэпутацыю тэатра пошуку і не грэбуе арыгінальнымі сродкамі тэатральнай выразнасці. Аднак рэжысёр Мікалай Андрэеў палічыў патрэбным везці на фестываль спектакль «Бусляня і пудзіла» (аўтары трохі сумнай, але праўдзівай гісторыі — Л. Лапейская і Крычулава), як быццам выцягнуты са сховаў, закачаны, зроблены ці то састарэлымі, ці то банальнымі рэжысёрскімі прыёмамі, *што гадоў дзесяць таму* ўжо адпрацавалі сваё.

Спектакль «Кентэрвільскі прывід» паводле Аскара Уайльда на падставе інсцэніроўкі М. Андрэева навёў на думку, што менавіта ў ёй, інсцэніроўцы, заключаны ўсе беды спектакля. Рэжысёр прайшоўся па літаратуры такой паспешлівай хадою, што заўважыў толькі дасціпны сюжэт пра амерыканцаў, якія набылі старасвецкі замак,— радавое гняздо англійскай сям'і ва ўласнае карыстанне, дый заспелі там цудоўнага і *наравістага прывіду.* Аднак дух, канфлікты, характары засталіся па-за ўвагай інсцэніроўшчыка.

Цікавае выяўленчае вырашэнне *пралога:* гэткі сілуэтны тэатр на цьмяным фоне блакітнага задніка, ды вобраза спектакля пралог не стварае, прыдуманы ён рэжысёрам прыгожа, ды па-за кантэкстам аповяду. Тое, што перанесена на сцэну з літаратуры, — гэта яркія плямы лялек на чорным фоне і чорная, пустая прастора сцэны. Месца дзеяння ніяк не можа пераўвасобіцца *ў замак Кентэрвіль,* застаючыся на голых масніцах падмосткаў, а да глядацкай фантазіі пастаноўшчык не звяртаецца.

***Што гэта?* Адаптацыя маштабу літаратуры пад незразумелую аўдыторыю? Разлік на непатрабавальны, правінцыяльны густ?**

Няёмка гаварыць пра апошняе, *ды ўсё ж...* Пэўна, горад Брэст не самы тэатральны беларускі горад і працуе там не самая апантаная лялечная група, але чаму на фестываль, яны ладзіцца ў 1990 годзе, яна вязе спектакль «...Забыць Герастрата!..» паводле п'есы Р. Горына, якая «адстраляла» на сталічных, абласных і мясцовых сцэнах гадоў пятнаццаць таму? Сёння «стрэл» гэтай трагікамедыі рэжысёр Сяргей Юркевіч суправаджае гучнымі... агітбрыгаднымі сродкамі. Акцёры пад сінеблузнікаў, але ў чорным, у фас, профіль і тры чвэрці да залы з пафасам спяваюць песні (зонгі) пра нашу і вашу адказнасць за ўсё, што адбываецца з намі і вамі. Нам пагражае адказнасцю нават Чалавек ад тэатра сваім цудоўным паляшуцкім маўленнем, якога не прымае руская мова спектакля; да таго ж маштаб асобы на сцэне, скажу шчыра, ніяк не адпавядае ўзроўню персанажа драматурга: уявіце сабе камсамольскага сакратара з кепскай кінастужкі ў ролі каментатара гістарычных падзей...

Дзіўным здалося мне стаўленне дэкарацыйных цэхаў тэатра да вышукаў мастака Аляксандра Сідарава: цюлевы храм Артэміды, які «спальвае» агеньчык лазера; брудна-шэрыя і брудна-карычневыя фарбы апраткі сцэны і дэкарацый ствараюць эфект бруду і сырасці не ва ўяўным месцы дзеяння, але на самой сцэне. Лялькі мастак вырашыў у састарэлай, гэта значыць, растыражаванай у часы 70-х гадоў стылістыцы, да таго ж дачыненні паміж лялькамі і акцёрамі ніяк не «наладжаны», хоць акцёры ў «адкрытую» з'яўляюцца на сцэне, замяняюць лялькі сабою (напрыклад, акцёр Юрый Лахмакоў вядзе за свайго героя Герастрата цэлыя сцэны).

Узнікалі недарэчнасці і на другім, конкурсным спектаклі берасцейцаў,— «Чароўная лямпа Аладзіна» Н. Гернет. Прэм'ера яго адбылася ў жніўні 1989 года, ды выклікае ён адно — сум... Нават цікавая трансфармацыя заслоны ці дасціпнае вырашэнне прасторы спектакля, — суцяшэнне для крытыкаў, а не для гледачоў.

НА САМАЙ СПРАВЕ, чаму тэатры нібыта кансервуюцца, не рухаюцца, не перасоўваюцца ў часе? «Не перасоўваецца», да прыкладу, Хенк Бурвінкель, які гадамі дасканаліць кожны эпізод сваіх прадстаўленняў (маленькая скрыня, маленькія лялькі вытанчанай і дасціпнай работы, чый характар праяўляецца ў бясконцых сутыкненнях са сваёй лялечнай прыродай і ў «пераадоленні» яе, у «ажыванні», а то, надараецца, і сам лялечнік нічога не ў стане зрабіць з такой істоткай, што адстойвае сваё права на самастойнасць, — як у эпізодзе з Пульчынелам, які тузаецца з самім Хенкам, «даводзіць» Бурвінкеля да знямогі, вырываецца на волю і, прыстасаваўшы ў якасці мыліцы ўласны стэк (крыжавінка, да якой мацуюцца матузкі марыянеткі), упарта чыкільгае прэч). Бурвінкель задумвае іх «у форме малюнкаў, але неаповядаў». Ён прыўздымаецца над часам, укладаючы ў свае спектаклі размаітыя і глыбокія чалавечыя эмоцыі, пра што шчыра кажа сам, ды толькі таму, каб папярэдзіць пра «дзівацтвы» сваіх артыстаў.

Але ж не перасунуўся ў часе і Люблянскі тэатр лялек, праўда, з эфектам, адваротным «Трыангелу» Бурвінкеля. Колішнія навацыі Эддзі Маярона (у Мінску меў поспех ягоны спектакль «Здарэнне ў горадзе Гога»), якія высмейваюць чалавечыя комплексы, здаюцца сёння надта прасталінейнымі, грубымі дый аднастайнымі, а смех — недаравальна жорсткім. Мабыць, у сваім новым спектаклі «Лісістрата» рэжысёр наважваўся парадзіраваць Фрэйда і ягоныя сексуальныя вышукі, ды мяне, напрыклад, папешыла беспасняховае правакаванне «вызвалення» маіх уласных эмоцый, звязаных з далікатнымі пачуццямі. (Іншыя няхай скажуць за сябе). Колькасць палавых органаў і палавых актаў, на жаль, не вызваляла з-пад навязлівых рэжысёрскіх эмоцый аўтара Арыстафана. Жанчыночыя сцэны, відаць, задуманы былі як ілюстрацыі старажытнаіндыйскага «Трактата пра каханне», і кабеты загрыміраваныя нібыта пад выявы старажытных індыйскіх красунь. Рознакаляровыя трыко, накладныя зады і грудзі па ходзе дзеяння абыгрываліся як аб'екты пастаяннай сексуальнасці (чым не тэатр аб'ектаў),— сексуальнасці лялек-мужчын, няўклюдаў, недарэк, выродкаў, галоўная вартасць якіх — здатнасць да палавых зносінаў. Зносіны між актрысамі і лялькамі — непалавыя — распрацаваны не надта лагічна. Відаць, перадусім зваяваць залу мусіў эратычны арсенал, які «пастаянна прысутнічае як сродак вышэйшае мэты: міру і згоды», ды які надакучвае сваёю аднастайнасцю; фарсавасць рэжысёрскіх прыёмаў, здалося мне, мяжуе з дурным густам, а хітра закручаны Маяронам сюжэт, пра які ён сам тлумачыць наступнае: Лісістрата дамагаецца ўлады! — суцяшэнне толькі для знаўцы славенскае мовы, бо з логікі мовы тэатральнае гэтага не вынікае

Увогуле, фестываль быў вы будаваны так, што ненавязлівыя параўнанні зрэдчас узнікалі, дый жа менавіта яны нібыта раздзялілі, развялі фесты-

«Рубіцаль». К. Бахданьскі (Аўстрыя)

«Бура». Дзяржаўны тэатр лялек БССР.

Фота А. ДЗМІТРЫЕВА.

вальныя спектаклі на тры, калі так можна палічыць, эшалоны: пра першы, дзе засталіся берасцейцы, гарадзенцы і люблянцы, сеймікаваць не выпадае, бо шмат можна нагаварыць крыўднага, чытайце — кепскага; пра другі, дзе атайбаваліся магілёўцы, ванкуверцы, палякі з Лодзі і Дзяржаўны тэатр лялек Беларусі — шмат добрага ды неадназначнага, пра Хенка і Анс Бурвінкеляў, Вела Тэатр з В'енса, Трэйн Тэатр з Ерусаліма ў маштабах задуманага фестывалю дужа спрачацца не было як,— гэта было свята нечаканасці, спазнавання даўно вядомага з замежных нататкаў і крытычных аглядаў, свята вясёлай дзіцячай цікаўлівасці да ідэальна ўвасобленых тэатральных ідэй, да развіцця гэтых ідэй, да іх вычэрпнасці ці невычэрпнасці.

ВОБРАЗ НАШАГА ФЕСТЫВАЛЮ ў мяне назаўсёды звязаўся з роўным асфальтам мінскай вуліцы Энгельса, з перакапанаю вуліцай Маркса і вуліцаю Леніна ў будаўнічых платах (метро!): на гэтых «трох ідэалагічных крыжах» доўгі час «распіналіся» тэатры, у чыіх будынках ішлі фестывальныя паказы. Паказы ішлі, а мы, публіка, спяшаліся бегма ад ТЮГа да малой сцэны купалаўцаў, дый мітусліва паўставалі ў чаканні рытуалу шторазовага адмыкання тэатральных дзвярэй. Мы, гледачы, шчаміліся ў залы адно перад адным, псуючы адно аднаму панчохі, настрой і захапленне ад лялечнага свята арганізатарскай дэмакратыі. Фестываль, між тым, не меў на мэце «скалануць», «уразіць», «скарыць»,— беларусам дастаткова было б сабрацца разам дый паразумецца, але з'явіліся госці, сціплыя, дасціпныя ды ўведаўшыя сабе цану; ды абвясцілі перад праглядамі просьбу не здымаць на відэакамеры і не фатаграфаваць; ды ўбачылі мы, што такое аўтарскае права на спектакль і як яно захоўваецца. І размовы пра ўласны тэатральны крызіс ці то адсунуліся, ці то ссянлі. Аказалася, мала хто з беларускіх творцаў умее проста паважаць сябе і давяраць сабе.

Вызначаць шляхі і кірункі беларускага лялечнага тэатра нават у нечаканым сусветным кантэксце я не вазьмуся. Пакуль. Можна пазайздросціць хіба толькі свабодзе Аляксея Ляляўскага, якога займае не «дарослы» ці «дзіцячы», але пэўны тып тэатра. Там пры ўмове непарушнай дакладнай канструкцыі драматурга дапускаецца любая выяўленча-імправізацыйная «адсябяціна» мастака і рэжысёра, але існуе строгі адбор акцёрскіх вольнасцяў. Кантрастам спектаклям Ляляўскага прагучаў гэткі лялечны тэатр жорсткасці з Ерусаліма, у прадстаўленні каторага і звышзадачы, і вобразы, і метафарычнасць матэрыялу разумеліся залаю з другой-трэцяй сцэны, ды гранічна дакладную, строгую пабудову не парушала ніводная акцёрская гарэзія, ніякая рэжысёрская (Алан Уінстан) прага самавыказвання: музычнае суправаджэнне надавала столькі арыгінальнасці і незвычайнасці, наколькі простай і шматмернай прачытвалася канцэпцыя Алана Уінстана і Аліны Ашбэл,— «Бляшаная вайна» двух рыцараў, двух чалавека-манененаў. Тут лялька — не «касцюм» акцёра, але дэталі воінскай апраткі «абманекеньваюць», робяць лялькаю чалавека, і апошні міжволі патрапляе ў залежнасць да першых, форма падмінае і нівеліруе змест.

Пра беларускі тэатральны крызіс на фестывалі не згадвалі, відаць, пагадзіліся з думкаю, што за нас нашым шляхам няма каму крочыць, што перажыць, перахварэць на самыя вар'яцкія тэатральныя ідэі, канцэпцыі і ўвасабленні гэтаксама неабходна,— хоць траха сварыся, хоць шторазь. Дый жа калі тутэйшымі «сварлівымі крытэрыямі» зірнуць, напрыклад, на спектакль ванкуверскага тэатра «Слёзы радасці» з ЗША, дык, думаю, «крызісныя» слоўцы не раз і не два вызначаць наш пазірк. «Жах у каморы» — спектакль пра хлопчыка, які вельмі баяўся заставацца сам-насам, ды самастойна перамог свой страх. Лялька хлопчыка, сказалі б мы, вырашана з поўнай адсутнасцю фантазіі, падобны натуралізм мы зжылі гадоў трыццаць таму. Можа, такіх лялек удзячна пазнаюць дзеці, прымаюць іх безадмоўна за... саміх сябе, сваіх сяброў? Не зразумела я і амерыканскага наследавання «бунраку»: прыём японскага тэатра падаваўся спрошчана, адаптавана. Лялькі з жахаў хлопчыка (а іх склалі дацкая народная казка «Тлусты кот» і верш Льюіса Кэрала «Джэбуокі») уражваюць сваёй незвычайнасцю, узяць хоць бы трохмерныя ценевыя лялькі, сканструяваныя з кухоннага начыння. Але фантазія мастака не падтрыманая... не ведаю, хто менавіта адказвае ў ванкуверскім тэатры за драматургічны «бок»» тэатральнае справы: два ўштукаваныя апавяданні, не звязаныя з дзеяй напрасткі, але аб'яднаныя тэмаю страху, з напінаннем успрымае «дарослая» логіка, ды яна самая ўзбуйніць, падкрэсліць, вылучыць штучнасць і штукарства драматургічнае пабудовы.

Аповяды-навелкі падобным чынам з'яўляліся і ў спектаклі тэатра «Арлекін» з Лодзі «Што з гэтага вырасце?» (п'еса і пастаноўка Войтака Вечаркевіча), дзе павучальна, дасціпна дый залішне падрабязна разыгрывалася з'яўленне на свет і выхаванне немаўляці. Гэта самае выхаванне эстэтычных і маральных паняццяў ажыццяўляецца, як патлумачана ў праграме, праз універсальныя праблемы Фаўста, Дон Жуана і Дон Кіхота, але выхоўваюць не ляльку — аўдыторыю. Навелы пра літаратурных герояў — падстава заглыбіцца ў штучны сур'ёз (тутсама спектакль губляе сур'ёз, набывае расцягнутасць) ці ў філасафічнасць (філасафічнасці бракуе). З першага кроку Арлекін і Арлекіна, абвясціўшы, назаву гэта так, адну сістэму выхавання (манеру ігры), некалькі разоў яе памянялі; аднолькаваю libraryмераю ўмоўнасці мералі проста супрацьлеглае, разнароднае (з прыгодаў літаратурных герояў «выдалялі» куртатую мараль, але, паколькі малы адпачываў, цешыліся з яе самі), розныя меры ўмоўнасці прыкладалі да аднаго аб'екта, напрыклад, да лялькі-дзіцёнка. (Нелагічнымі падаліся і трансфармацыі лялькі-дзіцяці). Праўда, гэты своеасаблівы эклектызм (і лялек, і іхніх узаемадачыненняў з акцёрамі) добра-такі ратавала абаянне Ежы Сташэвіча і Йааны Ігначук,— ці ж трэба тлумачыць, як прыемна сузіраць абаяльных асоб?

ПРЫЗНАЮСЯ, я адразу патрапіла і пад абаянне Крыстофа Бахданьскага. У Мінску акцёр гасцюе другі раз, але няшмат каму ягоныя мона-спектаклі пашэнціла хоць бы... хоць бы добра разгледзець. Тэатр аб'ектаў, у які Крыстоф гуляе на невялічкім стале, пэўна драбнаваты, прызначаны для невялічкай аўдыторыі, дый жа ў залу набягае столькі народу...

Ягоны «Рубяцаль» — гэта казка з інтрыгамі, бойкамі, пагонямі і іншымі прыгодамі герояў — маленькіх драўляных пацурбалкаў з, так бы мовіць, апазнавальнымі адзнакамі манаха, прынцэсы, ахоўнікаў, самога Рубяцаля,— увасаблення таямнічых сіл прыроды (гэта і сам Крыстоф, і дзейная асоба на ягоным століку з апазнавальнай руда-зялёнай барадой), які даўно назірае за людзьмі і з назіранняў складае свае ўяўленні пра іх (робіць высновы, а калі трэба, прымае меры). Як ён іх складае, можна з пэўнасцю прасачыць звычайным вокам: пацурбалкі, што выйшлі з гульні, плотна прыціналіся адна да адной, так што ў фінале спектакля ўтварылі цэлае дрэва, ці не бахданьскі варыянт сусветнага дрэва пазнання? Манеры акцёра і спосаб ігры дзеяння мусілі вярнуць гледачоў у незабыўныя малечыя гады, калі дзіцячае «ego» і «ego», што знаходзілася ў прымітыўным пацурбалку, разумеліся без дапамогі тэатральных пасрэднікаў.

Тэатр аб'ектаў, хітрае паняцце, «гуляе» дакладнасцю свайго тэрміна: з французскай яго можна перакласці і як тэатр рэчаў, і як тэатр прадметаў (няўжо сутнасць аднолькавая?), а самі французы, лялечнікі Вела Тэатра з В'енса, прывезлі тэатр дзіцячых цацак. Спектакль «Пакаванне і распакаванне» з неаспрэчнаю рацыяй засведчыў: «іхнія» цацкі лепшыя, якаснейшыя, больш разнастайныя і ёсць; а мы зразумелі, што нават не маючы цацак... ва ўяўленні не саступім. Грузавы ровар, у чыіх скрынках і каробках цікаўлівы паштар знайшоў цэлую краму розных забавак, бадай што самы неабходны аб'ект у гэтым спектаклі, чые імправізацыі строга «пралічаны» і «прамераны», а вобразы і асацыяцыі не адыходзяцца ад крамы з цацкамі; у фінале, калі вытанчаныя лялечныя паставы ўтвораць слова «fin», нават шчырая ўсмешка артыста выдасць на адмысловую рэкламу.

«Покліч нябёсаў» — спектакль з тымі самымі аб'ектамі-цацкамі. Мы патрапляем ці то ў хлапечы пакойчык, дзе па сценах развешаны прыстасаванні для гульняў і прадметы абыходку (палічка, спіртоўка, кавярнік), ці то на паддашак дзіўнае хмарачосіны, адкуль россып гарадскіх агеньчыкаў падаецца даросламу летуценніку недасягальна цудоўным светам. Вось ён сам ціхенька караскаецца па драбінах на паддашак — звычайны металічны ложак, які магіяй асвятлення нібыта існуе пасярод прасторы сам па сабе; летуценнік даглядае свае птушкі-цацкі, да якіх варта добра прыглядзецца, як яны раптам перакінуцца звычайнымі самалёцікамі; улюбёнца-неслуха з асобнай клеткі супакойвае (той клекча і не хоча змоўкнуць) і выпадкова псуе. Імгненне гора. Імгненне злосці. Паліць яго ў вядры — так што пах гарэлага колькі хвілін непакоіць залу. Гатуе напой. Слухае апошнія паведамленні па радыё («Паразуменне і садружнасць з краінамі... добраахвотныя ахвяраванні... аварыя цягніка...»). Ладкуецца на ложку, гуляецца з караблём; за ягонаю спінаю рассоўваецца фіранка і акно ператворана ў ілюмінатар. Цалюткае падарожжа мроіцца зале: акцёр дакладна правакуе асацыяцыі самымі няхітрымі сродкамі — гваздзіком у пятліцы, заўважнаю асалодаю ад цыгарэты, танга з партнёркай... караблікам. Вандроўнік перажывае мірныя знаёмствы і цэлую пінгвінавую вайну. Час ад часу да яго зноў злятае пёрка — покліч нябёсаў, покліч падарожжаў, покліч спадзяванняў...

У фінале з-пад каласнікоў пасыплюцца пёркі — такіх самых адчайных мройцаў? Герой адарве крылцы ад цацачнай статуі Свабоды, прычэпіць іх да сваіх чаравікаў, і свет за вакном возьме яго...

Ці то дзіцячая забава, ці гульня дарослага,— яна даходліва мадэлюе стан чалавечых дачыненняў з сусветам. Яна прадстаўляе нам чалавека-назіральніка і чалавека-творцу нейкага таямнічага працэсу: ці то існавання, ці то спазнавання... І не вырашыць пэўна, дзе ж розніца між спазнаваннем і назіраннем, між вандроўнікам і летуценнікам. Ва ўсялякім выпадку побытавае атаясамленне дзеянняў акцёра з гульнямі дарослага падкажа правільна: чалавеку хочацца спазнаць склад рэчаў, механізм працэсаў, сутнасць з'яў, і ён раскручвае, разбірае, разымае ці выдумляе-мадэлюе свет. Дзеянні французскага акцёра пакладзены на музыку, музыцы акампануе ветрык з акна і рух нашай глядацкай уражлівасці. Месца лялькі ў гэтым тэатры заняла асацыяцыя, з ёю і абыходзяцца, як з лялькаю, а цацкі-прадметы — не больш як сродак яе падрыхтаваць.

ГЛЯДАЦКУЮ ЗДОЛЬНАСЦЬ асацыіраваць меў на ўвазе Аляксей Ляляўскі, калі ствараў «Буру» паводле Шэкспіра. Ён рабіў свой спектакль якраз услед Валерыю Раеўскаму, і запавоеная самота выяўлення чалавечых эмоцый з акадэмічнага тэатра папросту магла перакінуцца на лялечны. Я была ўпэўнена, што гэтага не здарыцца, аднак — здарылася, і менавіта на фестывальным паказе. Ці то крызіс убіўся ў тэатр Ляляўскага, ці то падкралася сталасць. Трэба вырашаць, мовіла яна, што ж пакідаць на сцэнічнай пляцоўцы, ды ад чаго адмаўляцца: трэба вось гэтую дасціпную сцэну памяняць на больш лагічную, а тое выбітнае рашэнне — на больш дакладнае. Трэба цугляць фантазію, абмяжоўваць асацыяцыі, удакладняць метафары...

...Галоўнаю рысаю чараўніка, былога герцага Праспера, робіцца зласлівасць. Галоўнаю рысаю духа Арыеля — няскоранасць. Ягонае смеласці хопіць, каб наладзіць страшэнную буру... ва ўяўленні Праспера. Падмануць чараўніка, замест жывых пакутнікаў аддаўшы яму марыянетак у чалавечы рост. Трэба заўважыць, што шэкспіраўскі тэкст падкрэслена «не лезе» ў фарбаваных ёлупаў, ды злаблівы, помслівы Праспера не заўважае падману... яго заўважаюць гледачы...

Хутка Арыель падымецца да маленькага экранчыка тэатрыка марыянетак у глыбіні сцэны, а зробіць ён гэта якраз пад маналог прынца Фердынанда, якога, вядома, бура выкінула асобна ад грамады, і пакажа, што можа адбыцца паміж дзвюма маладымі асобамі, што не бачылі свету і скаланулі ўражлівасць адно аднаго сваёю цнатліваю ідэальнасцю, ды яшчэ ў ідэальным для гэткага здарэння месцы,— там адбудзецца раздваенне Міранды на ляльку і чалавека. Лялька будзе ажыццяўляць ідэальнае — стасункі, эмоцыі, рухі; дзяўчына будзе даваць ёй голас, настрой і пачуцці. І тое, што ў спецыяльнай літаратуры называецца інцэстам і што не дужа зграбна прадстаўляюць акцёры (не разумею толькі, навошта), ужо не азмрочыць глядацкае здагадлівасці. Тата-чараўнік пацішэе, паразумнее, атрымаўшы асалоду ад глупстваў драўляных дурняў; зала прачнецца ад выбрыкаў дабрадушнага картавага Калібана, а недасканаламу Праспера будзе супрацьпастаўлены дасканалы Арыель. «Звышмарыянеткі» Ляляўскага, наторгаўшыся і насварыўшыся, але чамусьці не пасунуўшы дзеянне ні на пядзю,— за іх стараўся бедны Арыель,— павіснуць на сваіх матузах маўклівымі пазначкамі Праспераўых памылак..

Ці ж толькі Праспераўых?

Лялькі ў чалавечы рост яшчэ раз з'явяцца на сцэне Дзяржаўнага тэатра лялек: яны самі будуць падымаць рукі, варочаць вачмі, і, магчыма, здагадка пра ступень вольнасці чалавека вытлумачыць іхняе з'яўленне ў спектаклі «Майстар і Маргарыта» паводле М. Булгакава. Адны, бачыце, сяк-так здатныя рабіць учынкі самастойна, другія закамплексаваныя ці задураныя да механічнага, лялечнага стану, іншыя яшчэ не зразумелі сябе дый не здрадзілі сабе, але тое, што дзеецца наўкол, скула іх добрую волю.

Прыкра, што першы маналог Івана Бяздомнага (У. Грамовіч), да літаркі верны булгакаўскай першааснове, «здрадзіў» тэатральнаму паразуменню: справа тут, думаю, не ў акцёры, ён якраз прыстойна працаваў «жывым планам», справа ў рэжысёрскай пабудове спектакля, калі першыя хвіліны глядацкая ўвага канцэнтруецца абы-як, шмат хто проста не дачувае тэксту (дарэчы будзе згадаць і першы эпізод «Буры», цемру на сцэне і доўгі дыялог Праспера і Міранды). Зацягнуты, і ўжо таму цьмяны маналог Бяздомнага справакаваў першае недаўменне, першы позех. Падобна, лёс першае дзеі быў вырашаны.

Удакладняў, па-свойму арганізоўваў і тлумачыў дзеянне як у класічнай трагедыі — хор следчых НКУС, які раз-пораз захопліваў і залу, і сцэну, вытыркаўся з самых непадыходзячых месцаў; іхні кіраўнік, увасабленне сыску і фіскальства, пераўтвараўся, напрыклад, у доктара з вар'ятні, а следчыя, не хаваючыся, слугавалі яму санітарамі і медбратамі. Я не магу дакладна выявіць, чаму хор следчых, «працяўшы» сабою ўвесь спектакль, пазначыў ды не спраўдзіў вобразу ТОЙ эпохі — можа, у ягоных дзеяннях і паводзінах вяла рэй штучная тэатралізаваная гульня, яна і замінала суаднесці іх тэатральнае існаванне з так званымі прататыпамі, а мо эпоха тая жывілася не адным і даносамі і гвалтам...

Амаль бесперапынна на сцэне — Воланд і ягоная світа. Іх фізічныя дзеянні зведзены да мінімуму, іхніх унутраных зрухаў не прычакаць (што само па сабе незаганна). Ды амаль за тры з паловай гадзіны сваёй статычнай... мітусні паслугачы цемры добра-такі назаляюць, — вось яшчэ тактычная памылка Ляляўскага.

Спектакль падаўся мне тою таленавітаю няўдачаю, якую абавязкова мусіць перажыць рэжысёр на шляху да вяршынь майстэрства. А менавіта яно ператварыла сцэну ў кватэру нумар 50 і тутсама дасціпна пашырыла яе да патрабаванняў Воланда: па высачэзных сходах і рыштаваннях Фагот доўга будзе вадзіць Маргарыту. Музыка, таямнічае ззянне свечак, дзіўныя гукі, галасы, процьма гасцей, ды нашаму воку ўбачыць іх не дадзена. Мы чуем толькі рэплікі, адказы Маргарыты і раз-пораз ва ўспышках святла бачым яе самую... Жывую. Лялька-Маргарыта ўсё яшчэ нерухома сядзіць на авансцэне, усё такое ж безвыходнае ў яе жыццё, а насупраць яе месціцца лялька-Майстар, тварам долу на жалезнай койцы вар'ятні: застывае лялечная метафара бесчасоўя, небыткавання, не-жыцця...

ЛЯЛЬКІ, МАСКІ, жывы план, прадметы; метафары, асацыяцыі, сімвалы, знакі; усё гэта суіснуе ў беларускіх спектаклях, ці то выдаючы на характары, ці то на вобразы, ці то на ўвасабленні-тыпажы; дачыненні людзей ці нягегла, ці вынаходліва праецыруюцца на лялечны свет, заблытваюць гледачоў, задурваюць, вяртаюць да пачатку...

Нешта адбываецца. Мы перажываем ці то крызіс, ці то сталасць. Як уведаць?

УВАГА, КОНКУРС!

Часопіс «Спадчына» з 1 студзеня 1991 года будзе выходзіць большым памерам і перыядычнасцю 6 нумароў на год. У сувязі з гэтым Беларускі фонд культуры і рэдакцыя часопіса аб'яўляюць адкрыты конкурс на новы макет выдання, куды ўваходзіць мастацкае вырашэнне вокладкі, тытульнага ліста, шмуцтытулаў, заставак, рубрык і г. д. Фармат часопіса 70×100 1/16, друк афсетны, аб'ём 7 фізічных аркушаў (112 старонак), 4 старонкі каляровай уклейкі, двухколерны друк тэксту.

Пяць прынятых журы праектаў аплачваюцца па 250 рублёў.

Прэмія за лепшы макет — 300 рублёў.

З пытаннямі ці ўдакладненнямі звяртацца да мастацкага рэдактара часопіса «Спадчына» на адрас: Мінск, вул. Старажоўская, 5; тэл. 34-24-54, 20-46-52;

Тэрмін конкурсу — да 1 кастрычніка бягучага года.

БЕЛАРУСКІ ФОНД КУЛЬТУРЫ.
РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА «СПАДЧЫНА».

СТВОРАНЫ ФОНД

Па ініцыятыве грамадскіх аб'яднанняў і творчых саюзаў рэспублікі створаны Фонд захавання яўрэйскай гістарычнай спадчыны, устаноўчая канферэнцыя якога адбылася ў рэспубліканскім Доме літаратара.

На канферэнцыі былі прыняты статут і праграма работы фонду, мэта якога — садзейнічаць ахове і рэстаўрацыі помнікаў і памятных мясцін, якія расказваюць пра старадаўнія культурна-гістарычныя сувязі яўрэйскага і беларускага народаў, а таксама развіццю і ўмацаванню кантактаў з савецкімі і замежнымі арганізацыямі.

— Для любога народа яго гістарычны вопыт — справа звыш важная,— адзначыў старшыня фонду, заслужаны архітэктар БССР, лаўрэат Ленінскай прэміі Леанід Левін. — Сённяшняе пакаленне, пазбаўленае права на нацыянальную і духоўную спадчыну, усведамляе вялікую адказнасць за захаванне таго нешматлікага, што выжыла ў полымі насільнай асіміляцыі, барацьбы з так званым «касмапалітызмам». Лічачы стварэнне фонду захавання яўрэйскай гістарычнай спадчыны ў Беларусі мерай, якая садзейнічае ўмацаванню ўзаемасувязей, узаемаразумення паміж людзьмі розных нацыянальнасцей, мы заклікаем усіх, каму дарагая гістарычная праўда, падтрымаць нашу ініцыятыву.

А. МІХАЙЛАЎ.

Ліст у рэдакцыю

І аўтару «Рэвізора» не снілася...

Паважаная рэдакцыя! Прачытаў у вашым штотыднёвіку ліст дзеячаў літаратуры, навукі і мастацтва «Адмяніць як незаконнае» (15.06.1990) і адказ на яго «У адпаведнасці з загадам», падпісаны акадэмікам-сакратаром Аддзялення грамадскіх навук М. В. Бірылам і вучоным сакратаром АГН В. К. Банько (13.07.1990). У першым лісце кіраўніцтву АН БССР прапануецца аднавіць былы сектар сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі, які я ўзначальваў у 1984—1986 гг. У адказ кіраўнікі АГН спасылаюцца на загад былога дырэктара Інстытута філасофіі і права АН БССР, цяперашняга дырэктара Інстытута сацыялогіі АН Я. М. Бабосава аб расфарміраванні сектара і на маю заяву ад 30 чэрвеня 1986 г. з просьбай вызваліць мяне ад пасады загадчыка сектара.

З гэтае нагоды ўспамінаецца эпізод з бессмяротнай камедыі М. В. Гогаля. Улагоджваючы «рэвізора» Хлестакова, Гараднічы кажа: мабыць, адна унтэр-афіцэрская ўдава паскардзілася, што яе адлупцавалі па маім загадзе; не верце, яна сама сябе высцебала. М. Гогаль быў вялікі майстар гратэску. Але ў жыцці нашым нядаўнім былі такія гратэскі, якія, мабыць, і не сніліся аўтару «Рэвізора».

Сапраўды, пасля нашых персанальных спраў, пра якія аўтары лістоў, мабыць, не ведалі, ад нас патрабавалі стаць гэткімі «хлыстоўцамі», якія «лупцуюць» саміх сябе. Мой «уход» з пасады загадчыка сектара быў кампрамісам. Каб я часцей прыслухоўваўся да ўласнага сумлення, то варта было б напісаць заяву аб «уходзе» з працы ў АН БССР. Бо як можна было там працаваць, калі самыя «байцоўскія» сілы Інстытута філасофіі і права былі мабілізаваны на тое, каб выканаць пастанову парткома АН БССР пра выгнанне адзінага спаведніка матчынай мовы ў маім аддзеле ды і ўва ўсім інстытуце Алега Бембеля? А мая даволі «дыпламатычная» і асцярожная падтрымка яго кваліфікавалася шматлікімі «камісіямі» як «политически неграмотное отношение» і нават «двурушничество». Ці ведалі пра гэта аўтары «адказу» на ліст?

Прашу рэдакцыю апублікаваць мой план стварэння аддзела эстэтыкі і сацыялогіі культуры («цягнік» сацыяльнай псіхалогіі ўжо пайшоў, не даганіш). Мабыць, ён нагадае кіраўнікам АН БССР пра некаторыя эпізоды, што адбыліся ў Акадэміі «чарнобыльскай» вясной 1986 г. Адзіная «альтэрнатыўная» прапанова да першага пункта: мабыць, варта скасаваць не толькі несправядлівыя рашэнні парткома АН БССР у адносінах да А. Бембеля, Я. Бабосава, А. Тарасенкі і мяне, але і сам партком? У Прэзідыуме і Аддзяленні грамадскіх навук АН БССР ёсць таленавітыя і вопытныя вучоныя, якія могуць і без «кіруючай і накіроўваючай ролі» кіраваць навуковымі даследаваннямі ды інстытутамі.

Уладзімір КОНАН.

«Дырэктару Інстытута сацыялогіі АН БССР, члену-карэспандэнту АН БССР
Я. М. Бабосаву.

Шчырапаважаны Яўген Міхайлавіч!

Паводле Вашай прапановы стварыць у інстытуце навукова-даследчую групу эстэтыкі і сацыялогіі культуры з тым, каб пераўтварыць яе ў адпаведны аддзел, я хацеў бы выкласці свой план аднаўлення гэтага важнага для рэспублікі кірунку даследаванняў.

Як Вам вядома, былы сектар сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі распаўся па віне парткома АН БССР і партыйнай арганізацыі Інстытута філасофіі і права АН БССР. Вясной 1986 года ў разгар чарнобыльскай катастрофы, партком АН БССР і тыя, хто за ім стаяў, арганізавалі «асабістую справу» былога камуніста і супрацоўніка ІФП Алега Бембеля. Прычынай паслужыла публікацыя ў Англіі яго рукапісу ў абарону беларускай мовы, якая тады была выгнаная амаль з усіх сфераў дзяржаўнага, грамадскага і культурнага жыцця рэспублікі. А. Бембеля выключылі з партыі, арганізавалі кампанію ганенняў на яго, і на мяне як загадчыка сектара. Мне была аб'яўлена строгая вымова з занясеннем ва ўліковую картку за «политически неграмотное отношение к работам Бембеля, выполненным в возглавляемом секторе». Адносна мяне партком вынес яшчэ адну пастанову: «Рекомендовать т. Бабосову рассмотреть вопрос о нецелесообразности использования В. М. Конона в должности заведующего сектором». Былі пакараны і Вы (строгая вымова «без занясення») і былы сакратар партбюро інстытута А. А. Тарасенка (вымова). Калі Вы, Яўген Міхайлавіч, не спяшаліся з маім звальненнем, то партком прыняў другую рэдакцыю пастановы: «Считать нецелесообразным оставление В. М. Конона в должности зав. сектором». Апроч таго, у Вашай прысутнасці і пры маўклівай згодзе членаў парткома былы яго сакратар Л. І. Калыхан патрабаваў вусна ад мяне, каб я «впредь не занимал должности зав. сектором».

На гэтым ганенні на мяне не скончыліся. За адну толькі спасылку ў друку на артыкул А. Бембеля. апублікаваны ў братняй Расіі(!), партком ізноў (праз партарганізацыю інстытута) арганізаваў ганенні на мяне і на два гады адтэрмінаваў (звыш «нормы») «зняцце» строгай вымовы.

Між тым, за «інкрымінаваную» ўсім нам публікацыю А. Бембеля і цыклы ягоных вершаў (яго зборнік вершаў быў апублікаваны ў ЗША), А. Бембель у 1989 годзе быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі. Яго даследаванне, за якое нас праследавалі, плануецца да друку ў БССР. Нагадаю таксама, што А. Бембель — за 10 гадоў да афіцыйна дазволенай перабудовы — агітаваў за яе ў інстытуце і сярод грамадскасці Беларусі. Шмат якія з ягоных ранейшых прапаноў (у тым ліку і асноўная канцэпцыя дысертацыі) сёння ўвайшлі ў афіцыйную палітыку ў галіне нацыянальных адносін, культуры і навукі, напрыклад, наданне беларускай мове статуса дзяржаўнай мовы.

Сёння зусім відавочна, што ганенні на А. Бембеля, на мяне і ўскосна на Вас арганізавалі антыперабудоўчыя сілы ў БССР, прынцыповыя праціўнікі беларускай культуры і мовы. Вось чаму так важна, каб сённяшні склад парткома АН БССР і партарганізацыя Інстытута выказалі свае адносіны да гэтых ганенняў, якія, як Вам добра вядома, дэстабілізавалі працу Інстытута.

Мой план узнаўлення аддзела эстэтыкі і сацыялогіі культуры наступны:

1. Неабходна скасаваць рашэнні партарганізацыі Інстытута і парткома АН БССР адносна А. Бембеля, мяне, Вас і былога сакратара партбюро ІФП А. А. Тарасенкі як памылковыя і несправядлівыя.

2. Скасаваць загад аб звальненні А. Бембеля з ІФП і пазбаўленні яго статуса навуковага супрацоўніка.

3. Запрасіць на працу ў гэты аддзел доктара філасофскіх навук, аднаго з вядучых даследчыкаў у галіне эстэтыкі і філасофіі культуры Мікалая Крукоўскага.

4. Пры адсутнасці ў БССР умоў для даследавання гэтай праблематыкі кадры дыскваліфікаваліся, даследчыкі перайшлі на іншую праблематыку. Таму аднаўленне аддзела варта пачаць з падрыхтоўкі кадраў праз аспірантуру. Для пачатку прыняць на працу тых, хто закончыў аспірантуру па гэтай праблематыцы. На мой погляд, можна было б запрасіць У. Зяневіча (завяршае завочную аспірантуру па спецыяльнасці эстэтыка), Н. Сазановіч, кандыдата філасофскіх навук В. Іўчанку, а таксама тых супрацоўнікаў Інстытута, якія дадуць згоду весці даследаванні па эстэтыцы і маюць адпаведную кваліфікацыю. Вельмі важна, каб у аддзеле былі супрацоўнікі, якія прафесійна ведаюць беларускую мову, літаратуру, нацыянальную мастацкую культуру.

5. Вельмі важна таксама, каб спецыялізаваны савет пры Інстытуце атрымаў права прымаць да абароны кандыдацкія і доктарскія дысертацыі па спецыяльнасці «эстэтыка і сацыялогія культуры».

На гэтых умовах я мог бы ўзначаліць навуковае кіраўніцтва аддзелам. Аднак загадчыкам аддзела мог бы стаць іншы спецыяліст, напрыклад, М. Крукоўскі. У такім выпадку я мог бы ўдзельнічаць у даследаваннях аддзела, застаючыся вядучым навуковым супрацоўнікам аддзела гісторыі філасофіі.

Калі палічыце неабходным, прашу Вас, Яўген Міхайлавіч, азнаёміць з гэтай запіскай віцэ-прэзідэнта АН БССР І. Я. Навуменку. акадэміка-сакратара АГН М. В. Бірылу, сакратара парткома АН БССР т. Мулярчыка.

Уладзімір КОНАН,
доктар філасофскіх навук,
сябар Саюза пісьменнікаў СССР і Беларусі.
7 ліпеня 1990 г.»

Чарнобыль і вучоныя: «ТЭЛЕРЫ» ЦІ «ПОЛІНГІ»?

(Пачатак на стар. 5).

мы нам Р. Гейл у інтэрв'ю («Вячэрні Мінск» за 20 чэрвеня 1990 года) сказаў, што ў ЗША ёсць раёны, дзе людзі жывуць на радыеактыўных рудах і ім няма падстаў мяняць месца жыхарства. Між іншым, за мільярды гадоў эвалюцыі прырода больш прыстасавала жывыя арганізмы да жыцця ў раёнах блізка залягаючых да паверхні уранавых руд, чым у тэхнагенных цэзіева-уранава-плутоніевых ландшафтах. Так, напрыклад, у раёне Ісык-Кульскай катлавіны (СССР), дзе маецца натуральная біяхімічная правінцыя з павышаным утрыманнем урану, авечкі выводзяць трапляючы ў арганізм лішак гэтага элементу з дапамогай узмоцненай работы нырак, праз воўну ў час лінькі і г. д. А што выводзіць стронцый-90 з нашых касцей ці плутоній з лёгкіх? Асабліва, калі апошні знаходзіцца ў «гарачых часцінках»?

НА ЖАЛЬ, мы жывём у такую навукова-тэхнічную эпоху, калі ёсць досыць шмат добрых вузкіх спецыялістаў, але вельмі мала людзей, дастаткова кампетэнтных адначасова ў некалькіх галінах ведаў, не кажучы пра тое, што няма энцыклапедыстаў, накшталт М. Ламаносава, У. Вярнадскага і інш. Вельмі многія вучоныя любяць у нашы дні цытаваць Вярнадскага, яго словы аб розуме чалавецтва, наасферы і г. д., але вельмі мала людзей лічаць патрэбным вывучыць толкам яго навуковую спадчыну: вучэнне аб міграцыі хімічных элементаў, аб ролі біясферы ў іх рассейванні і канцэнтрацыі, аб паняцці «форма знаходжання хімічнага элемента ў прыродзе», якое ўвёў у навуку Вярнадскі, і г. д. А без гэтых асноў немагчыма займацца экалогіяй. Форма знаходжання хімічнага элемента памагае зразумець, чаму, напрыклад, насельніцтва можа бяскрыўдна жыць дзве тысячы гадоў каля ртутнага рудніка Альмадэна ў Іспаніі, але пачынае амаль імгненна сур'ёзна хварэць, калі ртуць у акаляючым асяроддзі знаходзіцца, напрыклад, у выглядзе метылртуці ці іншых небяспечных формах. Як гэта было, скажам, у Японіі каля мястэчка Мінамата. Між іншым, мае калегі, маскоўскія геахімікі, нядаўна прыйшлі да высновы, што для свабоднай іртуці ў акаляючым асяроддзі не можа быць аніякай ГДК. Яна будзе паступова назапашвацца ў арганізме чалавека да небяспечных доз пры любой, самай мінімальнай колькасці ў ландшафце. Ці не тычыцца гэта таксама стронцыю-90 і паасобных іншых радыеактыўных элементаў? Дзіўна, калі паважаныя фізікі праводзяць паралелі паміж пляжамі Індыі і Бразіліі, дзе радыеактыўны торый знаходзіцца ў мінерале манацыт, які ўстойлівы да выветрывання, і дзе радыеактыўны матэрыял практычна не трапляе ў біялагічны ланцуг, — з вільготнымі пясчанымі і забалочанымі глебамі Беларусі, дзе радыеактыўнае забруджанне прадстаўлена тонкараспыленым і лёгкарухомым цэзіем, стронцыем, плутоніем і г. д. Браць у разлік толькі велічыню радыеактыўнасці вонкавага асяроддзя, ігнаруючы прыроду хімічнага элемента-выпраменьвальніка, яго форму знаходжання, міграцыйную здольнасць у біялагічным і харчовым ланцужку чалавека, — гэта ўсё роўна, што сцвярджаць, быццам печаная бульба і камень з вогнішча адно і тое ж, бо маюць аднолькавую тэмпературу, г. зн. аднолькавую фізічную характарыстыку.

Самае страшнае для насельніцтва Беларусі—гэта тое, што асноўная радыеактыўнасць у арганізм трапляе праз харчовы ланцужок. У паасобных раёнах — да 80—90 працэнтаў. А трапіўшыя ўсярэдзіну радыеактыўныя элементы павялічваюць абпраменьванне асобных органаў у дзесяткі разоў. Такім чынам, канчатковыя рэкамендацыі навуковых камісій пра магчымасць жыцця ў пацярпелых ад чарнобыльскай аварыі раёнах будуць у многім залежаць ад суадносін у іх «тэлераў» і «полінгаў», ад іх разумення геахімічнай і біялагічнай міграцыі элементаў у ландшафтах і назапашвання ў харчовым ланцужку. Пры гэтым трэба заўважыць, што навуковае рашэнне праблемы, на жаль, знаходзіцца не большасцю галасоў пад тымі ці іншымі заключэннямі ці пісьмамі. Калі б гэта было так, дык, напэўна, яшчэ і сёння чалавецтва сядзела б з «флагістонам» замест кіслароду. Сіла і пераканаўчасць любой навуковай распрацоўкі ўсё ж у яе важкім абгрунтаванні фактычным матэрыялам. Абавязак вучоных даць такі матэрыял. Навуковае абмеркаванне асобных фактаў, тэорый, поглядаў павінна адбывацца ў досыць шырокай, спакойнай і непрадузятай атмасферы, пасля чаго яны могуць класціся ў падмурак тых ці іншых палітычных рашэнняў.

Што тычыцца маральных грунтаў асобных вучоных, то розныя варыянты могуць быць як сярод савецкіх вучоных, так і замежных. Аўтару даводзілася быць сведкам некаторых з дыскусій па 35-бэрнай канцэпцыі. Мяне вельмі ўразіла нядобразычлівасць асобных маскоўскіх вучоных да сітуацыі ў БССР і да пытанняў пераезду насельніцтва. Быццам беларусы паддоследныя трусікі, раз'езд якіх для іх вельмі нежаданы.

Тэму мяркую, што сярод замежных вучоных могуць быць і вельмі гуманныя людзі, як Альберт Швейцар, і самыя заўзятыя «трусаводы».

Такім чынам, вітаючы міжнароднае навуковае супрацоўніцтва і ўдзельнічаючы ў ім, трэба нам тым не менш самым актыўным чынам развіваць сваю беларускую навуку. Спадзявацца на чужую навуку — гэта спадзявацца на чужы розум. У адзін цудоўны дзень ён можа з'ехаць ад нас, закапрызнічаць ці проста аслабнуць! А развіццё сваёй беларускай навукі—гэта ўзмацненне яе прыборнай базы; пасылка маладых людзей за мяжу для павышэння іх навуковага ўзроўню і набыцця ведання моў; стварэнне ўмоў для супрацоўніцтва паміж вучонымі розных ведамасных падраздзяленняў, г. зн. зняццё розных ведамасных бар'ераў, якія замінаюць нам сёння; канцэнтрацыя ў Мінску ўсяго навуковага матэрыялу па радыеактыўнасці, якім валодае чалавецтва. Добрая навука пачынаецца з добрай бібліятэкі. Напэўна, было б мэтазгодна пачаць выпуск на базе АН БССР міждысцыплінарнага часопіса «Чарнобыльская экалогія», у якім вучоныя ўсяго свету маглі б хутка друкаваць самыя новыя вынікі даследаванняў. Самае галоўнае, што будзе заўсёды адрозніваць беларускіх (ці, скажам, украінскіх) даследчыкаў ад іншых — гэта тое, што любы навуковы факт яны будуць вытлумачваць на карысць здароўя свайго народа. І гэтыя факты будуць для іх не навуковай абстракцыяй, не прадметам амбіцый, бо за імі стаяць лёсы і жыцці іх дзяцей і ўнукаў!

Працяг размовы

ШТО Ж ЗДАРЫЛАСЯ З МУЗЫЧНАЙ КУЛЬТУРАЙ?

У «ЛіМе» за 27.04.90 г. прачытаў ліст Ірыны Пракапенкі «Збеднена ўсё наша грамадства...» Аўтарку хвалюе пытанне, чаму нашы людзі не разумеюць і не любяць сімфанічную музыку. Яна піша: «Мне заўсёды шкада такіх людзей, але яны не самі вінаваты ў сваёй музычнай неадукаванасці... Цудоўнае павінна быць здабыткам усяго народа, і дамагчыся гэтага — задача вялікай важнасці».

Мяне, прафесійнага музыканта, таксама — і даўно — хвалюе гэтае пытанне. Хочацца памеркаваць і разабрацца, што здарылася ў нас з музычнай культурай.

У 60-70-ыя гады на філарманічныя канцэрты, на спектаклі опернага тэатра не заўсёды можна было дастаць білеты. Цяпер канцэрты і спектаклі часцей за ўсё праходзяць у напаўпустой зале.

З аднаго боку, нягледзячы на страты апошняга часу ў музычнай адукацыі, савецкая музычная школа — на перадавых пазіцыях, яе аўтарытэт прызнаны ва ўсім свеце. Гэта пацвярджаюць вынікі міжнародных конкурсаў выканаўцаў. Лаўрэатаў у нас шмат, краіна на таленты не збяднела.

З другога боку, — недахоп культуры ў грамадстве, адсутнасць попыту на мастацтва.

Апошнім часам у мастацтве, у музычным асабліва, вызначыліся пэўныя тэндэнцыі. Якія?

Музыка перастала быць з'явай, святам у нейкім сэнсе. Яна страціла сваю першапачатковую значнасць, зрабілася лёгкадаступным і пастаянным фонам нашага жыцця.

Ідзе працэс «адамашвання» культуры. 90 працэнтаў насельніцтва не выходзіць у тэатры, на канцэрты — гэта для іх замяняе радыё, тэлебачанне, пласцінкі, магнітафоны. Цяпер у наша жыццё ўваходзіць і відэатэхніка.

Разгортваецца працэс інтэрнацыяналізацыі культуры, яна робіцца падобнаю і ў СССР, і ў ЗША, і ў Еўропе. Аналагічная з'ява назіраецца і ў Японіі, аднак японцаў хвалюе пытанне нацыянальнай культуры. Пакуль гэты працэс не вельмі закрануў Азію, Афрыку.

За 20 гадоў (узрост цэлага пакалення!) перакачавалі з сяла ў горад дзесяткі мільёнаў нашых грамадзян. Гэтыя людзі цалкам адарваліся ад каранёў нацыянальнай культуры. За вельмі, вельмі рэдкім выключэннем, не сустрэнеш носьбітаў каранёў ні вёскі, ні горада.

Нашы спадзяванні на сярэднюю школу не спраўдзіліся. У школьных праграмах відавочны дысбаланс паміж прадметамі, якія развіваюць лагічнае і вобразнае мысленне. Самая вялікая бяда ў тым, што, сілкуючы юны розум масай інфармацыі, школьныя ўрокі пакідаюць недагружанаю душу, неабуджанымі пачуцці. Рамэну Ралану належыць думка, што музычная адукацыя — другая палова агульнай адукацыі. У гэтым няма сумліву, бо музыка — найбольш эмацыянальны від мастацтва, які закранае чалавечае сэрца і пачуцці непасрэдна.

Эмацыяльная глухата — вынік рацыянальнага выхавання, эмацыянальная тупасць — ад няздольнасці суперажываць. Нарэшце, мы ўсё больш разумеем, што мастацтву замены няма. Веды чалавека лепш засвойваюцца і ўтрымліваюцца ў памяці, калі пройдуць праз свет эмоцый. Бо прадмет мастацтва — гэта душазнаўства, у цэнтры твораў — чалавек, яго пачуцці, думкі, перажыванні. Эмоцыі чалавека і ёсць тая глеба, на якой найбольш трывала грунтуюцца перакананні. У барацьбе за ідэі, за духоўнасць няма ў грамадства лепшай зброі, чым мастацтва. Невыпадкова многія стагоддзі ўплывае на розум і сэрцы людзей царква: яна ўздзейнічае на чалавека сродкамі высокага мастацтва.

Да разумення мастацтва рыхтаваць чалавека трэба з маленства. Паглядзіце збоку на паводзіны дзяцей, якія вучацца ў дзіцячых музычных школах. У асноўным яны вылучаюцца сярод сваіх равеснікаў выхаванасцю, культурай у зносінах, тонкім успрыманнем жыцця. Думаю, што чалавек з душой спагадлівай, чулай да мастацтва, не будзе працаваць абы-як, рабіць нізкаякасную прадукцыю, не пойдзе забіваць, грабіць. Чэрствы, з наглуха закрытымі да мастацтва душой і сэрцам — патэнцыяльны злачынец, які не будзе раскайвацца ў зробленым. Вось — цана мастацтва, уздзеянне якога на свядомасць і паводзіны асобы не заменіш нічым. Да таго ж, занятак любым відам мастацтва — гэта перадусім праца. А ці вынайшла асвечанае чалавецтва лепшы сродак выхавання, чым праца? Падлеткам, уцягнутым у творчую працу, няма рэзону марнаваць час, бадзяючыся па пад'ездах і дварах.

Не сакрэт, што цяпер моладзь у вольны час менш чытае. Калі не чытае, то і не разважае аб прачытаным. А чытанне ж — таксама праца, праца разумовая. У рэшце рэшт, навучыць, прывучыць дзіця чытаць — гэта дапамагчы яму зрабіцца чалавекам.

У падлеткаў цяпер рэдка ўбачыш гітару, пачуеш добрую песню. Гітару замянілі магнітафоны, плэйеры... Што ж, гэта прыкмета нашага часу. Ва ўсіх — тэлевізар, радыё, магнітафон, прайгравальнік. У век інфармацыйнага буму дастаткова толькі націснуць кнопку — і не трэба ні думаць, ні перажываць.

З усіх крыніц інфармацыі самая магутная, несумненна, тэлебачанне. Цікавасць да яго значна ўзрасла з пачаткам перабудовы ў краіне. Галоснасць вакол забаронных тэм, з'яўленне новых перадач («Да і пасля апоўначы», «Погляд», «Крок» і інш.) прыцягваюць увагу мільёнаў гледачоў, асабліва моладзь. Але звярніце ўвагу, чым запаўняюцца на тэлеэкране так званыя музычныя паўзы. Акрамя рок-музыкі, цяжка што-небудзь пачуць. І гэта доўжыцца штодня, месяцы, гады. І неўпрыкмет такім чынам ТБ выхоўвае густы і слых моладзі, хочам мы гэтага ці не. Часам вядучыя маладзёжных праграм тлумачаць, што рок — жаданне маладых людзей. Многія з іх слухаюць толькі рок, і толькі рок для іх музыка, а ўсё астатняе — не.

Няхай чытач не падумае, што я — праціўнік рока. Зусім не. Але, пагадзіцеся, што ў гэтай галіне багата «прадукцыі» такой, якая з музыкай не мае нічога агульнага. Тое ж можна сказаць і пра тэксты. Вядома, сярод рок-груп ёсць і таленавітыя, чыя творчасць нясе глыбокія думкі і пачуцці, яркую музыку. Ды, на жаль, побач шмат прызначанага не для вуха і сэрца, а для ног... Але ж, сядаючы да тэлеэкрана, мы зусім не збіраемся танцаваць пад музыку, мы — яе слухачы. Чаму ж мелодыі ды рытмы, прызначаныя для дыскатэк, падаюцца маладым людзям у якасці ўзору **музычнага мастацтва?** Ці здолее пасля такога штодзённага прэсінга малады чалавек успрымаць сімфанічную, оперную, народную музыку?

Сумняваюся!

Масавая глухата да цудоўнага, няздольнасць успрымаць сапраўднае мастацтва апанавала ўжо некалькі пакаленняў. Цяперашняга нашага чалавека цяжка раскатурхаць, усхваляваць, тым больш уразіць. Цяжка знайсці душу, гатовую ўстрапянуцца. Адначасова прапаганда забаўляльнай музыкі выхоўвае гультайства, спажывецтва, прыводзіць да парушэння экалогіі духу, густу. У большасці сваёй поп-музыка рэкламуе пустую штодзённасць, якая не нясе глыбокіх думак. Абстаноўка наўкол, вядома, далёкая ад гультайства, і, магчыма, эстрада змяншае дэфіцыт станоўчых эмоцый у грамадстве. Ды шкада, што на духоўны дэфіцыт у нас мала звяртаюць увагі. Дэфіцыт цяпер на ўсё, але на Музыку дэфіцыту няма.

Невыпадкова, што да песень, якія запаўняюць нашу эстраду, у слухачоў не ўзнікае часам ніякіх адносін. Мы прывыклі да таго, што там пануе слоўная і музычная макулатура, духоўная пустата з адным «сэнсам» — пацешыць любой цаной. А хіба не павінна песня ўвайсці ў сэрца, ускалыхнуць душу, думку, грамадзянскае пачуццё? Хіба не павінна ісці ў эфір толькі таленавітае? Падробкі нам не патрэбныя. На шляху аднадзёнак варта ставіць заслону: занадта дорага нам яны абыходзяцца — бездухоўнасцю пакаленняў. Няхай гэта «творчасць» гучыць у дыскатэках, а не па тэлебачанні для дзесяткаў мільёнаў слухачоў. Давайце задумаемся: надта пра сур'ёзныя рэчы ідзе гаворка!

У эстэтычнай, мякка кажучы, недасведчанасці нашу моладзь увогуле нельга вінаваціць: яна гадавалася ў пэўным асяроддзі. Што ўбрала, тым і багатая. Большасці маладых сумна на «цяжкіх» спектаклях і фільмах, ім падавай «сунічку». Яны не ўмеюць хвалявацца, перажываць нават у глядзельнай зале, ведаюць толькі бяздумныя забавы.

Высокае мастацтва ва ўсе часы і паўсюль не было даступнае абывацелям і мяшчанам з прычыны выхаванай у іх абыякавасці. З другога боку: можа, абыякавасць — спосаб уцячы ад драматычнага зместу нашага жыцця з яго неўладкаванасцю, дэфіцытамі, чэргамі? Ну што ж, калі так — гэта сімптом духоўнага нездароўя грамадства.

Так, цяжка жыць зараз. У многіх з'явіліся разгубленасць і недавер. Можа, адсюль і бяруць пачатак апатыя і інертнасць маладых. І калі ўжо мы, скарыстаўшы галоснасць, абнародавалі горкую праўду, то павінны пачацца і дзеянні. Хіба не настаў час дзейнічаць? Хто адно толькі абураецца, напрыклад, сітуацыяй з культурай у нашай краіне, той фактычна абыякавы. Абурацца і крытыкаваць заўсёды лягчэй, чым дзейнічаць.

Я ўпэўнены ў неабходнасці новых — і чым хутчэй! — намаганняў па выпраўленні становішча ва ўсіх напрамках. Каб хутчэй вырашыць праблемы духоўнай культуры, дзейнічаць неабходна паўсюдна, ад дзіцячага садзіка да аспірантуры. Прыярытэт тут належыць сродкам масавай інфармацыі. Гэта крыніца не павінна быць замутнёнаю сумніцельнымі падробкамі пад мастацтва, нельга ператвараць яго ў «прахадны двор». Павінны гучаць першакласная музыка і лепшыя выканаўцы. (Для прыкладу згадаем добры вопыт ЦТ, такія перадачы, як «Музычны кіёск», «Музыка ў эфіры», «Гэта было, было...», «Грай, гармонік», «Галасы народных інструментаў» і іншыя).

На жаль, многія музычныя перадачы глядзяць абмежаваная колькасць людзей. Як змяніць становішча? Думаю, настаў час асветніцтва. Кампазітар А. Шнітке сказаў: «Сучасны слухач хоча пачуць «слова пра музыку». На Цэнтральным тэлебачанні ёсць цудоўны вопыт Я. Святланава, Г. Раждзественскага, У. Чарнушэнкі, С. Бэлзы і інш. Перадаць здольнасць успрымаць цудоўнае можа толькі той, хто сам валодае такой здольнасцю, хто да гэтага далучаны, небыякавы, хто хварэе за сваю справу. На ніве музычнага асветніцтва і ў нашай рэспубліцы патрэбны асобы, надзеленыя здольнасцю зараджаць любоўю да музыкі іншых, а не проста спецыялісты, якія чытаюць лекцыі па музычным мастацтве. А зарадзіць і прывабіць іншых могуць толькі тыя, хто сам захоплены.

Невыпадкова ў многіх высокаразвітых краінах пытанне культуры нацыі, у шырокім сэнсе слова, стаіць далёка не на апошнім месцы. Відавочна, што гэта абумоўлівае іх прагрэс ва ўсіх іншых сферах. Нам трэба вучыцца, пераймаць вопыт чалавецтва! Дарэчы, у адной з перадач «Музыка ў эфіры» кампазітар Р. Шчадрын распавядаў пра Японію. У Токіо — 11 канцэртных залаў, цудоўных паводле акустыкі, вялікіх па ўмяшчальнасці. Яны запаўняюцца штовечар. Гарадскія ўлады маюць намер пабудаваць яшчэ некалькі, бо наяўных ужо не хапае. У вялікіх магазінах ціха гучыць класічная музыка, у ліфтах высотных дамоў, гасцініц, падымаючыся, вы пачуеце Вердзі, Чайкоўскага!

А ЗША? Там больш чым 1200 сімфанічных аркестраў. (У нас іх каля 60). Значыць, тамтэйшаму народу гэта трэба, канцэрты наведваюцца, білеты раскупляюцца — а капіталісты ж умеюць грошы лічыць. Што тут скажаш, калі ў амерыканцаў амаль усе універсітэты — з музычным аддзяленнем...

На жаль, паліцы нашых магазінаў, дзе гандлююць грампласцінкамі, завалены забаўляльнай прадукцыяй. Вы не заўсёды зможаце купіць Баха, Рахманінава, Чайкоўскага, Шастаковіча... Вялікім кампазітарам, стваральнікам сапраўдных скарбніц, што сталі класікай, не знаходзіцца месца побач з эстрадай, якой належыць прыярытэт тыражоў пласцінак. Многіх пакупнікоў нават ці не палохаюць словы «класічная», «сур'ёзная», «сімфанічная» музыка. Заглухла ў людзях патрэба ў высокім мастацтве. Ды жыццё не падманеш. У цяжкі час высокае мастацтва чалавеку яшчэ больш неабходна, каб верыць, марыць. Патрэбны Бах, Моцарт, Бетховен, Чайкоўскі, каб жыць і каб выжыць. Высокае мастацтва заўсёды несла здаровы зарад, веру — праз барацьбу і пакуты.

Без прадметаў раскошы можна пражыць жыццё, застаўшыся чалавекам. А без сілы духу?.. Зразумеўшы маштабы страт у нашым грамадстве, мы позна спахапіліся: эканоміць на культуры, на духоўнай аснове грамадства — злачынна! Ды шкада, што аказваемся моцныя заднім розумам... Яшчэ ж у застойныя часы гучалі трывожныя галасы дзеячаў мастацтва, культуры, але да іх не прыслухоўваліся. Наперад не глядзеў ніхто з тых, хто абавязаны быў гэта рабіць. Лічылі, што досыць «ідэалагічнай апрацоўкі», — будуць і культура, і духоўнасць, і маральнасць; але памыліліся.

Ці хутка цяпер навучацца людзі адрозніваць сапраўднае мастацтва ад яго падробкі, адрозніваць тых, хто творыць, ад тых, хто робіць нешта падобнае?! Колькі добрых слоў гаворым мы пра культуру, духоўнасць, і такія бываюць далёкія ад слоў нашы справы. Для выратавання нашага грамадства патрэбныя людзі, якія ўмеюць думаць і адчуваць. Час усім разам, грунтоўна, з трывогай падумаць пра якасць чалавечай душы — не толькі пра якасць адзення і прадметаў спажывання. Настаў час усур'ёз заняцца экалогіяй музыкі, экалогіяй культуры, увесці тут, калі хочаце, штосьці накшталт цэнзуры. Трэба паставіць заслону другасортнай музыцы! Павінен жа хтосьці ўсур'ёз адказваць за музычную палітыку...

Наогул, трэба зразумець, як бяздарна мы жывём у канцы XX стагоддзя: без патрэбнасці ў цудоўным, задавальняючыся прымітыўным, забаўляльным! Няўжо не прыкра — пражыць жыццё, пазбаўленае радасці і здольнасці разумець высокае мастацтва?

«Прыгажосць выратуе свет»... Несумненна, бо яна не толькі прыносіць радасць і асалоду, але і ўзвышае чалавечыя сэрцы і душы, робіць нас лепшымі. Дык жа трэба гэтыя сэрцы і душы выхоўваць да ўспрымання цудоўнага. І тады немагчыма будзе абмінуць цудоўнае музычнае мастацтва — тую крыніцу, якая наталяе прагу хараства.

Аляксандр СЕЛАЧНІК,
старшы выкладчык БДК.

ЗА ПУЛЬТАМ — МАЙСТАР

Чутка пра Смаленскі рускі народны аркестр намнога апярэдзіла гастрольныя маршруты гэтага калектыву, пра які мы даведаліся зусім нядаўна і сустрэчы з якім нецярпліва чакалі. Калектыў гэты зусім юны, як па ўзросце яго ўдзельнікаў, так і па часе свайго існавання. Два гады назад у Смаленску адбылося яго першае выступленне.

Нараджэнне гэтага калектыву звязана з імем народнага артыста РСФСР, заслужанага артыста БССР Віктара Дуброўскага.

В. Дуброўскі — асоба незвычайная! Як вядома, пачатак яго творчай дзейнасці быў звязаны з Дзяржаўным сімфанічным аркестрам БССР, які ён узначальваў у сярэдзіне 50-х — пачатку 60-х гадоў. Гэта быў час станаўлення і росквіту калектыву. Выдатны дырыжор пакінуў значны след у сэрцах старэйшага пакалення беларускіх музыкантаў і слухачоў.

І вось — новая сустрэча з майстрам. Першы вечар, пад назвай «Вясна ў Вене», цалкам быў аддадзены музыцы І. Штрауса. У выкананні Акадэмічнага сімфанічнага аркестра БССР прагучалі цудоўныя вальсы, прыгожыя полькі, раскошныя ўверцюры да аперэт выдатнага кампазітара. (Трэба адзначыць, што такая лёгкая музыка нашаму аркестру далася з вялікай цяжкасцю). На другім вечары іграў Смаленскі народны аркестр. Уверцюра да оперы М. Глінкі «Руслан і Людміла» распачала канцэрт, надаўшы яму святочны, урачысты характар. Затым перад слухачом паўстаў карагод самабытных мелодый: абразок «Гарманіст іграе» Д. Львова-Кампанейца з яе немудрагелістымі пераборамі рускага гармоніка, зухаватым поступам удалых хлопцаў і мяккім дзявочым карагодам; п'еса І. Якушэнкі «На гулянні», напісаная ў вострасучаснай манеры на матэрыяле беларускай «Лявоніхі» з выкарыстаннем лыжак, ражкоў, карабкоў; вядомая ва ўсім свеце «Калінка» ў апрацоўцы В. Гарадоўскай, па-майстэрску выкананая юным балалаечнікам лаўрэатам Усерасійскага конкурсу А. Архіпаўскім...

Салістка ДАВТа БССР Н. Галеева ў суправаджэнні аркестра спявала рамансы А. Булахава, А. Вярстоўскага, фрагменты з оперы Ж. Бізэ «Кармэн» і інш.

Незабыўнае ўражанне зрабіла вядомая п'еса ў апрацоўцы В. Дуброўскага «Вячэрні звон». Ледзь улоўныя гукі звона ў вечаровых прыцемках, самотны падарожнік, родныя мясціны і дарагія ўспаміны далёкага юнацтва... Самае цікавае, што ў якасці званоў тут выкарыстоўваюцца распілаваныя рэйкі, тыя самыя, па якіх ходзяць цягнікі. Рознай даўжыні, падвешаныя на вялікім каркасе, яны гучаць, як сапраўдныя званы. Дзе, у якой другой краіне дырыжор, народны артыст, разам са зваршчыкамі здагадаецца распілаваць чыгуначныя рэйкі, каб выкарыстаць іх у якасці музычных інструментаў? Такое магчыма толькі ў нас! І ў гэтым—і наша ганебная беднасць, і наша унікальная кемлівасць, невычэрпнасць таленту...

Мастацтву гасцей мінчане аказалі дастойны прыём: стоячы апладзіравала зала, было мноства кветак...

Ларыса ТАІРАВА.

ЗАЗІРНІЦЕ Ў «НАША СЛОВА»

На першай старонцы чарговага нумара бюлетэня Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны «Наша слова» — дарагі і знаёмы партрэт Кузьмы Чорнага. 90-годдзе з дня нараджэння класіка нацыянальнай літаратуры выданне адзначае і перадрукам артыкула «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры», асноўныя палажэнні якога актуальны і сёння.

Пытанні культуры мовы закранаюцца таксама ў артыкуле А. Клышкі «На адной ноце», нататцы У. Содаля «Не скланяецца?», развагах С. Шупы.

У нумары — справаздача М. Супрановіча з навукова-практычнай канферэнцыі «Дзяржаўнасць беларускай мовы: праблемы і шляхі ажыццяўлення», падборкі твораў Г. Дзмітрыева, У. Паўлава, В. Шніпа, Л. Рублеўскай і «Голас дзяцей — голас божы», артыкул А. Мяльгуя «Беларускі грамзапіс: SOS!», падборка чытацкіх лістоў.

Прыемная навіна для пастаянных чытачоў «Нашага слова»: бюлетэнь уключаны ў каталог перыядычных выданняў СССР пад індэксам 74975 і на яго можна падпісацца, пачынаючы з 1991 года. Кошт гадавой падпіскі — 2 рублі 40 капеек.

Па тэрміне службы

(Пачатак на стар. 8—9).

не маглі справіцца з такой масай народу. Не хапала месцаў. Людзі спалі ўпокат на падлозе. У дзіравых брызентавых палатках...

Аднак усё па парадку.

З Ташкента ў воінскую часць нас прывезлі ў крытых брызентам машынах. Мы вельмі доўга сядзелі на сонцы, было горача і млосна. Маладых салдат, гэткіх жа, як і мы, было досыць шмат. Відаць, акрамя самалётаў, якія прыляталі ў Ташкент з «жывым грузам», былі яшчэ і цягнікі, якія ў імя інтэрнацыянальнага абавязку імчаліся па рэйках з шалёнай хуткасцю.

Нарэшце ў нас сабралі дакументы. Нейкі аморфны, заспаны, увесь змяты старшы лейтэнант адвёў групу з некалькіх дзесяткаў чалавек, сярод якіх былі і мы, у казарму. Гэта было гнюснае памяшканне, абсалютна антысанітарнае, непрыгоднае для нармальнага чалавечага існавання. Аднак мы былі салдатамі. Нас можна было пакласці спаць на брудную падлогу, нам нічога не варта было накрыцца шынялём, нам не агідныя былі чалавечыя адходы, якія, з-за няспраўнасці санвузла, выліваліся з туалета ў калідор, напаўняючы яго страшэнным смуродам... У дадатак да ўсяго, нас амаль не кармілі, інакш кажучы, нас, вядома ж, кармілі, але, па-першае, давалі вельмі мала, салдатам заўсёды не хапала; па-другое, вялікая колькасць перасыльных, заходзячы партыямі па дзесяць чалавек кожную хвіліну ў сталовую, адразу ж бегла да сталоў, бо закон быў: хто першы схопіць — той і з'есць. Хапалі, забіралі, кралі не толькі са свайго стала, але і з іншых, суседніх. Многія выходзілі са сталовай з лустай хлеба — гэта было яшчэ добра, што ім дасталося хоць нешта. Некаторыя ж проста са злосцю плявалі на ўсё і выходзілі са сталовай галоднымі.

Першым часам нас, пяць чалавек паўгалодных салдат, ратаваў сухпай, які нам выдалі яшчэ ў старой часці — тушонка, грэчка з мясам і г. д. Потым нешта з гэтых прадуктаў скончылася, нешта ўкралі, і стала тугавата. Непасрэдных начальнікаў у нас не было, ніхто нас не пільнаваў, народу было процьма, і мы сталі ўсё часцей хадзіць самаходам у горад. Грошай было няшмат, але мы эканомілі — куплялі танныя ляпёшкі — лаваш і малако ці сок. Вінаградам нас частавалі ўзбекскія жанчыны, але мы бралі проста так рэдка. Часцей чым-небудзь дапамагалі па гаспадарцы — і нам плацілі тады зусім заслужана. Памятаю, як адной старэнькай рускай жанчыне мы прывалаклі з рынка мех бульбы. Дома яна нам вельмі дзякавала, частавала чаем і арэхамі. Другі раз, на рынку, я папытаў у сярэдніх гадоў узбечкі, колькі каштуе вінаград. Яна назвала вельмі высокую цану, трэба было аддаць усе нашы грошы за сотню-другую грамаў гэтага праклятага вінаграда, і мы адмовіліся, пайшлі далей. Жанчына дагнала нас ужо за паваротам з вялікай гронкай спелых ягад.

— Бярыце, бярыце! — гаварыла яна нам разгублена і совала нам у рукі вінаград. Але мы не ўзялі. Жанчына яшчэ доўга стаяла і глядзела на нас. Можа, і ў яе сын дзе-небудзь служыў? Ці пакуль не служыў, але хутка павінен быў прызывацца, і жанчына маліла бога, каб толькі не ў Афганістан, каб толькі не ў Афганістан... Ніхто не зможа сказаць дакладна, пра што думала тая жанчына-ўзбечка. Скаланулася, пэўна, душа, напаткаўшы худых, брудных салдат — вось і ўсё...

Увогуле, трэба сказаць, напаўгалоднае існаванне нас не надта турбавала. Мы ўспрымалі ўсё гэта спакойна, як належнае і нават нармальнае. Пэўна, занадта маладыя былі. 18 гадоў — узрост складаны, няўстойлівы, зменлівы. Жыццё ў такія гады можа растаптаць. І таптала. Вельмі ж многае ўспрымалася ў той час у ружовых танах, рамантычна. А жыццё крыла рамантыку жорсткімі казырамі: рэальнымі, будзённымі, крывавымі...

Тут мы сутыкнуліся і з чалавечымі адносінамі, якія зусім не былі падобны на чалавечыя адносіны, — з так званым «нестатутнікам». Ён праяўляўся тут пакуль зрэдку па дзвюх прычынах: нас было вельмі шмат, праз гэты перасыльны пункт за той ці іншы месяц праходзілі тысячы. Зарганізаваць такую процьму народу нават з дапамогай нестатутных узаемаадносін было немагчыма: некалькі стараслужачых сяржантаў ды радавых пастаяннага саставу часці грамадзянскай абароны (!), пасланых для ўтаймавання «духаў», што ляцелі ў Афганістан, не ў стане былі што-небудзь зрабіць. Па-другое, сярод саміх маладых салдат, што транспартаваліся ў Афганістан, пазаўстаўныя ўзаемаадносіны асабліва ўсталявацца не маглі, бо не было неабходнага размежавання па тэрмінах службы. Гэта не азначае, што пазастатутніка ў такіх умовах не ўзнікала. Проста ён не паспяваў вырасці, аформіцца, замацавацца, бо гэта была перасылка, а не войскі.

Адзін чачэнец ласкава прапаноўваў мне ўшыць яго штаны. Маё адмаўленне ён не ўспрыняў і ўдарыў кулаком у зубы. Я выцер скрываўлены рот, але рабіць што-небудзь усё роўна не стаў. Побач нікога не было, братаны мае разбрыліся хто куды. Гэта і скарысталі каўказцы. Зразумеўшы, што толку не будзе, яны адпусцілі мяне. Чачэнец, што прыклаўся кулаком да маіх зубоў, быў прыгожы жылісты хлопец. Ён пагражаў мне пасля таго неаднойчы, але біць не біў і здароўкаўся першым. Гэты выпадак быў, вядома, дзіцячым садком у параўнанні з тым, што нас чакала ў Афганістане, нечым накшталт прэлюдыі, уступам да вялікай, пакуль ненапісанай сімфоніі. У Афганістане скараліся ўсе. Хто ў большай ступені, хто ў меншай. Надзея на вяртанне жыла ў душы кожнага, а ўцякаць не было куды. Тыя адчайныя, якія рашаліся на безаглядныя ўцёкі, атрымлівалі не волю, а зняволенне ці кулю сапраўдных духаў. Не мірыліся з дзікімі нормамі жыцця тыя ж каўказцы. Іншая справа, што часта яны выкарыстоўвалі сваю згуртаванасць не з лепшымі мэтамі, затое яны ўсведамлялі сваю культуру, сябе, свае традыцыі. Яны разумелі, што чалавек з роднай зямлі — гэта не тормаз, не вылюдак, не замок, а брат, зямляк, суродзіч. І яны аберагалі гэтага суродзіча, шанавалі, паважалі, аддавалі апошняе. Славяне ж, за рэдкім выключэннем, мала клапаціліся пра землякоў — «зямеляў». Іншы раз маладыя маглі зазнаць ад сваіх жа «суродзічаў» такія здзекі, якіх не зведвалі нават салдаты іншых нацыянальнасцей. Часта земляка, як ні сумна, лупцавалі больш, чым не земляка. Адзінае апраўданне гэтага бачу я ў тым, што дзяржаўная машына дзесяцігоддзямі вельмі добра працавала на ніве блізкароднасных славянскіх народаў. Нацыянальная самасвядомасць і простая самапавага выкошваліся пад корань. Патрэбны гады і гады, каб адрадзіць іх...

Некалькі слоў мне ўсё ж хацелася б сказаць пра тых маіх землякоў, якія сапраўды імі былі. Ува ўсіх адносінах. Гэта: Сяргей Мандрукевіч і Саша Бічык. Пра другога я раскажу пазней, сустрэліся мы з ім у Афганістане. З першым жа ў нас адбылося вось такое дзіўнае знаёмства.

На нас увесь час палявалі, як на дармавую сілу, стараслужачыя мясцовай часці. Аднойчы мы трапілі ў іхнюю пастку. Нас зачынілі ў агромністым, забітым рознымі армейскімі рэчамі складзе. Прапаноўвалася за некалькі гадзін зняволення акуратна злажыць да сцяны зваленае гарой таннае туалетнае мыла. Працавалі доўга, старанна. Добрага паўдня. Мыльны пыл напоўніў затхлае паветра, не было чым дыхаць. Закупораны склад нас душыў, вокан не было, акрамя невялікіх зацэментаваных у сцяну шклоблокаў. Нарэшце мы ўсё зрабілі, нас выпусцілі на волю.

Другі раз мяне і казаха Кайрата прывялі ў каравульнае памяшканне. Патрабавалася чысціня падлогі. Вось тут і з'явіўся ў маім жыцці высокі здаровы хлопец.

— Ну, ты — казах, бачу, — сказаў ён Кайрату. — А ты адкуль?

— З Мінска, — адказаў я.

Мыццё падлогі адразу было адменена. Я аказаўся земляком сапраўднага земляка. Нас пасадзілі за стол. Доўга адкормлівалі, распытвалі, цікавіліся. Мандрукевіч у гэтыя апошнія дні перад адлётам у Афганістан неаднаразова дапамагаў: ён раздабыў мне новую чыстую форму, чаравікі, увесь час падкормліваў, заступаўся, — адным словам, жыццё сяк-так наладзілася, за што я і застаюся ўдзячны гэтаму чалавеку.

На перасылцы нас досыць працяглы час трымалі ў невядомасці, а з ёй жыць было неяк нязручна — чалавек больш любіць пэўнасць. Нам не гаварылі пра дзень вылету. Хадзілі розныя чуткі, адна за другую лепшыя. Нарэшце, нам абвясцілі: заўтра ў пяць раніцы. Стала быццам лягчэй, але невядомасць не знікала: мы ведалі, што ляцім у Афганістан, але што будзе далей, што нас чакае наперадзе, — гэтага мы не ведалі.

Нас прывезлі на аэрадром. Там давялося прасядзець яшчэ некалькі гадзін, пакуль не былі ўладжаны ўсе перададлётныя справы.

Каля самалёта ваенны юрыст забіраў савецкія грошы. Улады не без падстаў баяліся кантрабанды. Здавалі мала і нямногія. Амаль ні ў кога грошай не засталося. Тыя, хто меў ладныя сумы, зусім слушна старанна іх прыхоўвалі, разумеючы, што чорны дзень яшчэ толькі-толькі набірае сілу.

Пачалася пасадка.

І тут тоўсты, увесь нейкі далікатны армянін (не, не той, што ехаў з намі з вучэбкі) рвануўся з трапа.

— Нэт, нэт! Нэ надо! — крычаў ён. — Нэ паеду! Пустытэ мена! Пустытэ!

Ён плакаў, па-сапраўднаму плакаў, наўзрыд. Яму заламалі рукі нейкія людзі і ўпіхнулі ў грамадзянскі самалёт ТУ-154.

Узлёт быў кароткі. Праз некалькі хвілін гожая сцюардэса элегантна, з усмешкай распнутага паведаміла:

— Самалёт набраў вышыню і знаходзіцца на ўзроўні 11 тысяч метраў над зямлёй. Мы перасеклі граніцу Дэмакратычнай Рэспублікі Афганістан.

І зараз жа я пачуў другі голас, майго таварыша:

— Прыкінь, — сказаў ён з блазнаватай усмешкай, — колькі з гэтага самалёта вернецца дадому?

1985—1987 гг. Афганістан. Кабул.

Сталіца Афганістана сустрэла нас сухім ветрам, пякельным сонцам і выпаленай жаўтавата-рудой зямлёй. Усё было незвычайна: гарбатыя горы з заснежанымі вяршынямі хрыбтоў, верталёты, што завіслі над гэтымі каменнымі камлыгамі і пускалі ракеты адстрэлаў, бронзавыя непрыветлівыя людзі ў незнаёмай форме без пагонаў.

Нас пастроілі на пасадачнай паласе. Маўчанне скавала нашы душы. Насустрач нам ішоў строй дэмбеляў. З узнагародамі на парадных кіцелях, з заламанымі на патыліцы берэтамі і фуражкамі, з выгнутымі, зіхатлівымі на сонцы спражкамі, — гэтыя хлопцы ішлі ганарыста і ўпэўнена. У іх наперадзе была доўгачаканая сустрэча з радзімай, яны ляцелі дадому. Нас жа толькі-толькі кінулі ў абдымкі чужой зямлі, і аб сустрэчы з домам мы, калі і марылі, дык не раней, чым праз паўтара года. Дэмбелі глядзелі на нас з непрыхаванай цікавасцю і трошкі з пагардай.

Нехта з іх спытаў:

— Ну, як у Саюзе?

Калі адказалі, строй скалыхнуўся радаснымі воклічамі і нейкі дэмбель-рэаліст гукнуў:

— Вешайцеся, «духи»!

Вешацца пакуль ніхто не думаў.

Нас адвялі на чарговую перасылку, якая знаходзілася побач з узлётнай паласой. Уся нейкая нечаканая і па-паходнаму гаманлівая, з фанернымі казармамі-модулямі для пастаяннага саставу і з брызентавымі палаткамі для перасыльных, — яна зрабіла на нас гнятлівае ўражанне.

Зноў пастроіліся. «Купцы», якія прыбылі з розных месц Афганістана, пачалі набіраць салдат. Набор рабіўся як з улікам спецыфікі кадраў, так і без яго. Было мноства выпадкаў, калі салдаты, якія прайшлі курс вучэбкі танкістаў, траплялі ў сувязь, а сувязісты — у артылерыю ці пяхоту...

Тут жа, побач з «купцамі», сноўдаліся стараслужачыя і іх шасцёркі. Адзін з іх падышоў і да майго суседа.

— Лёзы ёсць, братан? — добразычліва спытаў ён.

Лёзы былі. Мой таварыш дастаў з пачка два лёзы і падаў прасіцелю.

— Давай увесь пачак, чада! — сказаў ужо незадаволена стараслужачы. — Яны могуць табе больш не спатрэбіцца, а мне на дэмбель хутка. — Ён вырваў з рук майго таварыша лёзы і пайшоў далей уздоўж строю...

Некалькі слоўцаў пра гэтую фразачку: «мне на дэмбель, а табе...» Выраз гэты адлюстроўваў пэўную філасофію жыцця салдат у Афганістане. Ён вельмі дакладна характарызуе як стараслужачага, які дачакаўся дэмбеля і робіць усё, каб гэты дэмбель ажыццявіўся, ператварыўся не ў бесцялесную мару, а ў рэальнае, адчувальнае, радаснае і жывое; так і маладога салдата, якому пакуль яшчэ дом, радзіма, воля здаюцца амаль нерэальнымі, неажыццявімымі, які толькі асэнсоўвае ўбачанае, «пераварвае» ўсё ў сабе, вырашае, што яму рабіць, як жыць. І тут зноў неабходна напомніць пра тэрмін службы, якім вымяралася ў тых умовах вельмі многае, якім замянялася тое, што замяняць, магчыма, і не варта было.

Быў такі выпадак. Двум салдатам, маладому — «духу» і стараслужачаму — «дзеду», загадалі праверыць кішлак. Адышліся. «Дзед» кажа маладому:

— Далей ідзі адзін і вяртайся. Мне на дэмбель, а табе, калі што, дык...

Малады заўпарціўся: не пайду, і ўсё. Як «дзед» яго ні біў, як ні пагражаў усімі магчымымі жахамі будучага вяртання ў часць, — усё дарэмна, малады ні з месца. Давялося ісці ўдвух — загад ёсць загад. Не дайшоўшы да кішлака, напароліся на засаду. «Дзеда» паранілі. Адстрэльваючыся, ім цудам удалося адарвацца. Малады дапамагаў стараслужачаму, як мог: падтрымліваў, цягнуў на сабе, паіў з біклагі заваранай вярблюдзінай калючкай. «Дзед» ад болю енчыў, прасіў схаваць яго, пакінуць вады і потым прыслаць за ім братаноў альбо прыстрэліць. Тады малады выскаліў зубы. зларадна засмяяўся:

— Ты, гад, мяне ў казарме мучыў — цяпер сам памучайся!

«Дзеду» нічога не засталося рабіць як падпарадкавацца волі салдата, маладшага па тэрміне службы. Малады дацягнуў яго да сваіх. «Дзеда» накіравалі ў шпіталь. Вылечылі. І «дзед» вярнуўся. І пачаў страшэнна здзекавацца са свайго выратавальніка...

Парадаксальна? Толькі на першы погляд. Справа ў тым, што калі чалавеку застаецца да дэмбеля, да гражданкі тры-чатыры месяцы, калі ён ужо яскрава бачыць перад сабой сонца свабоды і ў той жа час над галавой свішчуць кулі, — такі чалавек жыве адной думкай: як выжыць. Дзеля гэтага, дзеля ажыццяўлення гэтай мары ён здольны на многае такое, што не ўкладваецца ў рамкі будзённага мірнага чалавечага жыцця. А калі ўлічыць, што нейкі «дух» — малады ды зялёны — прымусіў «дзеда» спалохацца і ўсумніцца ў рэальнасці яго будучага цывільнага жыцця, тады не пададуцца гэткімі ўжо дзіўнымі здзекі са свайго выратавальніка...

На Кабульскай перасылцы лёс пратрымаў нас нядоўга. Нам не давялося ляцець ні ў Шындант, ні ў Кундуз, ні ў Джалалабад. Тым жа днём па нас прыехалі і завезлі на ўскраіну Кабула, дзе знаходзілася часць, у якой мы і павінны былі знайсці прытулак на доўгія паўтара года. У мяне няма намеру па парадку распавядаць, як нас даставілі ў часць, як сустрэлі стараслужачыя бездапаможных «духаў», як мы настойліва і не без дапамогі шматлікіх настаўнікаў авалодвалі службай, прымушаючы сваю душу ўлівацца ў бурлівую плынь новага калектыву, — усё гэта досыць нудныя прыватнасці. Да таго ж, здаецца, мне ўдалося даволі падрабязна расказаць, як маглі трапіць і як траплялі ў Афганістан нашы салдаты, таму цяпер у мяне трошкі іншая мэта — абагульніць убачанае і спазнанае і сказаць хаця б сотую долю праўды пра Афганістан, пра наша жыццё там. Сказаць проста, без неразумных і непатрэбных усхліпаў-захапленняў, без залішніх сантыментаў. Але спачатку пра тых, хто загінуў, не дацягнуў да дэмбеля, не вярнуўся.

За няпоўныя 1985—1987 гады мы — фельд'егеры Кабульскага вузла, якія, здавалася б, не прымалі ўдзелу ў баявых аперацыях, — страцілі пецярых чалавек.

Першая смерць прыпала на канец чэрвеня 1985 года. У ваколіцах населенага пункта Джабль-Ус-Сарадж загінуў прапаршчык Аляксандр Ламонаў. Пасмяротна прадстаўлены да ордэна. Усё здарылася нечакана. Калона, з якой ён «ішоў» забраць груз на перасылбазе Хайратон, трапіла пад абстрэл. Ламонаў загінуў, як да пэўнага часу было прынята гаварыць, пры выкананні службовага абавязку...

Яго памяці, а таксама памяці ўсіх шафёраў, што служылі ў Афганістане, прысвячаю верш «У рэйдзе»:

Горы. Сонца. Дарожны пясок на зубах.
Пхнем у неба тупыя капоты «КАМАЗаў»,
Бліжай к Богу, туды, дзе балюе алах,
На хрыбты сыпануўшы кубак снежных алмазаў.

Скалы моляцца ўкленчыўшы, нема чытаюць Каран.
Ніц паніклі галовамі — прагна цалуюць дарогу.
Ды жалезныя коні паўзуць на фатальны таран,
Вывяргаючы кроў, і бензін, і трывогу.

Рэйд. Калона. Мы зноўку ідзем на вайну.
А яна, — не ў маленстве, — размалёвана фарбамі пекла.
Я баранку сціскаю, нібыта ганю баразну.
Я — ратай, каго сонцам смаліла і ліўнямі секла.
Я — ратай! Як на плуг, на баранку — ўсім целам!
Потам вочы заліты. Боль далоні мазоліць.
З пашчы вузкай цясніны лаўлю я ад бураў прыцэпы
І, губляючы хлопцаў, заходжуся з болю.

Хайратон! Дазапраўка. Пагрузка — і ў шлях.
Сувязь з роднай зямлёю зноў, здаецца, я страціў.
Колы скатамі мераюць-глушаць мой страх,
Кружыць смерць і жыццё нада мною «афганец»....

Смерць адна не ходзіць — кажуць у народзе. 11 ліпеня таго ж года паблізу горада Кандагар цеплавой ракетай тыпу «зямля — паветра» быў збіты наш самалёт. Загінуў экіпаж, загінулі фельд'егеры — прапаршчык Калейнікаў і радавы Шадэйка. (Не хацеў бы рабіць балюча родным загінуўшых, таму прозвішчы зменены). Абодва пасмяротна прадстаўлены да ордэна Чырвонай Зоркі. Ведаю, што многія перад Шадэйкам, маладым салдатам, засталіся ў неаплатным даўгу. Доўг гэты нельга вярнуць, ён будзе цяжкім праклёнам ляжаць на подлых душах.

Вось што было ноччу перад вылетам на заданне. Перадаю словы Сашу Бічыку, майму земляку, аднапрызыўніку Шадэйкі:

— Ты ж ведаеш, якія «льготы» меў «дух», які лятаў. Яго рэдка чапалі. Ён карыстаўся своеасаблівай павагай сярод старaслужачых. Яны «добразычліва» патрабавалі прывезці што-небудзь з Саюза, пераслаць што-небудзь дадому... Шадэйка, вядома, іх улагоджваў. А перад яго апошнім вылетам «дзядам», напэўна, нешта не спадабалася. Можа, для надзейнасці хацелі прыпалохаць. Бо малады, калі яго перыядычна апрацоўваць, будзе цягнуць службу яшчэ лепш, з большай руплівасцю. А галоўнае, запалоханы, прывязе з Саюза лепшую пайку, чым незапалоханы. Пастараецца выканаць што-небудзь больш важкае, больш небяспечнае заданне, абы ад яго ў рэшце рэшт адчапіліся... Як бы там ні было, але ноччу, пасля адбою, паднялі ўвесь прызыў «духаў». Пастроілі і білі. Канцэртам кіравалі дэмбелі Камок, Ваня, Лукша. Усе, абкураныя гераінам, яны вельмі метадычна выбівалі «дурноцце» са стрыжаных галоў маладых. І тут нехта з «дзядоў» заўважыў: у страі няма Шадэйкі. А ён амаль ніколі не строіўся з усімі. Яму гэта дазвалялася. Але на гэты раз нешта, відаць, замкнула ў сасудах дэмбельскага мозгу, таму што са словамі «*Ен жа прыпух*, недавярак! Строіцца, тормаз!» яны кінуліся на яго. Білі нагамі, рукамі... Назаўтра ён паляцеў па крузе: Шындант, Баграм, Кандагар. Павінен быў ляцець у Саюз... Але яго збілі, не даляцеў. Я пра гэта даведаўся, калі вярнуўся ў часць. Зайшоў у дзяжурку — там Лукша на рацыі. Маленькі, крываногі, увесь збялелы, сентыментальна так кажа:

— Ай, які хлопец! Які хлопец!

Смерць Шадэйкі, перадсмяротны лёс яго прымусілі мяне задумацца пра чалавека. Раней я разглядваў чалавека праз прызму свайго жыцця, сваіх учынкаў. Я праецыраваў рух сваёй трывожнай, разгубленай душы на душы іншых. Аднойчы я зразумеў, што чалавек двуадзіны. Гэта выклікала ў маёй душы віхуру страшэнных пачуццяў. Мне здалося, што я зазірнуў туды, куды зазіраць *не трэба было. Аднак мяне спалохала не* гэта. Мяне спалохала тое, што я, убачыўшы нечалавечае, брыдкае, не спалохаўся. Я зразумеў, што магу сам рабіць гэта, бо я чалавек,— вось што мяне ўразіла, што кроіла маю думку. Я бачыў чалавека подлым, нізкім, жорсткім— і страчваў яго, ставіў на ім крыж. Потым знаходзіў у гэтым жа чалавеку дабрыню, шчырасць, мужнасць — і чалавек для мяне ўваскрасаў, перада мной ужо не стаяла пытанне, якое мучыла героя Дастаеўскага: жывёліна баязлівая чалавек ці Напалеон. Жыццё здолела парадаксальна злучыць у чалавеку і бога, і д'ябла, і я зміры́ўся з гэтым. Я стварыў тэорыю канфлікту, якая мела на ўвазе два

А. КРЫВАНОС. Кабул. 1987 год.

якае ўспрыманне свету, калі адна асоба ўжо можа несці ў сабе адмоўныя і станоўчыя пачаткі, калі гэтыя пачаткі знаходзяцца ў заўсёднай супярэчнасці адно аднаму, калі яны ўзаемадзейнічаюць і, нягледзячы на сваю парадаксальнасць, узаемаабагачаюцца.

Калі ў свеце няма антысвету — няма жыцця. Цэлае нараджаецца з двух супрацьлегласцей і памірае ў супрацьлегласці.

Жыццё ёсць вялікі дар, але і вялікае няшчасце. Адно ніколі не можа ўзвысіцца або перамагчы другое. Шалі вагаў на адным узроўні. І нават, калі адны падаюць уніз, яны, дасягнуўшы ніжэйшай адзнакі, падымаюць тым самым другія.

Жыццё не можа спрыяць гармоніі чалавека, *але гэта не азначае, што* сам чалавек і само жыццё толькі дысгарманічныя. Сэнс жыцця ў яго гармоніі і дысгармоніі...

Такія думкі ўзнікалі і ўзнікаюць, калі я думаю пра чалавека ў Афганістане. Вось толькі яны не суцяшаюць, жыццё паўнейшае і больш складанае за ўсе разам узятыя тэорыі. Яно заўсёды пакідае за сабой таямніцу апошняга слова...

А памяці радавога Шадэйкі я прысвяціў верш «Маналог загінуўшага»:

Збудзіўшы ў сэрцы варажнечы рост,
Мяне распнулі на чужой зямлі,
Прыгваздаваўшы мой мяцежны лёс
Цвікамі да таемнае вайны...

Але — жыццё! У тым яго й краса,
Што мая думка не памрэ ўва мне
І што мая распнутая душа
У іншым слове праўдай ажыве!

Цяпер пра Звягінцава, прапаршчыка...

Я ўсё часцей і часцей думаю пра лёс гэтага чалавека. З аднаго боку — жартаўнік, весялун, надзелены жывым розумам, талентам вуснага слова, спагадлівая душа, з другога — грэшнік, здольны прыгожа схлусіць, падмануць, паступіць так, як загадвае бязмежна шырокая душа...

Я, як зараз, памятаю нашы «вяртанні з калоны», як ён тармазіў сваю замыкаючую машыну ля дукана, як забягаў у магазін і вяртаўся задаволены, з усмешкай і з некалькімі бутэлькамі рускай гарэлкі...

Памятаю, як нехта ў яго прысутнасці пад час прагляду фільма па тэлевізары брудна выказаўся пра каханне, пра жаночую вернасць. Як ён абурыўся! Як вызверыўся на таго небараку! Звягінцаў крычаў, што сапраўднае каханне—цуд, вялікі дар, які даецца чалавеку богам.

— Вы ў сапраўдным каханні ні чарта не шарыце! — падвёў ён рысу.

(Шарыць — азначала там, у нас,— разумець, разбірацца).

Па яго расказах у каравулцы мы ведалі, што ён разведзены, але ў яго ёсць *жанчына* ў Ташкенце. Каханая жанчына...

Вясной-летам 87-га года ён быў вінен афіцэрам нашай часці паўтары тысячы чэкаў. У лістападзе таго ж года Звягінцаў павінен быў замяніцца. Аддаць даўгі, відаць, не было ніякай магчымасці. Вылецеўшы на аперацыю, у часць ён не вярнуўся — застрэліўся...

І пра апошнюю смерць — радавога Мяндэлы, «чарпака» па тэрміне службы (так звалі салдата, які адслужыў год). Бессэнсоўнай і страшнай была яго гібель.

Мяндэла быў майстрам татуіроўкі — гэтага своеасаблівага кляйма, якое ставілі *сабе салдаты ў Афганістане па* дзвюх прычынах. Першая — калолася група крыві, рэзус-фактар — была жыццёвая, практычная, якая быццам бы магла ў небяспечны момант засцерагчы ад смерці. Другая — «эстэтычная»: многія ў наколках бачылі нейкае ўпрыгожанне мужчынскага цела.

Група крыві, на жаль, не выратавала гэтага вясёлага прыгожага сібірака. Ён выехаў з камандзірам у штаб, там сустрэў свайго земляка, з якім і вырашыў праехацца на «уазіку» за межы Амінаўскага палаца. Папераджальны стрэл вартавога яго не спыніў. Другая куля трапіла ў галаву...

Я не адкрываю нічога новага, калі скажу, што смерць мае дзве іпастасі — фізічную і духоўную. Яна нібы двуаблічны Янус, які глядзіць на свет чарнотай сваіх двайных вачніц.

Калі я ўспамінаю пра Афганістан, пра загінуўшых хлопцаў, думаю пра тое, што было і чаго магло не быць, да мяне прыходзіць думка, што смерць фізічная — гэта, безумоўна, жорстка і жахліва ў адносінах да васемнаццаці-дваццацігадовых хлапчукоў, але не менш, а, магчыма, і больш страшная — смерць духоўная. Гісторыя пра тое, як духоўна паміраў чалавек у Афганістане,— гісторыя трагічная, іншы раз нават геранчна-трагічная. Што гэтаму спрыяла? Наркотыкі, усеагульная азлобленасць, туга па радзіме і многае такое, што належыць чалавеку, як кажуць, ад бога (ці, можа, ад д'ябла?). У духоўных мерцвякоў ператварыліся, вядома, не ўсе, але многія. Асабліва хацеў бы ўспомніць пра старaслужачых маёй часці Ваню і Камка, пра якіх я ўжо згадваў вышэй. Пішу пра іх не таму, што яны былі горшыя ці лепшыя за іншых дэмбеляў, а толькі таму, што хачу на іх прыкладзе расказаць пра такую з'яву ў Афганістане, як дзедаўшчына.

Ваня — маленькага росту, бялявы, з пшанічнымі вусамі землячок — быў заўсёды пануры, незадаволены, злосны чалавечак, у якога зусім адсутнічала пачуццё зямляцтва і звычайнага чалавечага ўзаемаразумення. Неяк ён пачаў вечарамі плесці з кабельнага каляровага дроту нешта накшталт упрыгожання. З такой стараннасцю працаваў чалавек, што, здавалася, гэта галоўная і першачарговая задача яго жыцця, задача, якую ён абавязкова, у што б там ні стала, чаго б яму гэта ні каштавала, павінен выканаць. Стараўся чалавек, адбіраў сам у сябе каштоўны час, натруджваў рукі, мазгі і нервы і сплёў... бізун. Прыгожы, тугі. Пачаў біць ім нас, маладых. Асалоду ў гэтым знаходзіў, ці што? Шчасце свайго дзікунскага існавання? Задавальненне ад болю ахвяры?

Сяржант Камкоў (альбо Камок) — знешне здаровы каржакаваты чалавек з запалымі ў чарнату шырокіх вачніц мутнымі вачамі (ад бесперапыннага ўжывання наркотыкаў), — таксама не выклікаў чалавечай павагі. Душа яго, здавалася, загінула даўно і толькі ненажэрная плоць вымагала задавальнення парушаных фізіялагічных патрэб. Гераін цалкам задавальняў яго скалечаны арганізм, але, акрамя самога наркотыка, патрэбны былі яшчэ і запалкі, звычайныя запалкі, якія на гражданцы можна было купіць свабодна і ў любой кольвасці. А восенню 85-га з імі ў Афганістане было цяжкавата. І менавіта Камок — дэмбель, узнагароджаны медалём «За баявыя заслугі», чалавек, які *служыў да пэўнага часу ў адным з баявых* палкоў 40-ой арміі і пераведзены пасля ранення да нас, у фельд'егерскую сувязь, — менавіта Камок прымушаў «духаў» з дапамогай кулакоў і ботаў «нараджаць» запалкі. Потым, выставіўшы шырокую сетку шухера, ён зачыняўся разам з іншымі аматарамі гераіна ў капцёрцы і пачыналася абкурванне, якое канчалася зноў жа застройваннем маладых, біццём і здзекамі з іх. Аднак горш за ўсё было тое, што маладыя пад націскам дэмбеляў пераймалі вопыт старaслужачых, а страх перад бясконцымі здзекамі і пабоямі прымушаў прывыкаць да наркотыкаў. І вось ужо новыя «чарпакі», «дзяды» і дэмбелі прымаліся апрацоўваць новых «духаў», а апошнія вывучалі, запаміналі і працягвалі неафіцыйныя традыцыі. Так і круцілася ўсё па крузе, і Молах паспяваў засмактаць і загубіць не толькі целы, але і душы. Быў ва ўсім гэтым, вядома, і элемент маральнага канфлікту, калі чалавеку прапаноўвалася зрабіць выбар, і ён, змучаны армейскім побытам, выбіраў не тое, што было бліжэй яго душэўнаму складу, а тое, што патрабаваў ад яго калектыў, а дакладней старaслужачыя. Проста дзіву даешся, якімі вытанчанымі могуць быць людзі, калі трэба падпарадкаваць сваёй волі сабе падобных! Строяць, напрыклад, дэмбелі новых маладых, толькі-толькі дастаўленых з самалёта, насупраць старых вопытных «духаў». Кажуць:

— Дачакаліся вы свайго — вось вам замена! Толькі навучыць іх трэба... Наперад!

Стаяць новыя маладыя, нічога не разумеюць, а старыя, усё зразумеўшы, робяць выгляд няўцямны — не хочацца ім выхоўваць кулакамі сатаварышаў, бо яшчэ такія свежыя асабістыя ўспаміны... Тады старaслужачыя быццам начыста забываюцца на новенькіх і працягваюць прыгнятаць вопытных «духаў». Вопытныя, натуральна, абураюцца: колькі ж можна трываць? А ім «чарпакі» ў адказ:

— Вы ў нас да дэмбеля ў ярме будзеце — пакуль маладыя не зашараць!

Што застаецца рабіць старым «духам»? Падганяемыя страхам за сваё нутро, пачынаюць яны біць і здзекавацца з маладых салдат, чапляючыся з усіх сіл за неафіцыйную пасаду «чарпака».

Вось і мой любы азербайджанец, мой залатазубы Аглы, той самы, які пачынаў служыць са мной яшчэ ў вучэбцы, не ўтрымаўся ад спакусы зрабіць сваё жыццё спакойным за кошт другога. Ён так хутка спазнаў службу, так рашуча адназначна зразумеў сэнс чалавечага існавання, што па загаду «дзядоў» абавязкова жадаў расшыць Сашу Бічыка, майго земляка. Як недарэчна выконваць чужую волю, бязглуздую прыхамаць! Як подла прыніжаць іншага чалавека толькі за тое, што ён з цяжкай ступенню жаўтухі паміраў у шпіталі, у той час як усе, чорт вазьмі, цягнулі службу!

У мяне не была адбіта памяць. Я добра памятаў адну ноч, калі адзін з кесараў казармы вучыў мяне жыццю. Толькі Бічык — адзіны з маіх землякоў-бульбашоў — падняўся тады з ложка і сказаў:

— Што, адзін «дух» павінен за ўсіх адграбаць?..

Мяне больш не кранулі, адпусцілі з *разбітымі губамі.*

Я гэта добра памятаў. Магчыма, таму і сказаў пры выпадку Аглы:

— Калі будуць патрабаваць расшыць Біча — не рабі гэтага!

Не думаю, што мае словы нейкім чынам паўплывалі на яго. Бічык і сам унушаў павагу. Яго баяліся чапаць.

Пазней Бічык расказаў мне гісторыю аднаго салдата, з якім ён ляжаў у шпіталі. *Ён выкалупліваў братану дробныя* асколкі з-пад скуры на спіне — не ўсе змаглі выняць і хірургі.

Салдат гэты нарадзіўся ў сарочцы. Неяк ноччу ён вылез з палаткі, сеў да яе спіной і стаў падшываць кучу дзедаўскіх фланак — салдацкіх куртак. Эрэс (рэактыўны снарад) з нервовым віскам ударыў у паходную казарму. Ён цудам застаўся жывы. Вось толькі спіну асколкі скрэмзалі і знявечылі. Так зрэдку пазастатутныя адносіны ратавалі маладых салдат. А колькі з іх загінула праз гэтыя самыя нечалавечыя адносіны! Іншы ж раз даходзіла да таго, што старaслужачыя пасылалі маладых па вінаград у зялёнку, а потым знаходзілі іх без вушэй, рук, з выкалатымі вачамі... Ці вось прыклад. Старaслужачы сяржант знайшоў у свайго падначаленага — узбека па нацыянальнасці — кішэнны Каран. На вячэрняй паверцы сяржант вывеў маладога са строю, растлумачыў асабістаму саставу шкоду рэлігіі і прымусіў узбека з'есці кніжачку з догмамі. Пад раніцу маладога салдата ў казарме не было. Праз нейкі час па звестках разведкі ён ваяваў на баку адной з маджахедскіх груповак. Бязлітасны быў да сваіх...

У нас з казармы збеглі ў розны час двое. Удалося іх вылавіць. Адправілі ў іншую часць, што зусім незразумела: навошта? дзеля чаго? Афіцэрам, па распараджэнні якіх у казармах развешваліся плакаты «Глумленне і здзекі — самыя цяжкія воінскія злачынствы!», трэба было спачатку разабрацца, знайсці вінаватых. А так маладых сплавілі, сляды замялі, пагаварылі, папалохалі — і ўсё шыта-крыта.

З суседняй часці збеглі двое. Ноччу, з пастоў, скінуўшы бронежылеты, адкруціўшы ад АК прыклады (каб лягчэй было). Шукаў іх увесь Кабульскі гарнізон, у тым ліку і мы. Пад час пошукаў двое салдат падарваліся на мінах... Праз два тыдні ўцекачоў знайшлі. Вялікія дзядзькі з буйнымі зоркамі распачалі паказальны суд. Уцекачоў вывелі на пляц пад канвоем са звязанымі ззаду рукамі. Вартых жалю, няголеных, нямытых. Без зялёных зорак на брудных панамах. Іх так настойліва асуджалі, не разабраўшыся ў заблытаных, разгубленых душах, не высветліўшы асноўных прычын, што было страшна глядзець на гэтых раскормленых штабных нелюдзяў...

І ўсё ж я далёкі ад думкі, што начальства зусім махнула на нас рукой. Але я таксама не хачу і не магу перакласці ўсю віну на плечы салдат. Рыба гніе з галавы. Многім афіцэрам былі выгадны пазастатутныя адносіны ў «прыстойнай форме», без асабліва жорсткіх праяў, — так было лягчэй. Калектыў самарэгуляваўся, а начальнікі павінны былі толькі зрэдку накіроўваць яго ў патрэбнае рэчышча. Не выйшла. Страшэнны бардак атрымаўся. Злыя эмоцыі людзей знеслі ўсе плаціны і ўтрымаць бурную раку было ўжо немагчыма.

Спытаюць: чаму ж маладыя салдаты не скардзіліся? Па многіх прычынах. Заміналі, скажам, мужчынскі гонар, ідыёцкія традыцыі, страх перад будучыняй. Стукачоў жа не паважалі не толькі свае аднапрызыўнікі, навучаныя і нацкаваныя «дзядамі», але і афіцэрскі састаў—сведкі нікому не былі патрэбны...

Прадбачу яшчэ пытанне: што ж, так кепска ўсё было ў Афганістане? Што адказаць? Я пішу не прыгодніцкае апавяданне. Пішу толькі тое, што бачыў і ведаю пэўна. Мяне абурае вобраз гэткага «афганца» — супермэна, якога пастараліся стварыць у нашым друку і нават у грэшнай літаратуры XX стагоддзя. А вясёлае, добрае, сумленнае, вядома ж, было, ды не яно, на жаль, вызначала нашы армейскія будні. І не яно, як гэта ні сумна, кіравала нашымі лёсамі... З лёсамі ж нашымі, з сэрцамі праз гады робіцца нешта дзіўнае. Ірвуцца яны некуды, мітусяцца, пакутуюць. Можа, праўды шукаюць? Праўда ж, кажуць, гарады бярэ.

Вось і з маёй душой штосьці не тое. Усё больш хочацца мне апошнім часам сустрэць самага жорсткага, азлобленага і самага шчаслівага, уладкаванага і прыгрэтага чалавека, з якімі давялося служыць. Спытаў бы іх: чаму ж мы такімі сталі? Хто ў гэтым вінаваты?..

Саюз пісьменнікаў Беларусі выказвае глыбокае спачуванне намесніку старшыні СП Беларусі Анатолю Жалязоўскаму з выпадку заўчаснай смерці БРАТА МІКАЛАЯ.

Саюз пісьменнікаў БССР глыбока смутку́е з прычыны трагічнай смерці пісьменніка КАЛІНКОВІЧА Мікалая Мікалаевіча і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыка.

«Помнікі Айчыны»

У Палацы мастацтваў — выстаўка «Помнікі Айчыны». На ёй экспануюцца творы мастакоў Беларусі і Расійскай Федэрацыі на гісторыка-культурную тэматыку. На афішы выстаўкі пазначана, што яна была прымеркавана да Дзён славянскага пісьменства і культуры. Экспазіцыя дае магчымасць пабачыць, што яднае мастакоў дзвюх рэспублік, а гэта найперш — усведамленне глыбіні крызісу ў культуры і грамадска-палітычным жыцці братніх народаў. Хоць рускім і не пагражае, як беларусам, страта роднай мовы ці раскол нацыі па прынцыпе рэлігійным (на «рускіх»-праваслаўных і «палякаў»-каталікоў) і рэгіянальным (на беларусаў і «яцвягаў») — у іх таксама праблем досыць. Тыя ж апаганеныя, зруйнаваныя святыні (часты зварот да вобраза Храма Хрыста-Збавіцеля), занепад духоўнасці. Тая ж мара аб Адраджэнні.

Для расійскіх мастакоў гісторыка-культурнага напрамку ўласціва імкненне да канкрэтнага, дакладнага адлюстравання вобразаў слаўных людзей Расіі, падзей нацыянальнай гісторыі, помнікаў дойлідства. У нас у такім стылі сёння плённа працуюць Я. Кулік, М. Купава, У. Басалыга. А ў адносна масавым маштабе гэта было характэрна для беларускага мастацтва недзе ў сярэдзіне 70-х гадоў.

Мне падалося, што беларускія мастакі сёння ідуць іншым шляхам, чым іх расійскія калегі. Нам болей уласціва метафарычнасць мыслення, наша мастацкая сістэма, хоць і мае ў аснове рэалізм, разам з тым лёгка ўспрымае і адаптуе нерэалістычныя плыні. У Расіі падобныя кантакты даюцца цяжэй.

Хацеў бы звярнуць увагу на адну акалічнасць, што кінулася мне ў вочы на гэтай выстаўцы. Зрэшты, афіша, этыкетка, каталог—гэта дробязі, але... Выстаўку ладзяць на парытэтных асновах дзве рэспублікі. І гэты парытэт павінен прысутнічаць ва ўсім. Таму і пытаюся, чаму на афішы першымі пералічаны арганізатары выстаўкі з боку РСФСР (Міністэрства, Саюз мастакоў), а потым — з боку Беларусі. І ў беларускім, і ў рускім алфавіце літара «Б» стаіць папераддзе «Р». У дадзеным выпадку мэтазгоднай была б алфавітная паслядоўнасць. Чаму афішы і этыкеткі на творах толькі на рускай мове? Чаму на афішы выстаўкі толькі маскоўскі Крэмль — сімвал Расіі і няма ніякай выявы, якая б сімвалізавала Беларусь? Думаю, калі б Расія ладзіла агульную імпрэзу з Літвою ці Грузіяй, такія «дробязі» былі б улічаны.

В. БОГУШ.

В. СУМАРАЎ. «Зацменне».

У. ТОЎСЦІК. «Фрагменты абыякавасці».

В. АЛЬШЭЎСКІ. «Рэстаўрацыя».

Што могуць бібліёграфы?

Свята славянскага пісьменства і культуры, што адбылося сёлета на зямлі нашай рэспублікі, сталася асаблівым для тых, хто мае непасрэдныя адносіны да кнігі — для бібліятэкараў.

Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна ў межах Свята правяла навукова-практычную канферэнцыю «Беларуская бібліяграфія — частка нацыянальнай культуры», у якой прынялі ўдзел усе бібліяграфічныя цэнтры рэспублікі. На канферэнцыі было шмат гасцей — з Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У. І. Леніна, нацыянальных бібліятэк РСФСР, УССР, МССР, славянскіх краін. Удзельнікі канферэнцыі абмеркавалі шэраг надзённых пытанняў беларускай бібліяграфіі, ля вытокаў якой стаялі вядомыя вучоныя і дзеячы культуры Я. Карскі, У. Пічэта, М. Нікольскі, З. Жылуновіч (Цішка Гартны).

Бібліёграфамі галоўнай бібліятэкі рэспублікі зроблена нямала, што садзейнічала развіццю нацыянальнай культуры: зводны каталог «Кніга Беларусі. 1517—1917 гг.», «Бібліяграфія па гісторыі Беларусі. Феадалізм і капіталізм», Бібліяграфія мастацкай літаратуры і літаратуразнаўства» і г. д. Да Свята зроблены два значныя па сваіх культурных каштоўнасцях выданні — «Адкрыццё Скарыны» і «Станаўленне і развіццё рэжысуры ў беларускіх драматычных тэатрах (1841—1970 гг.)».

Бібліяграфічнае забеспячэнне іншых галін ведаў ажыццяўляюць галіновыя рэспубліканскія бібліятэкі. Паспяховае развіццё ўсіх напрамкаў грунтуецца на дзяржаўнай рэгістрацыі друкаванай прадукцыі рэспублікі, што выконвае Дзяржаўная кніжная палата БССР.

Перад бібліёграфамі БССР былі пастаўлены задачы: садзейнічаць абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці народа, развіццю беларускай мовы, разгарнуць улік рукапісных і друкаваных помнікаў гісторыі і культуры Беларусі.

Паспяховаму выкананню гэтых і іншых задач бібліёграфам Беларусі перашкаджае беднасць матэрыяльна-тэхнічнай базы сучаснага сусветнага ўзроўню, няразвітасць спонсарства ў падтрымку бібліяграфічнай справы, адсутнасць беларускага бібліяграфічнага таварыства.

Удзельнікі канферэнцыі прынялі зварот да бібліёграфаў рэспублікі.

І. ПРЫЛІШЧ.

З 6 ПА 12 ЧЭРВЕНЯ

6 чэрвеня. 19.30

У СТАРОНЦЫ МАЁЙ ЛЮБІМАЙ

Да 150-годдзя з дня нараджэння Ф. Багушэвіча.

Перадача здымалася ў вёсках Свірань, Жупраны і ў горадзе Вільнюсе ў час святкавання юбілею беларускага асветніка.

7 чэрвеня. 21.15

ЛІРА

Мастацка-публіцыстычная праграма.

Чарговы выпуск прысвечаны Сакрату Яновічу — беларускаму пісьменніку, які жыве ў Польшчы.

8 чэрвеня. 22.15

НАШЫ ГОСЦІ

Данецкі абласны музычна-драматычны тэатр імя Арцёма.

Гутарку з рэжысёрам Ю. Качавенкам вядзе спецыяльны карэспандэнт БТ М. Гарэцкая. Гледачы ўбачаць урыўкі са спектакляў «Зойчына кватэра», «Лаліта», «Дача Сталіна» і іншых.

11 чэрвеня. 11.15

РОЗДУМ

Пейзажы старога Мінска.

12 чэрвеня. 13.50

МАЛАДОСЦЬ МАЯ НЕЗАБЫЎНАЯ

Успамінае Рыгор Няхай.

12 чэрвеня. 19.20

«НАПАЛЕОН ОРДА»

Прэм'ера дакументальнага фільма БТ.

Стужка знаёміць з некаторымі работамі мастака, кампазітара, асветніка. Аўтар сцэнарыя Л. Пракопчык, рэжысёр Л. Гедравічус, аператар У. Гур'ян.

12 чэрвеня. 22.20

ЗАПРАШАЕМ НА ВЯЧОРКІ

Фальклорныя ансамблі вёсак Халхоліца і Лаўніца Барысаўскага раёна пакажуць, як праходзіла чэрвеньная талака, праспяваюць песні нашых продкаў.

У РЭДАКЦЫЮ ГАЗЕТЫ «ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Паважаныя сябры! У артыкуле К. Ядвігі "Грунвальд—580", які быў змешчаны на 3-й старонцы вашай газеты ад 20 ліпеня 1990 года, дапушчана недакладнасць. У артыкуле сказана: "Дзённую імшу служыў у Чырвоным касцёле ксёндз Ян Матусевіч". Мушу зазначыць, што я браў удзел у канцэлебраванай святой імшы, прысвечанай Грунвальдскай перамозе. Імшу правёў у Кальварыйскім касцёле па-беларуску біскуп Тадэвуш Кандрусевіч. А ў Чырвоным касцёле я ў той дзень не быў і ніякіх службаў там не праводзіў.

З ушанаваннем
ксёндз Ян Матусевіч.

27 ліпеня 1990 г.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и совета Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОЎДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алесь АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алесь ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОЎ.